

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Θουκυδίδη Δημηγορίες

(εκλογές)

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α

**Διάλογος Κορινθίων, Αθηναίων και Λακεδαιμονίων
(Θουκ. 1. 68-88)**

ΜΕΡΟΣ Β

**Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων
(Θουκ. 5. 84-113)**

Εισαγωγή — Κείμενο — Σχόλια — Ερωτήσεις

Συγγραφή: Δρ Κώστας Γιάλουκας

© Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού
ISBN 9963-0-4025-X

Α' Έκδοση 1987
Ζ' Έκδοση 1999
Η' Έκδοση 2003

Ανατύπωση 2017
Εκτύπωση: Κώνος Λτδ

Συγγραφή: Δρ Κώστας Γιάλουκας
Επιμέλεια Η' Έκδοσης: Μαρία Ξάνθου
Εξώφυλλο: Ελένη Μελή

Στο εξώφυλλο χρησιμοποιήθηκε ανακυκλωμένο χαρτί σε ποσοστό τουλάχιστον 50%, προερχόμενο από διαχείριση απορριμμάτων χαρπού. Το υπόλοιπο ποσοστό προέρχεται από υπεύθυνα διαχειρισμένα δασών.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έκδοση από την Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων του βιβλίου “Θουκυδίδη Δημηγορίες: Διάλογος Κορινθίων, Αθηναίων και Λακεδαιμονίων και Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων” για την Α’ Λυκείου αποτελεί μια σημαντική και θετική συμβολή στη διδασκαλία του μαθήματος της Αρχαίας Γραμματείας.

Η μελέτη της Ιστορίας του Θουκυδίδη, κατά γενική ομολογία, δεν αποτελεί στείρα παρελθοντολογία. Αν συσχετιστούν με ορθό τρόπο οι καταστάσεις και τα προβλήματα που εκθέτει ο ιστορικός με παρόμοια της νεότερης εποχής, τούτο θα αποτελέσει, πιστεύω, μια ουσιαστική συμβολή στην κατανόηση όλων εκείνων των παραγόντων που καθορίζουν τις ιστορικές εξελίξεις.

Επιθυμώ να συγχαρώ και να ευχαριστήσω τον Επιθεωρητή Φιλολογικών Μαθημάτων Δρα Κώστα Γιάλουκα για τη συγγραφή του βιβλίου και να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων που ανέλαβε την έκδοση.

Δρ. Γεώργιος Χρ. Πουλλής
Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Τα Σχόλια γράφτηκαν με βάση το κείμενο της μετάφρασης του Άγγελου Βλάχου *Θουκυδίδου Ιστορία*, Εκδόσεις Γαλαξία (Αθήνα 1967) που χρησιμοποιείται για τη διδασκαλία αποσπασμάτων από το Θουκυδίδη στο μάθημα της Αρχαιογνωσίας. Το σχετικό κείμενο της μετάφρασης ενσωματώθηκε στην παρούσα έκδοση, αφού έγινε η αναγκαία ορθογραφική προσαρμογή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. Βίος του Θουκυδίδη	11
2. Ο Θουκυδίδης και η εποχή του	12
3. Βασικές σοφιστικές απόψεις	13
4. Σύγκριση ανάμεσα στον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη	14
5. Η μέθοδος του Θουκυδίδη	16
6. Περιεχόμενο της Ιστορίας του Θουκυδίδη	17
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Διάλογος Κορινθίων, Αθηναίων και Λακεδαιμονίων (Θουκ. 1.68-88)	
Α' Εισαγωγή στις δημηγορίες του Α' Συνεδρίου των Πελοποννησίων στη Σπάρτη	21
Β' Κείμενο του Διαλόγου	25
Γ' Σχόλια	37
Δ' Ερωτήσεις	83
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων (Θουκ. 5.84-113)	
Α' Εισαγωγή	
1. Πολιτικό και φορολογικό καθεστώς της Μήλου	91
2. Φύση και χρονολογία σύνθεσης του Διαλόγου	93
3. Ανάλυση του Διαλόγου	95
Β' Κείμενο του Διαλόγου	99
Γ' Σχόλια	107
Δ' Ερωτήσεις	131
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	133
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	134

**«ὄλθιος ὄστις τῆς ἱστορίας
ἔσχε μάθησιν...»**

Ευριπίδης, Απόσπασμα 910

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το βιβλίο που έχετε στα χέρια σας σκοπό έχει να χρησιμοποιηθεί ως βοήθημα για τη διδασκαλία του μαθήματος της Αρχαιογνωσίας και όχι ως διδακτικό βιβλίο αυτό καθ' εαυτό. Αυτό σημαίνει πως αφήνονται πολλά περιθώρια πρωτοβουλίας στο δάσκαλο ή στο μαθητή να εντοπίζει, να επιλέγει ή και να συμπληρώνει τα στοιχεία εκείνα που θεωρούνται κατά την κρίση του απαραίτητα για την επιτυχή διδασκαλία ή κατανόηση του κειμένου. Πάνω απ' όλα πρέπει να δίνεται έμφαση στη συζήτηση γύρω από τους διάφορους προβληματισμούς που δημιουργούνται ανάλογα με την εκάστοτε περίπτωση, το επίπεδο της τάξης και τους ιδιαίτερους στόχους που θέτει ο δάσκαλος ή τα ενδιαφέροντα που εκδηλώνει ο μαθητής. Είναι γνωστό άλλωστε πως στο σύντομο χρονικό διάστημα της μιας διδακτικής περιόδου τη βδομάδα που διατίθεται για το μάθημα της Αρχαιογνωσίας δεν είναι δυνατό να γίνει ισομερής εξέταση όλων των πραγματολογικών, ιστορικών και νοηματικών στοιχείων του κειμένου. Στο σημείο ακριβώς αυτό είναι που καλείται ο δάσκαλος να κινηθεί μέσα στα πλαίσια της δικής του πρωτοβουλίας κι επιλεκτικής ευθυκρίσιας. Έτσι έγινε συνειδητή προσπάθεια να δοθεί όσο το δυνατό πιο πλούσιο υλικό που θα χρησιμεύσει ως βάση επιλεκτικής και γόνιμης επεξεργασίας μέσα στην τάξη.

Στην εισαγωγή, εκτός από τα συνήθη βιογραφικά στοιχεία για το συγγραφέα και για τη μέθοδο συγγραφής του έργου του, δίνεται έμφαση στην απεικόνιση του πνευματικού κλίματος της εποχής και των αντιλήψεων που ιδιαίτερα επηρέασαν τη σκέψη του ιστορικού. Επίσης γίνεται σύντομη αναφορά στους φιλολογικούς προβληματισμούς που προκαλούν οι υπό εξέταση δημηγορίες. Ακολουθεί η επεξεργασία των επί μέρους δημηγοριών στις οποίες προτάσσεται σύντομη περιληπτική εισαγωγή.

Ο κατά παράγραφο σχολιασμός και η σχετική αρίθμηση των σχολίων υποβοηθούν στην εύκολη παραπομπή στο εκάστοτε κείμενο. Επίσης σημαντικά νοήματα του κειμένου ενισχύονται ή εμπλουτίζονται με παράλληλα χωρία ειλημμένα από τον ίδιο συγγραφέα ή από άλλους συγγραφείς και ποιητές. Η μελέτη όμως των παράλληλων αυτών χωρίων τις περισσότερες φορές χαρακτηρίζεται με το γράμμα Β ως προαιρετική. Στο τέλος υπάρχουν ερωτήσεις που υποβοηθούν στην κατανόηση του κειμένου ή εντοπίζουν τους σπουδαιότερους προβληματισμούς.

Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβάλλεται, όπου είναι δυνατό, να συσχετισθούν αυτοί οι προβληματισμοί και οι καταστάσεις που τους δημιουργούν με ανάλογες περιπτώσεις της σύγχρονης εποχής. Απώτερος σκοπός του μαθήματος είναι να γίνει κατανοητό πως η μελέτη της ιστορίας δεν αποτελεί κενή παρελθοντολογία, αλλά ουσιαστική εξέταση των σταθμητών και αστάθμητων παραγόντων που καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά κι επηρεάζουν την ιστορική εξέλιξη. Μόνο τότε η μελέτη αυτή θ' αποβεί κατά τη φράση του ιστορικού «κτῆμα ἐς αἰεί».

Κ.Γ.

Ρωμαϊκό αντίγραφο προτομής του Θουκυδίδη του 4ου αιώνα π.Χ. (Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Βίος του Θουκυδίδη

Ο Θουκυδίδης γεννήθηκε στο δήμο Αλιμούντα της Αττικής (σημερινό Άλιμο) κοντά στο Φάληρο γύρω στο 460 π.Χ. Ο πατέρας του λεγόταν Όλορος και ήταν ίσως συγγενής με το βασιλιά των Θρακών Όλορο, την κόρη του οποίου παντρεύτηκε ο Μιλτιάδης, ο νικητής των Περσών στο Μαραθώνα. Από το γάμο αυτό γεννήθηκε ο Κίμωνας. Επομένως ο ιστορικός Θουκυδίδης φαίνεται να είχε σχέση με την αριστοκρατική οικογένεια του Μιλτιάδη και του Κίμωνα. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός πως ο τάφος του Θουκυδίδη δεικνυόταν ανάμεσα στα λεγόμενα Κιμώνεια μνήματα. Κατά τη μαρτυρία του αρχαιολόγου Πολέμωννα (2ος αι. π.Χ.) ο τάφος του Θουκυδίδη έφερε την επιγραφή «Θουκυδίδης Ολόρου Αλιμούσιος».

Με τη Θρακική καταγωγή του Θουκυδίδη συνδέεται και το γεγονός πως ο ιστορικός είχε κτήματα και μεταλλεία χρυσού στη Σκαπτή Ύλη της Θράκης απέναντι από τη Θάσο. Φαίνεται μάλιστα πως ασκούσε και κάποια επιρροή πάνω στον πληθυσμό της περιοχής αυτής γι' αυτό οι Αθηναίοι το 424 π.Χ. του ανέθεσαν μαζί με τον Ευκλή τη στρατιωτική διαφύλαξη των παραλίων της Θράκης και ιδιαίτερα της σημαντικής Αθηναϊκής αποικίας Αμφίπολης. Όταν όμως ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδης επιτέθηκε εναντίον της Αμφίπολης, ο Θουκυδίδης που κατά τύχη βρισκόταν στη Θάσο, δεν πρόλαβε να σπεύσει έγκαιρα προς βοήθειά της. Με δυσκολία κατόρθωσε να διασώσει το επίνειο της Αμφίπολης, την Ηιόνα, η πόλη όμως καταλήφθηκε από τους Σπαρτιάτες. Αυτό τον οδήγησε σε εικοσάχρονη εξορία στη διάρκεια της οποίας είχε την ευκαιρία να πάρει πληροφορίες για τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου τόσο από Αθηναίους όσο και από Σπαρτιάτες.

Τις πιο πάνω πληροφορίες μας δίνει ο ίδιος ο Θουκυδίδης στο έργο του (4.104-105 και 5.25-26). Επίσης μας πληροφορεί πως και ο ίδιος αρρώστησε από το φοβερό λοιμό που έπληξε την Αθήνα στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου. Τις συνέπειες του λοιμού αυτού περιγράφει με κάθε δυνατή λεπτομέρεια στο δεύτερο βιβλίο της ιστορίας του (2.47-54).

Από τους Αθηναίους προγόνους του, του γένους των Φιλαϊδών, ο ιστορικός είχε σχέση με τον πολιτικό Θουκυδίδη, το γιο του Μελησία. Ο πολιτικός Θουκυδίδης ήταν συντηρητικός αντίπαλος του Περικλή. Έτσι ο ιστορικός Θουκυδίδης λόγω της σχέσης του με τον Κίμωνα και τον πολιτικό Θουκυδίδη φαίνεται πως είχε στενούς δεσμούς με τους ιθύνοντες συντηρητικούς κύκλους της Αθήνας του 5ου αι. π.Χ. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να επαινέσει τις πολιτικές ικανότη-

τες του δημοκρατικού Περικλή και να πλέξει το εγκώμιο του δημοκρατικού πολιτεύματος στο οποίο η Αθήνα όφειλε όλο το μεγαλείο της. Δεν παρέλειψε όμως και να στιγματίσει μερικές από τις ακρότητες της δημοκρατίας στις οποίες είχε οδηγήσει ιδιαίτερα η δημαγωγική πολιτική του Κλέωνα, γι' αυτό και αργότερα είδε με ευνοϊκή μάλλον διάθεση τη συντηρητική πολιτειακή μεταρρύθμιση του 411 π.Χ. (8.97. 1-3).

Ο Θουκυδίδης φαίνεται πως πέθανε λίγο μετά το 399 π.Χ., ο τρόπος όμως και ο τόπος του θανάτου του είναι άγνωστα και έγιναν αντικείμενο διάφορων εκδοχών. Πιθανολογείται ακόμη πως και ο δεικνυόμενος τάφος του ανάμεσα στα Κιμώνεια μνήματα δεν ήταν τίποτε άλλο παρά κενοτάφιο. Πάντως ο ιστορικός πρέπει να πέθανε ξαφνικά γιατί δεν πρόλαβε να εξιστορήσει όλα τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου, ούτε και να επεξεργαστεί το τελευταίο ιδιαίτερα βιβλίο της ιστορίας του.

2. Ο Θουκυδίδης και η εποχή του

Είναι δύσκολο να καταλάβουμε το έργο του Θουκυδίδη χωρίς να ξέρουμε τη γενική ατμόσφαιρα και το πνεύμα της εποχής στην οποία έζησε ο συγγραφέας. Ο Θουκυδίδης γεννήθηκε και έζησε το μεγαλύτερο τουλάχιστο μέρος της ζωής του στην Αθήνα του τέλους του 5ου αι. π.Χ. σε μια εποχή μεγάλων πολιτικών και πνευματικών ζυμώσεων. Το έργο του συνδέεται με την αποκορύφωση του μεγαλείου της Αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά και με τις ακρότητές της και με τα πολυτάραχα πολιτικά γεγονότα του τέλους του 5ου αι. π.Χ. που οδήγησαν στην προσωρινή κατάλυσή της. Διαπνέεται επίσης από το ορθολογιστικό και σοφιστικό πνεύμα της εποχής, που κλόνισε την πίστη στις παραδοσιακές αξίες και αρχές και έφερε μια καινούργια θεώρηση των πραγμάτων. Η μυθική και θεοκρατική ερμηνεία του κόσμου που ανήγαγε τη δημιουργία των πάντων σε μυθικές αρχές και θεϊκές βουλήσεις, αντικαταστάθηκε από μια λογική (ορθολογιστική) θεώρηση που αποδίδει τις αρχές των όντων σε φυσικές αιτίες και τα κίνητρα της ιστορικής εξέλιξης σε ανθρώπινες ενέργειες.

Η στροφή αυτή παρατηρείται έντονα στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ., άρχισε όμως πολύ πιο πριν. Ήδη οι Ίωνες φιλόσοφοι προσπάθησαν από τον 6ο αι. π.Χ. να δώσουν μια φυσική εξήγηση του κόσμου, ο δε Ξενοφάνης απέρριψε τις δοξασίες των ανθρώπων πως οι θεοί έχουν ανθρώπινα ελαττώματα (ανθρωπομορφική αντίληψη). Παράλληλα οι ταξιδιωτικές εμπειρίες του 7ου και 6ου αι. π.Χ. οδήγησαν στο συμπέρασμα πως έθιμα και αξίες που για ορισμένους λαούς θεωρούνταν ιερά και απαραβίαστα, για άλλους λαούς δεν είχαν καμιά απολύτως ή και αντίθετη ακόμη σημασία. Ο Ηρόδοτος παρατηρεί σχετικά (3.38): «Αν κάποιος αναθέσει σ' όλους τους ανθρώπους να διαλέξουν τα καλύτερα απ' όλα τα έθιμα, θα τα εξέταζαν πρώτα καλά-καλά κι έπειτα καθένας θα προτιμούσε τα δικά του. Έτσι ο καθένας άνθρωπος νομίζει πως τα δικά του έθιμα είναι ασυγκρίτως καλύτερα από τα έθιμα των άλλων».

Με αυτό τον τρόπο από την πίστη σε σταθερές και απόλυτες αξίες φθάνουμε βαθμιαία στην αντίληψη πως οι αξίες της ζωής δεν είναι παρά μονάχα σχετικές

και μπορούν να διαφέρουν από λαό σε λαό (ακόμη και από εποχή σε εποχή). Εκφραστές αυτών των αντιλήψεων στη δημοκρατική Αθήνα του 5ου αι. π.Χ. γίνονται οι σοφιστές που άφησαν βαθιά τα ίχνη τους πάνω στη λογοτεχνική παραγωγή της εποχής τους και ιδιαίτερα πάνω στο Θουκυδίδη και στον Ευριπίδη.

3. Βασικές σοφιστικές απόψεις

Ο σοφιστής Πρωταγόρας διακήρυττε πως μέτρο κρίσεως για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος (πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος DK 80 B1). Υποστήριζε ακόμα πως για κάθε ζήτημα ή πρόβλημα υπάρχουν δυο αντίθετα μεταξύ τους επιχειρήματα (δύο λόγους είναι περί παντός πράγματος ἀντικειμένους ἀλλήλοις DK 80 B 6a). Έτσι ένας ομιλητής μπορούσε ανάλογα με την κατάσταση και με το προσωπικό του συμφέρον να θέτει έμφαση πότε στο ένα και πότε στο άλλο επιχείρημα (*δισσοί λόγοι*). Αρκούσε μόνο να είχε τη δυνατότητα να πείθει το ακροατήριό του, έστω κι αν τα επιχειρήματά του δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα.

Στις πολιτικές ζυμώσεις και στις έντονες συζητήσεις στην εκκλησία του δήμου και στα δικαστήρια της δημοκρατικής Αθήνας η ικανότητα να πείθει κανείς το ακροατήριό και να επιβάλλει με τη δύναμη του λόγου τις απόψεις του - ανεξάρτητα από το δίκαιο ή άδικο της υπόθεσής του - αποκτούσε ολοένα και μεγαλύτερη σημασία. Γι αυτό και πολλοί νεαροί Αθηναίοι που φιλοδοξούσαν να διακριθούν στα δικαστήρια ή στην πολιτική κονίστρα πήγαιναν στους σοφιστές για να τους διδάξουν την τέχνη του λόγου. Ο σοφιστής Γοργίας αποκάλυψε το λόγο «μέγα δυνάστη» γιατί με ελάχιστα μέσα μπορούσε να επιφέρει μεγάλα αποτελέσματα.

Ο Θουκυδίδης έζησε τη σοφιστική ατμόσφαιρα της εποχής του και εφάρμοσε στις δημηγορίες του την τέχνη των *δισσών λόγων*, όχι όμως για να μας εξαπατήσει, αλλ' αντίθετα για να μας δώσει όσο πιο πιστά μπορούσε τις αντιθετικές απόψεις των αντιπάλων πάνω στα διάφορα ζητήματα και να μας βοηθήσει ν' αποκομίσουμε μια κατά το δυνατό ολοκληρωμένη αντίληψη της πραγματικότητας. Επίσης η επιχειρηματολογία στις δημηγορίες του πολύ συχνά γίνεται σοφιστική. Τα πρόσωπα των δημηγοριών συζητούν με βάση το συμφέρον της παράταξης που εκπροσωπούν ενάντια σε κάθε έννοια δικαίου ή ηθικής. Η εγωιστική αυτή στάση, σε συνδυασμό με την ωμή πολιτική πραγματικότητα που επέβαλλαν οι περιστάσεις του πολέμου, οδήγησε στην αντίληψη για το δίκαιο του ισχυροτέρου. Αυτό ο ιστορικός το απεικόνισε καθαρά στο Διάλογο των Μηλίων και Αθηναίων. Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη το δίκαιο και η ηθική, με άλλα λόγια ο νόμος, δεν είναι τίποτε άλλο, παρά επινόηση των αδύνατων και πολλών για να επιβάλουν τη θέλησή τους πάνω στους λίγους και δυνατούς (Η γνωστή αντίθεση φύση-νόμος, όπως διατυπώνεται αργότερα με τις απόψεις του Καλλικλή στο Γοργία και του Θρασύμαχου στην Πολιτεία του Πλάτωνα).

4. Σύγκριση ανάμεσα στον Ηρόδοτο και στο Θουκυδίδη

Οι δυο ιστορικοί παρουσιάζουν μεταξύ τους σημαντικές διαφορές, θα περιοριστούμε όμως στο διαφορετικό τρόπο με τον οποίο ο καθένας τους αντιλαμβάνεται την ιστορία. Ο Ηρόδοτος γράφει γύρω στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Σ' αυτόν η αντίληψη της ιστορίας είναι θεοκρατική, η θεική βούληση δηλαδή κατευθύνει τα γεγονότα της ιστορίας. Σύμφωνα με την αρχαϊκή αυτή αντίληψη η ανθρώπινη περηφάνεια (**ύβρις**) και υπερβολική ευτυχία επισύρουν την οργή ή το φθόνο των θεών, και αυτά με τη σειρά τους επιφέρουν την καταστροφή (**άτη**). Ο Κροΐσος και ο Ξέρξης αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της αλαζονείας. Ο πρώτος δε χάρηκε για πολύ την ευτυχία του, ο δε δεύτερος τιμωρήθηκε για την υβριστική του συμπεριφορά να μαστιγώσει τον Ελλήσποντο και την επιθυμία του να υποτάξει την Ασία και την Ευρώπη. Μερικές φορές, κι αν ακόμη ο υβριστής ξεφύγει από την τιμωρία, αυτή μεταβιβάζεται στους απογόνους του, όπως συνέβη στην περίπτωση του Γλαύκου που προσπάθησε να καταχραστεί τα χρήματα που του εμπιστεύτηκαν (6.86).

Στον Ηρόδοτο οι θεοί επίσης αρέσκονται να αναγγέλλουν με όνειρα, σημεία και χρησμούς αυτά που πρόκειται να συμβούν. Ο ιστορικός πιστεύει στην αλήθεια των χρησμών. Αλλά και η θεομηνία που κατέστρεψε τον Περσικό στόλο έξω από τη Μαγνησία και στα Κοΐλα της Εύβοιας ήταν γι' αυτόν ολοφάνερο αποτέλεσμα της βούλησης των θεών.

Η θεική επέμβαση στην εξέλιξη της ιστορίας δεν εκμηδενίζει εντελώς τα περιθώρια ανθρώπινης πρωτοβουλίας. Οι άνθρωπινες όμως ενέργειες από εσφαλμένους υπολογισμούς ή από παρερμηνείες των χρησμών οδηγούν στο ίδιο σημείο που η θεία βούληση θέλει να οδηγήσει μια κατάσταση. Έτσι και ο Ξέρξης μετά την επιτυχία του στις Θερμοπύλες αντί ν' ακολουθήσει το στρατιωτικό σχέδιο που του υπέδειξε ο Δημάρατος, προτίμησε τη συμβουλή του Αχαιμένη που τελικά τον οδήγησε στην καταστροφή (7.235-237).

Η αρχαϊκή αντίληψη του Ηρόδοτου για την ύβρη και την άτη, και η πίστη του στους χρησμούς είναι παρόμοια με αυτή του Αισχύλου και του Σοφοκλή.

Στο Θουκυδίδη η θεώρηση της ιστορίας γίνεται ανθρωποκεντρική. Αυτή η στροφή δεν είναι άσχετη με το γενικότερο σοφιστικό και ορθολογιστικό πνεύμα της εποχής που πιστεύει πως η πορεία των ανθρώπινων πραγμάτων δεν εξαρτάται από οποιαδήποτε θεική βούληση, αλλά από τον ίδιο το χαρακτήρα και τις ενέργειες του ανθρώπου (ήθος άνθρωπω δαίμων). Η ανθρώπινη φύση είναι ο σταθερός συντελεστής από τον οποίο βγαίνει πάντα το ίδιο αποτέλεσμα. Γι αυτό ο Θουκυδίδης με κάποια απαισιόδοξη διάθεση παρατηρεί για τα δεινά που επέφερε η εμφύλια στάση στις πόλεις κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου πως «αυτά γίνονται και θα γίνονται πάντοτε εφ' όσον η φύση των ανθρώπων παραμένει η ίδια» (3.82.2: έως αν η αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ). Επίσης στο κεφάλαιο 1.22.4 ο ιστορικός παρατηρεί πως, όπως συνήθως γίνεται με τα ανθρώπινα πράγματα (κατὰ τὸ ἀνθρώπειον), τα μελλοντικά γεγονότα συμβαίνουν κατὰ τον ἴδιο ἢ παρόμοιο τρόπο με τα παλαιά. Επομένως η ακριβής εξέ-

ταση των όσων συνέβηκαν στο παρελθόν μπορεί να μας οδηγήσει σε μια δυνατή ή πιθανή (κατά τὸ εἶκος) πρόγνωση των όσων πρόκειται να συμβούν στο μέλλον και επομένως μας βοηθῆει να καθορίσουμε εκ των προτέρων τη στάση μας και να ρυθμίσουμε κατά βούληση την πορεία των γεγονότων.

Η ορθολογιστική αυτή στάση στην εξήγηση των ανθρώπινων ενεργειών είναι παρόμοια με τη στάση των Ιώνων φιλοσόφων στην εξήγηση των φυσικών αιτίων για τη γένεση του κόσμου και με την προσπάθεια του Ιπποκράτη με βάση τα εξωτερικά συμπτώματα να εξηγήσει τα βαθύτερα αίτια που οδηγούν στις ασθένειες. Όπως στην περίπτωση της ιατρικής η ορθή πρόγνωση οδηγεί στην πρόληψη της ασθένειας, το ίδιο και στην πορεία των ανθρώπινων πραγμάτων η ορθή γνώση της ανθρώπινης φύσης και η πρόβλεψη του πολιτικού ή του στρατιωτικού ηγέτη οδηγεί στην κατάλληλη κατάσταση σχεδίων για την πρόληψη ή ρύθμιση καταστάσεων. Χαρακτηριστικά ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί λέξεις που απαντώνται και στα συγγράμματα του Ιπποκράτη όπως οι λέξεις **τεκμήριον, σημειον, ανθρωπεία φύσις, πρόφασις, αίτια** και το ρήμα **προγιγνώσκω** (πρόγνωσης).

Μόνο η λογική κατάσταση σχεδίων μπορεί να οδηγήσει στην επιτυχία. Γι' αυτό τα πρόσωπα στο έργο του Θουκυδίδη είναι άνθρωποι που καταρτίζουν σχέδια και ζυγίζουν τις περιστάσεις για να προδιαγράψουν, όσο είναι δυνατό (κατά τὸ εἶκος), το μέλλον. Όσο καλύτερα μπορούν να συλλάβουν μια κατάσταση και να εκτιμήσουν το παιγνίδι των δυνάμεων που την προσδιορίζουν, τόσο περισσότερο μπορούν να ελπίζουν για την επιτυχία. Υπάρχουν όμως και απρόβλεπτα στοιχεία που μπορούν καμιά φορά να ανατρέψουν και τους πιο καλούς υπολογισμούς. Αυτοί οι αστάθμητοι παράγοντες αποτελούν την τύχη. Η τύχη όμως αυτή δεν είναι καμιά θεϊκή δύναμη, αλλά κάποιο φυσικό στοιχείο: ο λοιμός στην Αθήνα, η φωτιά στη Σφακτηρία, η τρικυμία σε κάποια ναυμαχία. Είναι αυτό που ο Θουκυδίδης αποκαλεί «ὁ παράλογος τοῦ πολέμου».

Οι θεοί δεν παίζουν κανένα ουσιαστικό ρόλο στο έργο του Θουκυδίδη. Μαθητής των σοφιστών και ιδιαίτερα του Αναξαγόρα, δεν αποκλείεται να ήταν, όπως παρατηρεῖ ο αρχαῖος βιογράφος του, «ἄθεος ἡρέμα», χωρίς όμως και να είναι δηλωμένος αντίπαλος της καθιερωμένης θρησκείας. Δεν παραβλέπει μάλιστα να επαινέσει την ευσέβεια του Νικία. Είναι φανερό πως δεν πίστευε στους χρησμούς, μερικές μάλιστα φορές εκφράζεται ειρωνικά για το σκόπιμο διπλό νόημά τους (2.54. 1-4) ή σε άλλη περίπτωση παρατηρεῖ πως ο χρησμός είχε αντίθετη επαλήθευση απ' ὅ,τι οι άνθρωποι ανέμεναν (2.17.2).

Στη σημασία που δίνει στον ίδιο τον άνθρωπο και στην ορθολογιστική του στάση απέναντι στη θρησκεία και τους χρησμούς ο Θουκυδίδης μοιάζει με το σύγχρονό του τραγικό Ευριπίδη.

Ο Θουκυδίδης στην προσπάθειά του να βρει πέραν από τα εξωτερικά συμπτώματα τα βαθύτερα αίτια του πολέμου κατέληξε στο συμπέρασμα πως αυτά ουσιαστικά οφείλονται στην ανθρώπινη φύση με την ασίγαστη δίψα της για απόκτηση δύναμης και την επίτευξη προσωπικού κέρδους. Γι' αυτό και στο πρώτο βιβλίο προσπάθειά του είναι να μας εξηγήσει τη συνεχή αύξηση της

δύναμης των Αθηναίων που προκάλεσε το φόβο των Λακεδαιμονίων και τον πόλεμο. Αυτή τη συνεχή αύξηση της δύναμης των Αθηναίων και τον επακόλουθο φόβο των Λακεδαιμονίων τα θεωρεί ως την πραγματική αιτία του πολέμου (ἀληθεστάτη πρόφασις), ενώ τα επεισόδια που οδήγησαν στην έναρξη του πολέμου, (Κερκυραϊκά - Ποτιδαιατικά) τα θεωρεί ως απλές αφορμές (αἰ ἐς τὸ φανερόν λεγόμεναι αἰτίαι). Ο ιστορικός στο κεφ. 1.23.5-6 κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στην πραγματική αιτία (πρόφασις) και τις αφορμές του πολέμου (αἰτίαι).

5. Η μέθοδος του Θουκυδίδη

Ο Θουκυδίδης στα κεφάλαια 1.20-22 εκθέτει την ιστορική του μέθοδο κι εκφράζει τις απόψεις του για το πώς ο ίδιος βλέπει το ρόλο που πρόκειται να διαδραματίσει το έργο του.

Αφού έκαμε μια σύντομη αναδρομή στα παλιά γεγονότα που συνέβηκαν πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο (κεφ. 1-20), ο ιστορικός εκφράζει το σκεπτικισμό του για την αξιοπιστία των τεκμηρίων που είχε στη διάθεσή του. Παρατηρεί πως οι άνθρωποι γενικά, όσα ακούνε για τα περασμένα, ακόμη κι αν πρόκειται για τον ίδιο τους τον τόπο, τα δέχονται αβασάνιστα ο ένας από τον άλλο. Οι περισσότεροι δεν ταλαιπωρούνται για την αναζήτηση της αλήθειας, αλλά πιο πολύ τρέχουν στα έτοιμα (ἀταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας καὶ ἐπὶ τὰ έτοιμα μᾶλλον τρέπονται). Κύριες πηγές, για τὰ παλιά γεγονότα είναι για το Θουκυδίδη οι ποιητές και οι λογογράφοι. Οι πρώτοι όμως, κατά τη γνώμη του, μεγαλοποιούν και στολίζουν με τρόπο ποιητικό τα γεγονότα, οι δεύτεροι ζητούν περισσότερο να τέρψουν τους ακροατές τους παρά να τους πουν την αλήθεια. Γι' αυτό ο ίδιος ομολογεί πως κατέβαλε επίπονη προσπάθεια να ελέγξει κατά το δυνατό την αξιοπιστία των πηγών του. Αλλά και στην περιγραφή των σύγχρονων γεγονότων τον διακρίνει η ίδια δίψα για αντικειμενικότητα. Έτσι ομολογεί πως για τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου δεν αρκέστηκε απλώς στις πληροφορίες του πρώτου τυχόντα ή στην προσωπική του αντίληψη, αλλά ερεύνησε με κάθε δυνατή ακρίβεια τόσο τις πληροφορίες που πήρε από τους άλλους όσο κι αυτές στις οποίες ο ίδιος ήταν αυτόπτης μάρτυράς. Η εξακρίβωση όμως ήταν δύσκολη γιατί οι άνθρωποι πολλές φορές διαστρέφουν τα γεγονότα είτε από εξασθένηση της μνήμης τους είτε από κακές εκτιμήσεις και μεροληπτικότητα.

Αν όμως για τα γεγονότα η εξακρίβωση της αλήθειας είναι δύσκολη, για τους λόγους (δημηγορίες) των διάφορων προσώπων που ο ιστορικός περιλαμβάνει στο έργο του η τήρηση της αρχής της εξακριβωμένης αλήθειας είναι ακόμη δυσκολότερη. Ο ίδιος παρατηρεί πως ήταν δύσκολο να συγκρατήσει στη μνήμη του ίδιους και απaráλλακτους τους λόγους που είτε ο ίδιος άκουσε ή άλλοι του ανακοίνωσαν από αλλού. Προσπάθησε όμως να γράψει τους λόγους όπως κατά τη γνώμη του ο καθένας θα μιλούσε για την κάθε περίπτωση μένοντας όσο το δυνατό πιο κοντά στην ιδέα αυτού που πραγματικά ειπώθηκε.

Έτσι γνώμονας του ιστορικού τόσο στην αφήγηση των γεγονότων όσο και στη

συγγραφή των λόγων ήταν, όσο μπορούσε περισσότερο, η προσκόλληση στην εξυπηρέτηση της αλήθειας, και η αντικειμενικότητα.

Με τις δημηγορίες του ο Θουκυδίδης προσπάθησε να μας παρουσιάσει τις απόψεις και τα κίνητρα των προσώπων και ν' αναλύσει τις βαθύτερες αιτίες των γεγονότων. Ακολουθώντας τη σοφιστική μέθοδο της αντιθετικής παράθεσης επιχειρημάτων και απόψεων γύρω από το εκάστοτε πρόβλημα προσπάθησε να μας δώσει όλο το φάσμα του παιγνιδιού των δυνάμεων που κινούν τα νήματα της ιστορίας. Προπαντός θέλησε να μας δείξει πως πέραν από τη μεταβλητότητα και μοναδικότητα των επί μέρους γεγονότων υπάρχουν σταθερές και μόνιμες αρχές που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά γιατί στη βάση της η ανθρώπινη φύση παραμένει επίσης σταθερή και αναλλοίωτη. Κατά την αντίληψη του ιστορικού οι άνθρωποι κάτω από παρόμοιες περιστάσεις τείνουν να ενεργούν κατά παρόμοιο τρόπο. Επομένως η μελέτη τέτοιων ενεργειών και των συνθηκών που τις υπαγόρευαν στο παρελθόν θα μας βοηθήσει σε μια κατά το δυνατό πρόγνωση παρόμοιων ενεργειών κάτω από παρόμοιες περιστάσεις στο μέλλον. Μιά τέτοια πρόγνωση, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τον πολιτικό και το στρατηγό, αλλά και για τον καθένα που θέλει να συλλάβει το βαθύτερο νόημα των ανθρώπινων πραγμάτων. Κάτω από αυτό το πρίσμα η μελέτη της ιστορίας του Θουκυδίδη αποβαίνει κατά τη φράση του ίδιου του ιστορικού απόκτημα παντοτινό παρά ευχάριστο ανάγνωσμα της στιγμής (κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται).

6. Περιεχόμενο της Ιστορίας του Θουκυδίδη

Η Ιστορία του Θουκυδίδη αποτελείται από 8 βιβλία κι έχει ως περιεχόμενο τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου από το 431 μέχρι το 411 π.Χ. Τα υπόλοιπα γεγονότα μέχρι το 404 π.Χ. συμπληρώνει ο Ξενοφώντας στο έργο του **Ἑλληνικά**. Το έργο του Θουκυδίδη έχει διαιρεθεί από τους Αλεξανδρινούς φιλόλογους σε 8 βιβλία κατά το πρότυπο της Ιστορίας του Ηρόδοτου που διαιρέθηκε σε 9 βιβλία.

Τα σπουδαιότερα γεγονότα που περιλαμβάνει η Ιστορία του Θουκυδίδη κατά βιβλία είναι τα εξής:

Βιβλίο Α΄: Γίνεται αναδρομή στην παλαιότερη ιστορία της Ελλάδας (1-20). Το μέρος τούτο είναι γνωστό με το όνομα Αρχαιολογία. Ακολουθεί αναφορά στη μέθοδο που ακολούθησε για τη συγγραφή του έργου του (21-22). Στα κεφάλαια 24-26 αναφέρονται τα εξωτερικά αίτια του πολέμου (Επίδαμνος-Ποτίδια), το συνέδριο στη Σπάρτη (67-68), η ανάπτυξη της δύναμης των Αθηνών από το τέλος των Μηδικών πολέμων μέχρι την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου, η λεγόμενη Πεντηκονταετία (89-118) και το δεύτερο συνέδριο στη Σπάρτη.

Βιβλίο Β΄: Εξιστορούνται τα γεγονότα των τριών πρώτων χρόνων του πολέμου και ιδιαίτερα η επίθεση των Θηβαίων εναντίον των Πλαταιών (1-7), κατάλογος των συμμάχων των αντίπαλων μερών (9), η εισβολή των Σπαρτιατών στην Αττική (10-23), ο Επιτάφιος Λόγος του Περικλέους (34-46), ο λοιμός (47-54) και η πολιορκία των Πλαταιών (71-79).

Βιβλίο Γ΄: Περιγράφονται τα γεγονότα μέχρι το 425 π.Χ ανάμεσα στα οποία η αποστασία της Μυτιλήνης, η άλωση των Πλαταιών κι ο εξανδραποδισμός των κατοίκων και η επανάσταση στην Κέρκυρα.

Βιβλίο Δ΄: Αναφέρεται στην κατάληψη της Πύλου από τους Αθηναίους και στην αιχμαλωσία της Σπαρτιατικής φρουράς στη Σφακτηρία (425 π.Χ.) και στην εκστρατεία του Βρασίδα στην Αμφίπολη και «τὰ ἐπὶ Θράκης».

Βιβλίο Ε΄: Εξιστορείται ο θάνατος του δημαγωγού Κλέωνα και του στρατηγού Βρασίδα, η σύναψη της Νικίειας Ειρήνης (421 π.Χ.) και τα σπουδαιότερα γεγονότα στο διάστημα μεταξύ της Νικίειας Ειρήνης και της εκστρατείας στη Σικελία (421-415 π.Χ.), ιδιαίτερα δε η πολιορκία και καταστροφή της Μήλου από τους Αθηναίους.

Βιβλίο ΣΤ΄: Εξιστορείται το α΄ μέρος της εκστρατείας στη Σικελία, η πολιορκία των Συρακουσών, οι πρώτες επιτυχίες των Αθηναίων, οι δραστηριότητες του Αλκιβιάδη και η αναχώρηση του Γύλιππου για τη Σικελία.

Βιβλίο Ζ΄: Περιγράφεται το β΄ μέρος της εκστρατείας στη Σικελία που κατέληξε στην ήττα και στην καταστροφή των Αθηναίων.

Βιβλίο Η΄: Αναφέρεται στα πολεμικά γεγονότα μέχρι το 411 π.Χ. και ιδιαίτερα στην κατάληψη της Δεκέλειας από τους Λακεδαιμονίους, στην επέμβαση του βασιλιά των Περσών υπέρ των Σπαρτιατών, στο πραξικόπημα και στην πρόσκαιρη επικράτηση των ολιγαρχικών στην Αθήνα το 411 π.Χ. Η ιστορική αφήγηση σταματά απότομα με τη νίκη των Αθηναίων στο ακρωτήριο Κυνός Σήμα και την ανακατάληψη της Κυζίκου (Σεπτέμβριος 411 π.Χ.).

Μερικοί αμφισβητούν τη γνησιότητα του 8ου βιβλίου, το πιθανότερο όμως είναι πως ο Θουκυδίδης απλώς δεν πρόφτασε να δώσει στο βιβλίο αυτό την τελική μορφή του.

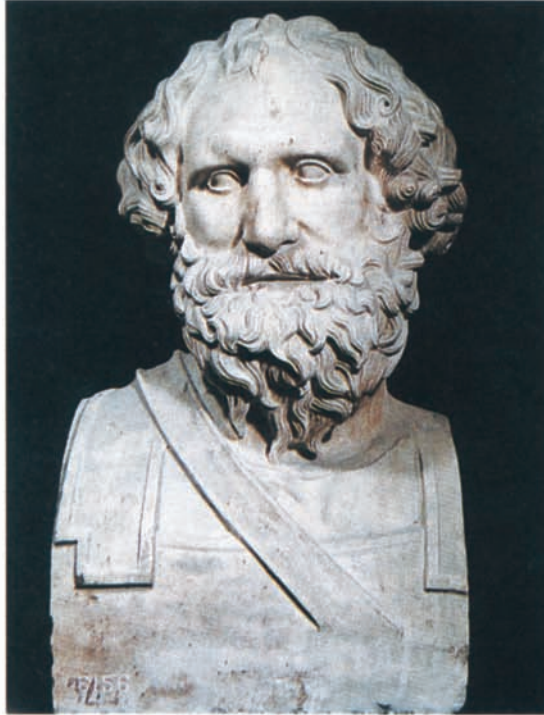
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Διάλογος

Κορινθίων, Αθηναίων και Λακεδαιμονίων

(Θουκ. 1. 68-88)

Μαρμάρινη προτομή του βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμου. Αντίγραφο Ρωμαϊκών χρόνων (Μουσείο στο Ερκολάνο της Ιταλίας).

Εικόνα προηγούμενης σελίδας: Σύγκρουση οπλιτών κατά φάλαγγα. Νεαρός αυλητής κρατώντας το διπλό αυλό παίζει το πολεμικό εμβατήριο (Ρώμη, Μουσείο Βίλλα Τζούλια).

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ ΤΟΥ Α' ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Βρισκόμαστε στις παραμονές της κήρυξης του Πελοποννησιακού πολέμου (431-404 π.Χ.) μεταξύ της Αθήνας και των συμμάχων της από τη μια, και της Σπάρτης και των δικών της συμμάχων από την άλλη.

Τον Ιούλιο του 432 π.Χ., αμέσως μετά την έναρξη της πολιορκίας της Ποτίδαιας από τους Αθηναίους και με εισήγηση των Κορινθίων, έγινε στη Σπάρτη το πρώτο συνέδριο των συμμάχων της Πελοποννησιακής συμμαχίας. Σ' αυτό πήραν μέρος μόνο εκείνοι οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών που είχαν παράπονα εναντίον των Αθηναίων, έγιναν όμως δεκτοί να προσφωνήσουν το συνέδριο και Αθηναίοι πρέσβεις που για άλλους λόγους βρίσκονταν τότε στη Σπάρτη.

Τελικά το συνέδριο αυτό αποφάσισε την κήρυξη του πολέμου εναντίον των Αθηναίων (Θουκ. 1:87). Το ίδιο καλοκαίρι γίνεται και δεύτερο συνέδριο όλων των συμμάχων της Πελοποννησιακής συμμαχίας για επικύρωση της προηγούμενης απόφασης (Θουκ. 1.120-124). Παρά τη λήψη όμως της απόφασης οι σύμμαχοι ήταν αδύνατο ν' αρχίσουν τον πόλεμο αμέσως γιατί «μέχρις ότου ετοιμάσουν τα απαραίτητα, καταναλώθηκε χρονικό διάστημα λίγο μικρότερο του έτους προτού εισβάλουν στην Αττική και αναλάβουν τον πόλεμο φανερά». Ο πόλεμος τελικά άρχισε την άνοιξη του 431 π.Χ. με την εισβολή του βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμου στην Αττική.

(Οι λεπτομέρειες για τις αφορμές και την πραγματική αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου εκτίθενται στα **Σχόλια** στην παράγραφο 88).

Στο κείμενο που ακολουθεί θα εξετάσουμε τέσσερις δημηγορίες (=λόγους) που έγιναν από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη στο πρώτο συνέδριο στη Σπάρτη (432 π.Χ.). Πρώτοι μιλούν οι Κορίνθιοι, μετά οι Αθηναίοι, ύστερα ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος και στο τέλος ο έφορος Σθενελαΐδας. Μέσα από τις ομιλίες τους μαθαίνουμε αρκετά, όχι μόνο για τις αιτίες που οδήγησαν στον πόλεμο, αλλά και για τα κίνητρα, τις σκέψεις και το χαρακτήρα των αντιπάλων. Μαθαίνουμε ακόμη πολλά για την πολιτική και στρατιωτική οργάνωση, για την οικονομική τους κατάσταση, για την αγωγή τους και για τις γενικότερες διαθέσεις τους απέναντι στον πόλεμο. Έτσι σχηματίζουμε μια σαφή εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα το 432 π.Χ., στις παραμονές της κήρυξης του πολέμου.

Οι τέσσερις πιο πάνω δημηγορίες - και ιδιαίτερα η δημηγορία των Αθηναίων - παρουσιάζουν διάφορα προβλήματα γύρω από τη σύνθεση και το περιεχόμενό τους για τους μελετητές που τις προσεγγίζουν με αναλυτικό πνεύμα. Έτσι οι διάφοροι μελετητές διαπιστώνουν πως:

1. Ο Αρχίδαμος, ενώ μιλά ύστερα από τους Αθηναίους, δεν απαντά σε κανένα από τα επιχειρήματά τους και ουσιαστικά φαίνεται ν' αγνοεί το λόγο τους. Απεναντίας φαίνεται να κάνει συνεχή αναφορά στα επιχειρήματα των Κορινθίων και προτρέπει τους ακροατές του να μην αφήσουν τα αισθήματά τους να παρασύρουν τη λογική τους. Τους συμβουλεύει, όπως ακριβώς δε γίνονται υπερφίαλοι με τις επιτυχίες τους και δεν απελπίζονται με τις αποτυχίες τους, με τον ίδιο τρόπο να δείξουν νηφάλια σωφροσύνη μπροστά στους επαίνους που προσπαθούν να τους παρασύρουν σε επικίνδυνες περιπέτειες και να συγκρατήσουν την οργή τους μπροστά στις οποιεσδήποτε ερεθιστικές κατηγορίες (§84).
2. Το περιεχόμενο και ο προκλητικός τόνος της ομιλίας των Αθηναίων δε συμβιβάζονται με την περίπτωση. Ο Θουκυδίδης στο 72.1 δηλώνει πως πρόθεση των Αθηναίων ήταν να επηρεάσουν τους Λακεδαιμονίους περισσότερο προς την ειρήνη παρά προς τον πόλεμο,. Όμως το περιεχόμενο του λόγου τους είναι ιδιαίτερα προκλητικό. Από την πρώτη κιόλας στιγμή προσπαθούν να τονίσουν πως δεν παρουσιάζονται στο συνέδριο ως κατηγορούμενοι ενώπιον δικαστών. Κομπάζουν για τα παλιά κατορθώματά τους στους Περσικούς πολέμους που ωφέλησαν τους άλλους Έλληνες και τους ίδιους τους Σπαρτιάτες. Υπαινίσσονται ακόμα πως η καθυστερημένη βοήθεια που στο τέλος έστειλαν οι Σπαρτιάτες σφειλόταν σε συμφεροντολογισμό, και τους κατηγορούν πως δε θέλησαν να συνεχίσουν μέχρι τέλους τον πόλεμο,. Τους υπενθυμίζουν την κακή συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια της σύντομης ηγεμονίας τους πάνω στους Έλληνες και παρατηρούν πως οι Σπαρτιάτες κατηγορώντας τους Αθηναίους για υβριστική συμπεριφορά απέναντι στους συμμάχους τους μιλούν για αρχές, ενώ στην πραγματικότητα νοιάζονται μόνο για το συμφέρον τους.

Πώς μπορούμε να δικαιολογήσουμε το πιο πάνω προκλητικό ύφος; Μερικοί μνημορώντας να ξεπεράσουν τη δυσκολία, υποστηρίζουν πως ο λόγος των Αθηναίων γράφτηκε πιο ύστερα από τους άλλους λόγους και προστέθηκε σ' αυτούς. Έτσι δεν παρουσιάζει τη συνοχή που έπρεπε να έχει με τους άλλους. Με βάση αυτή την περίπτωση θέλουν να υποστηρίξουν ακόμη πως οι λόγοι του Θουκυδίδα είναι τεχνητές συνθέσεις που δεν έχουν καμιά σχέση με τα όσα λέχθηκαν στην πραγματικότητα. Αυτό όμως δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τα πράγματα, γιατί ο Θουκυδίδης από άλλες μαρτυρίες αποδεικνύεται πως ήταν αξιόπιστος ιστορικός, αλλά και εξαιρετος καλλιτέχνης. Άλλωστε η ομιλία του Σθενελαΐδα που απέβη αποφασιστική για την κήρυξη του πολέμου έχει άμεση σχέση και με την ομιλία των Αθηναίων και με την ομιλία των Κορινθίων και του Αρχίδαμου. Επομένως η μόνη εξήγηση που μπορούμε να δώσουμε είναι πως οι Αθηναίοι παρουσιάζονται προκλητικοί, γιατί σκόπιμα θέλησαν να φανούν προκλητικοί παρά τα φιλειρηνικά τους προσχήματα. Ασφαλώς δεν επιθυμούσαν τον πόλεμο για χάρη του πολέμου. Επίσης ήταν προσεκτικοί να μην αρχίσουν πρώτοι την επίθεση, όμως είχαν ήδη αποφασίσει, πως αν ο πόλεμος επρόκειτο να γίνει, έπρεπε να γίνει το συντομότερο. Γι' αυτό προηγουμένως ανταποκρίθηκαν πρόθυμα στην πρόσκληση της Κέρκυρας στη διαμάχη της με την Κόρινθο και

αρνήθηκαν επίμονα να ανακαλέσουν το Μεγαρικό Ψήφισμα (βλέπε Σχόλια στην παράγραφο Β8). Το μόνο που μπορούσαν να δεχτούν - και το πρότειναν - ήταν μια διαιτησία με βάση τις πρόνοιες της Τριακονταετούς Συνθήκης με την ελπίδα πως οι Πελοποννήσιοι θα φαίνονταν πως άρχιζαν πρώτοι την αδικία. Αλλά και ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος προτείνει στους συμμάχους αναβολή του πολέμου όχι για χάρη της ειρήνης, αλλά για να προετοιμαστούν καλύτερα για τον πόλεμο (80.4, 82. 1-3). Παράλληλα τονίζει πως δεν πρέπει να δώσουν την εντύπωση πως αρχίζουν πρώτοι την αδικία.

Επομένως, παρά τις φιλειρηνικές διακηρύξεις και από τις δυο πλευρές, είχε ωριμάσει η ιδέα πως ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος και πως έπρεπε να γίνει το συντομότερο. Απλώς οι δυο παρατάξεις τηρούν ακόμα ορισμένα προσχήματα είτε για να μη δώσουν την εντύπωση ότι πρώτοι αρχίζουν τον πόλεμο είτε για να μην μπουν σ' αυτόν απροετοίμαστοι.

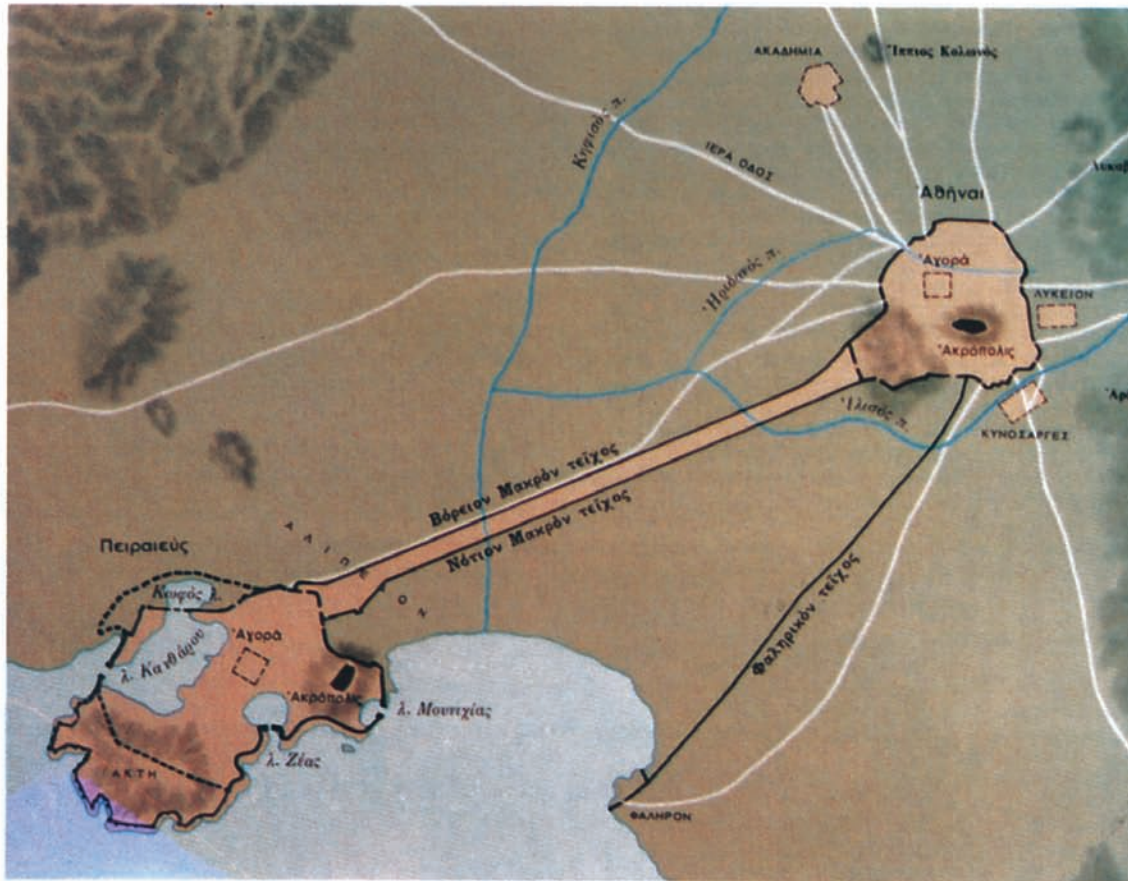
3. Είναι η μόνη φορά που ο Θουκυδίδης παραθέτει τέσσερις δημηγορίες στη σειρά. Συνήθως σε κάθε περίπτωση υπάρχουν δυο αντίπαλοι και δυο δημηγορίες. Στη μια, ο ένας αντίπαλος εκθέτει τις απόψεις του, και στην άλλη, ο δεύτερος απαντά σημείο προς σημείο στις απόψεις ή στις κατηγορίες του άλλου (Δισσοί Λόγοι).

Εδώ, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, υπάρχουν τέσσερις ομιλητές στη συζήτηση:

1. Οι Κορίνθιοι που διατυπώνουν τα παράπονά τους εναντίον των Αθηναίων.
2. Ο βασιλιάς Αρχίδαμος που αντιπροσωπεύει την παλιότερη και φιλειρηνική μερίδα στη Σπάρτη.
3. Ο έφορος Σθενελαΐδας που αντιπροσωπεύει τη νεότερη και φιλοπόλεμη μερίδα.
4. Και οι τρεις όμως πιο πάνω πλευρές, η καθεμιά με το δικό της τρόπο και για διαφορετικούς λόγους, μισούν έναν κοινό εχθρό: την επιθετική και επεκτατική, κατά την άποψή τους, συμμαχία της Αθήνας που πάνω απ' όλα αποτελεί κίνδυνο για τη δική τους συμμαχία. Η γνώμη της Αθήνας ακούεται με το στόμα των Αθηναίων πρέσβων.

Επομένως ο λόγος των Αθηναίων δικαιολογεί τη θέση του στην όλη τεχνική δομή της συζήτησης, έστω κι αν μας ξενίζει ο προκλητικός του τόνος ή το γεγονός ότι ο βασιλιάς Αρχίδαμος φαίνεται να τον αγνοεί.

Στην πραγματικότητα και οι τέσσερις λόγοι συμπληρώνουν ο ένας τον άλλο και όλοι μαζί κατορθώνουν με τις οξυδερκείς παρατηρήσεις τους να μας δώσουν την εικόνα που επικρατούσε στην Ελλάδα, ανάμεσα στα δυο αντίπαλα στρατόπεδα, στις παραμονές της κήρυξης του Πελοποννησιακού πολέμου.

Ἡ Αθήνα καὶ ὁ Πειραιεύς με τὰ Μακρὰ Τείχη.

B. ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

§68

«Η καλή πίστη που διέπει την πολιτική σας ζωή, Λακεδαιμόνιοι, και τις συναλλαγές σας, σας κάνει να είστε δύσπιστοι απέναντί μας όταν διατυπώνουμε κατηγορίες εναντίον άλλων. Τούτο σας έχει κάνει συνετούς, αλλά και σας οδηγεί στο ν' αγνοείτε τα περισσότερα από όσα συμβαίνουν στον έξω κόσμο. Πολλές φορές σας προειδοποιήσαμε για τα όσα θα παθαίναμε από τους Αθηναίους, κι εσείς, αντί, κάθε φορά να φροντίζετε να εξακριβώνετε τα όσα σας καταγγέλλονταν, στρέφατε τις υποψίες σας περισσότερο εναντίον εκείνων που σας τα έλεγαν, νομίζοντας ότι μιλούσαν για δικά τους, αποκλειστικά, συμφέροντα. Και γι' αυτό το λόγο δεν κινηθήκατε προτού αρχίσουν τα παθήματά μας, και μόνο όταν άρχισαν συγκαλέσατε τους συμμάχους σας από τους οποίους εμείς έχουμε περισσότερο απ' όλους το δικαίωμα να μιλήσουμε, γιατί έχουμε τα μεγαλύτερα παράπονα, αφού υποφέρουμε από την εχθρότητα των Αθηναίων κι από τη δική σας αδιαφορία. Και, αν μεν παραβίαζαν τη νόμιμη τάξη στην Ελλάδα χωρίς να φαίνονται, τότε βέβαια θα έπρεπε να σας το αποδείξουμε, αφού δε θα το ξέρατε. Αλλά τώρα ποια η ανάγκη να μακρογορήσουμε, αφού βλέπετε ότι πολλοί Έλληνες έχουν υποδουλωθεί, ότι άλλοι, και μάλιστα πολλοί από τους συμμάχους σας, κινδυνεύουν απ' τις επιβουλές τους και ότι οι Αθηναίοι έχουν, από καιρό, προετοιμαστεί για έναν ενδεχόμενο πόλεμο; Αλλιώς δε θα είχαν καταλάβει με τη βία και δε θα είχαν κρατήσει την Κέρκυρα παρά την αντίστασή μας ούτε θα πολιορκούσαν την Ποτίδαια. Η πολιτεία αυτή έχει εξαιρετική στρατηγική σημασία για τη Χαλκιδική, ενώ η Κέρκυρα θα μπορούσε να προσφέρει μεγάλη ναυτική ενίσχυση στην Πελοπόννησο.

§69

Για όλα αυτά το σφάλμα είναι δικό σας. Πρώτ' απ' όλα τους αφήσατε, μετά τα Μηδικά να ενισχύσουν την πολιτεία τους και ύστερα να χτίσουν τα Μακρά Τείχη και στερήσατε απ' την ελευθερία τους όχι μόνο όλους τους υπηκόους τους οποίους έχουν αυτοί υποδουλώσει, αλλά τώρα και τους δικούς σας συμμάχους. Ο πραγματικός υπεύθυνος δεν είναι εκείνος που υποδουλώνει, αλλά εκείνος που, ενώ μπορεί να εμποδίσει την υποδούλωση, αδιαφορεί παρ' όλο ότι θέλει να έχει τη φήμη ότι είναι ο απελευθερωτής της Ελλάδος. Μόλις τώρα κατορθώσαμε να συγκεντρωθούμε σε συνέλευση και πάλι χωρίς συγκεκριμένο σκοπό. Δε θα έπρεπε πια να ξεετάζουμε αν μας αδικούν, αλλά να σκεπτόμαστε πώς θ' αμυνθούμε, γιατί εκείνοι έχουν πάρει κιάλας την απόφασή τους και δρουν τώρα εναντίον μας, ενώ εμείς είμαστε αναποφάσιστοι. Ξέρουμε καλά τη μέθοδο των Αθηναίων, τον τρόπο με τον οποίο απλώνουν σιγά-σιγά την κυριαρχία τους επάνω στους γείτονές τους. Όσο νομίζουν ότι οι ενέργειές τους σας διαφεύγουν επειδή δεν παρακολουθείτε τι γίνεται, είναι λιγότερο τολμηροί, αν όμως καταλάβουν ότι τις ξέρετε και αδιαφορείτε, τότε θ' αποθρασυνθούν. Απ' όλους

τους άλλους Έλληνες μόνοι εσείς, Λακεδαιμόνιοι, αδρανείτε και δεν προβάλλετε εναντίον των επιθέσεων τη δύναμή σας, αλλά τις αναβολές σας, μόνοι εσείς ενεργείτε εναντίον ενός εχθρού, όχι όταν είναι στην αρχή της ανάπτυξής του, αλλά όταν έχει διπλασιάσει τη δύναμή του. Είχατε τη φήμη ανθρώπων στους οποίους μπορεί κανείς να έχει εμπιστοσύνη, αλλά η φήμη αυτή είναι ανώτερη απ' την πραγματικότητα. Όπως ξέρουμε καλά, οι Μήδοι ξεκίνησαν από τα πέρατα της γης κι έφτασαν έως την Πελοπόννησο, προτού αποφασίσετε να τους αντιμετωπίσετε κατά τρόπο αντάξιο προς τη δύναμή σας, και τώρα αδιαφορείτε για τα όσα επιχειρούν οι Αθηναίοι που δεν είναι μακριά, όπως οι Μήδοι, αλλά είναι γείτονές μας. Αντί να επιθεθείτε σεις, προτιμάτε να βρεθείτε στην ανάγκη ν' αποκρούσετε τις επιθέσεις τους και να κινδυνέψετε ν' αναμετρηθείτε μ' έναν εχθρό που θα έχει αυξήσει πολύ τη δύναμή του, και τούτο ενώ ξέρετε ότι, και ο θάρβαρος νικήθηκε περισσότερο απ' τα δικά του σφάλματα και οι επιτυχίες μας εναντίον των Αθηναίων χρωστούνται περισσότερο στα δικά τους λάθη παρά στη δική σας βοήθεια. Οι ελπίδες που πολλοί στήριξαν επάνω σας τους οδήγησαν στην καταστροφή, γιατί βρέθηκαν απροετοίμαστοι εξαιτίας της εμπιστοσύνης που σας είχαν. Αλλά κανείς σας ας μη νομίσει ότι τα λόγια μας αυτά εκδηλώνουν έχθρα. Είναι παράπονα. Τα παράπονα απευθύνονται σε φίλο που σφάλει, οι κατηγορίες σε εχθρό που αδικεί.

§70

»Νομίζουμε, άλλωστε, ότι περισσότερο από κάθε άλλον, εμείς έχουμε το δικαίωμα να επικρίνουμε τους συμμάχους μας, ιδίως όταν πρόκειται για ζωτικά συμφέροντα που τη σπουδαιότητά τους δε νομίζουμε να την αντιλαμβάνεστε. Ούτε έχετε ποτέ αναλογιστεί τι είδους άνθρωποι είναι οι Αθηναίοι με τους οποίους θα πρέπει ν' αναμετρηθείτε και σε ποιο βαθμό είναι διαφορετικοί από σας. Εκείνοι είναι καινοτόμοι και επινοητικοί και ταχείς στο να εκτελούν τα σχέδιά τους, ενώ εσείς περιορίζεστε στο να διατηρείτε τα όσα έχετε χωρίς ποτέ να επινοείτε τίποτε και όταν ενεργείτε δεν καλύπτετε ούτε το απαραίτητο. Εκείνοι αποτολμούν πράγματα που υπερβαίνουν τις δυνάμεις τους, ριψοκινδυνεύουν χωρίς να λογαριάζουν τη φρόνηση και είναι πάντοτε αισιόδοξοι στις αναποδιές. Ενώ εσείς επιχειρείτε πάντα πράγματα κατώτερα απ' τις δυνάμεις σας, είστε διστακτικοί ακόμα κι όταν οι πιο συντηρητικοί υπολογισμοί δείχνουν ότι η επιτυχία είναι βεβαία, και στις υπόλοιπες περιστάσεις νομίζετε ότι δε θα μπορέσετε να τις αντιμετωπίσετε. Εκείνοι είναι δραστήριοι, ενώ σεις είστε αναβλητικοί, εκείνοι συνεχώς ξενητεύονται εύκολα, ενώ εσείς δεν ξεκολλάτε από τον τόπο σας. Εκείνοι πιστεύουν ότι, αποδημώντας πλουτίζουν, ενώ εσείς νομίζετε ότι, αν μετακινηθείτε, θα ζημιώσετε κι αυτά που έχετε. Όταν νικήσουν τους εχθρούς τους εκμεταλλεύονται στο έπακρο την επιτυχία τους, ενώ αν νικηθούν, υποχωρούν όσο το δυνατό λιγότερο. Με όλα αυτά, ενώ δείχνουν περισσότερο από κάθε άλλον αυταπάρηση όταν υπηρετούν την πολιτεία τους, διατηρούν όμως όλη την ελευθερία της σκέψης τους για να βρουν τρόπους να την ωφελήσουν. Αν δεν επιτύχουν τα όσα σχεδιάζουν, θεωρούν ότι στερήθηκαν κάτι που τους ανήκει και όσα κερδίζουν με μια τους επιτυχία είναι, γι' αυτούς, ισχνό αποτέλεσμα συγκρινόμενο με ό,τι προσδοκούν να επιτύχουν μελλοντικά. Αν αποτύχουν σε κάποια προσπάθεια, κάνουν νέα σχέδια για να ξανακερδίσουν ό,τι έχασαν, γιατί μόνοι αυτοί ενεργούν τόσο γρήγορα, όταν έχουν αποφασίσει

κάτι, ώστε ελπίδα και πραγματοποίηση να συμπίπτουν. Γι' αυτά όλα μοχθούν και κινδυνεύουν όλη τους τη ζωή, απολαμβάνοντας ελάχιστα τα όσα έχουν, γιατί πάντοτε σκέπτονται πώς ν' αποκτήσουν κι άλλα. Εορτή θεωρούν το να κάνουν το καθήκον τους και συμφορά είναι γι' αυτούς περισσότερο η ησυχία της αδράνειας παρά η επίπονη δράση. Θα είχε δίκιο κανείς, αν, με μια λέξη, έλεγε ότι η ιδιοσυγκρασία τους είναι τέτοια, ώστε ούτε οι ίδιοι ησυχάζουν ποτέ ούτε αφήνουν τους άλλους να ησυχάσουν.

§71

»Και όμως, Λακεδαιμόνιοι, ενώ έχετε τέτοιο αντίπαλο, εξακολουθείτε ν' αδρανείτε και δεν καταλαβαίνετε ότι ο καλύτερος τρόπος να εξασφαλίσει κανείς μια σταθερή ειρήνη είναι, βέβαια, ν' αποφεύγει να μεταχειρίζεται τη δύναμή του για να αδικεί, αλλά και να δείχνει ότι είναι αποφασισμένος να μην ανεχθεί να τον αδικούν. Εσείς, όμως, θεωρείτε ότι η δίκαιη πολιτική είναι να μη θλάπτετε τους άλλους και να μη θλάπτεστε εσείς στη δική σας μόνο ασφάλεια. Όμως μια τέτοια πολιτική μόλις και μετά βίας θα μπορούσε να πετύχει, αν είχατε να κάνετε με πολιτεία που έχει τις ίδιες αντιλήψεις. Όπως σας το είπαμε πρωτύτερα, τα συστήματά σας, συγκρινόμενα με τα δικά τους, είναι απηρχαιωμένα, και μοιραίο είναι, όπως και στην τεχνική, να επικρατούν στην πολιτική τα πιο συγχρονισμένα συστήματα. Σε καιρό ειρήνης είναι, βέβαια, πολύ προτιμότερο να μην αλλάζουν οι θεσμοί, αλλά όταν είναι ανάγκη ν' αντιμετωπιστούν πολλές δυσκολίες, είναι και ανάγκη να επινοούνται πολλοί νέοι τρόποι. Γι' αυτό το λόγο οι Αθηναίοι, με πλούσια πείρα, έχουν εκσυγχρονιστεί πολύ περισσότερο από σας. Αλλά ως εδώ και μη παρέκει. Πρέπει να βοηθήσετε αμέσως και τους άλλους και τους Ποτιδιαίτες, όπως το έχετε υποσχεθεί. Κάνετε αμέσως εισβολή στην Αττική για να μην αφήσετε φιλική πολιτεία στο έλεος του χειρότερου εχθρού σας και για να μη μας εξωθήσετε εμάς τους άλλους, ν' αναζητήσουμε, μες στην απελπισία μας, άλλες σύμμαχίες. Εάν το κάναμε δε θα ήταν ανόσιο ούτε για τους θεούς στους οποίους ορκιστήκαμε ούτε για τους ανθρώπους που θα ξέρουν τα πράγματα. Καταπατούν τις συνθήκες, εκείνοι που δε βοηθούν αυτούς στους οποίους υποσχέθηκαν βοήθεια και όχι εκείνοι οι οποίοι, μπροστά στην αδράνεια ενός συμμάχου, αναζητούν άλλον. Αν, όμως, θελήσετε να δείξετε προθυμία, τότε θα μείνουμε με σας, γιατί θα ήταν ανόσιο από μέρους μας ν' αναζητήσουμε, τότε, άλλους φίλους και ούτε θα μπορούσαμε να βρούμε καλύτερους από σας. Αυτά είχαμε να σας πούμε. Φροντίστε να πάρετε τη σωστή απόφαση και προσπαθήστε να μη γίνει η Πελοπόννησος υπό την ηγεσία σας ασθενέστερη απ' ό,τι σας την παρέδωσαν οι πατέρες σας.»

§72

Αυτά, περίπου, είπαν οι Κορίνθιοι. Έτυχε να βρίσκονται στη Σπάρτη Αθηναίοι πρέσβεις που είχαν πάει εκεί για άλλο λόγο και οι οποίοι, όταν πληροφορήθηκαν τα όσα είχαν πει οι Κορίνθιοι, θεώρησαν σκόπιμο να παρουσιαστούν στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων και, χωρίς ν' απολογηθούν για τις κατηγορίες των διάφορων πόλεων, να υποδείξουν στους Σπαρτιάτες, γενικά, ότι δεν έπρεπε να πάρουν αμέσως απόφαση, αλλά να σκεφθούν ψύχραιμα. Ταυτόχρονα ήθελαγ να υπογραμμίσουν τη δύναμη της Αθήνας και να θυμίσουν περιστατικά που οι ηλι-

κιωμένοι τα ήξεραν και οι νεότεροι θα τα μάθαιναν. Πίστευαν ότι με τα επιχειρήματά τους θα επηρεάσουν τους Λακεδαιμονίους περισσότερο προς την ειρήνη παρά προς τον πόλεμο. Πήγαν στους άρχοντες της Σπάρτης και είπαν ότι ήθελαν και αυτοί, αν δεν υπήρχε εμπόδιο, να μιλήσουν στη συνέλευσή τους. Οι άρχοντες τους κάλεσαν να παρουσιαστούν και οι Αθηναίοι είπαν, περίπου, τα ακόλουθα:

§73

«Αποστολή δεν είχαμε να έρθουμε σε αντιλογία με τους συμμάχους σας, αλλά ν' ασχοληθούμε με τα ζητήματα για τα οποία μας έστειλε η πολιτεία μας. Επειδή όμως πληροφορηθήκαμε ότι υπάρχει πολλή κατακραυγή εναντίον μας, ζητήσαμε να παρουσιαστούμε όχι για ν' αντικρούσουμε τις κατηγορίες που διατύπωσαν οι διάφορες πολιτείες εναντίον μας (γιατί δε θα ήταν δυνατό ούτε εκείνοι ούτε εμείς ν' απευθυνόμαστε σε σας σαν να είστε δικαστές) αλλά για να σας αποτρέψουμε να πάρετε, αβασάνιστα, παρασυρμένοι από τους συμμάχους σας, σφαλερές αποφάσεις για τόσο πολύ σπουδαία ζητήματα. Θέλουμε, επίσης, να εξηγήσουμε, σχετικά με το θόρυβο που γίνεται για μας, ότι κατέχουμε νόμιμα τις κτήσεις μας και ότι η πολιτεία μας είναι άξια σεβασμού. Και για μεν τα πολύ παλιά γεγονότα, προς τι να σας μιλήσουμε, αφού είναι γνωστά μόνο από προφορική παράδοση και δεν τα έχει ζήσει κανείς απ' όσους μας ακούνε; Αλλά για τα Μηδικά και για τα όσα ξέρετε από προσωπική αντίληψη, είναι ανάγκη να σας μιλήσουμε, ακόμα κι αν η συχνή επανάληψή τους καταντάει ενοχλητική. Γιατί όταν αγωνιζόμαστε, το κάναμε για το κοινό συμφέρον και απ' αυτό ωφεληθήκατε και σεις, και δε θα ήταν σωστό, εμείς να στερηθούμε εντελώς απ' την ωφέλεια του να τα θυμίζουμε. Άλλωστε, δε θα τα εξιστορήσουμε για να σας εξευμενίσουμε, αλλά για να καταλάβετε, με παραδείγματα και αποδείξεις, με ποια πολιτεία θ' αναμετρηθείτε αν δεν πάρετε τη σωστή απόφαση. Θέλουμε να πούμε, δηλαδή, ότι στο Μαραθώνα προκινδυνεύσαμε μόνοι εναντίον των βαρβάρων και, όταν έκαναν τη δεύτερη επιδρομή τους, εμείς, μην μπορώντας ν' αμυνθούμε στη στεριά, επιβιβαστήκαμε, μέχρι και του τελευταίου, στα καράβια μας και συμπολεμήσαμε στη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Αυτό εμπόδισε το θάρβαρο να πάει να κυριέψει μια-μια τις πολιτείες της Πελοποννήσου οι οποίες θα ήταν ανίκανες ν' αλληλοβοηθηθούν εναντίον ενός πανίσχυρου στόλου. Και την καλύτερη απόδειξη, γι' αυτό, την έδωσε ο ίδιος ο θάρβαρος, γιατί όταν νικήθηκε στη θάλασσα κι έχασε την υπεροπλία, αποσύρθηκε αμέσως με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού του.

§74

»Σ' αυτό το γεγονός, με το οποίο αποδείχτηκε ότι η σωτηρία των Ελλήνων κρεμόταν από το ναυτικό, εμείς συνεισφέραμε τρία σπουδαιότατα πράγματα, δηλαδή τα περισσότερα καράβια, τον καλύτερο στρατηγό και τη μεγάλη μας τόλμη. Από τα τετρακόσια καράβια, κάτι λιγότερο από τα δυο τρίτα ήταν δικά μας, αρχηγός ήταν ο Θεμιστοκλής, χάρη στον οποίο η ναυμαχία έγινε στα στενά, πράγμα που είναι βέβαιο ότι έσωσε την κατάσταση και γι' αυτό σεις τον υποδεχτήκατε με τις μεγαλύτερες τιμές που κάνατε ποτέ σε ξένο ο οποίος σας επισκέφθηκε. Τέλος, δείξαμε θάρρος και τόλμη πολύ μεγάλη, γιατί όταν οι άλλοι

Ἕλληνες, ἕως τα σύνορά μας, εἶχαν υποδουλωθεῖ και δεν εἶχαμε καμιά βοήθεια στη στεριά, αποφασίσαμε να εγκαταλείψουμε την πολιτεία μας, ἀλλά να μην εγκαταλείψουμε, και τότε ἀκόμα, τους συμμάχους μας και να μη διασκορπιστούμε για να μπορέσουμε να τους βοηθήσουμε. Αποφασίσαμε να μπούμε στα καράβια μας και ν' ἀγωνιστούμε χωρίς να μνησικακούμε επειδὴ σεις δε μας βοηθήσατε σύγκαира. Ὡστε μπορούμε να πούμε ότι σας προσφέραμε περισσότερες υπηρεσίες ἀπ' ὅ,τι μας προσφέρατε σεις. Γιατί σεις ἤρθατε να πολεμήσετε ἀφήνοντας τις πολιτείες σας ἀθικτες, με σκοπό να τις εξασφαλίσετε για το μέλλον και ἤρθατε να μας βοηθήσετε ὅταν φοβηθήκατε για τους εαυτούς σας και ὄχι για μας, γιατί ὅσο δεν εἶχαμε πάθει τίποτε, δεν κινηθήκατε. Εμεῖς, ἀντίθετα, με βάση μια πόλη που δεν υπήρχε πια, ἀγωνιστήκαμε για μια ισχνή ἐλπίδα και, σώζοντας τους εαυτούς μας, συντελέσαμε και στη δική σας σωτηρία. Εάν, ἀπό φόβο, εἶχαμε προσχωρήσει στους Μήδους, ὅπως το ἔκαναν τόσο ἄλλοι για να σώσουν τη γη τους, ἢ εάν, πιστεύοντας ότι εἴμαστε καταστραμμένοι, δεν εἶχαμε την τόλμη να μπούμε στα πολεμικά μας, δε θα μπορούσατε να ναυμαχήσετε μη ἔχοντας ἀρκετά καράβια και τα γεγονότα ἴα εἶχαν πάρει, χωρίς δυσκολία, την ἐξέλιξη που ἤθελαν οι Πέρσες.

§75

»Λοιπόν, Σπαρτιάτες! Για τη γενναιότητά μας ἐκεῖνη και για την τόσο ορθή ἀπόφασή μας, εἶναι ἢ δεν εἶναι δίκαιη ἡ ἀξίωσή μας να μη μας φθονούν τόσο πολὺ οι Ἕλληνες για την ηγεμονία που ἀποκτήσαμε; Δεν την ἀποκτήσαμε δια της βίας, ἀλλά ὅταν σεις δε θελήσατε να συνεχίσετε τον ἀγώνα ἐναντίον των ὄσων βαρβάρων εἶχαν μείνει, οι σύμμαχοι ἤρθαν σε μας και μας ζήτησαν να γίνουμε ἀρχηγοὶ τους. Ασκώντας την ἀρχηγία αὐτή, ἀναπτύξαμε, ἀπὸ την ἀνάγκη των πραγμάτων, την ηγεμονία μας στο σημεῖο που βρίσκεται σήμερα, στην ἀρχὴ ἀπὸ φόβο, ἐπειτα για την τιμὴ και ἀργότερα για το συμφέρον μας. Και ἀπὸ τότε, επειδὴ δεν αισθανόμαστε ἀσφαλεῖς, ἐξαιτίας της ἐχθρας πολλῶν - μερικοὶ μάλιστα ἀπ' τους συμμάχους μας εἶχαν ἀποστατήσει και τους εἶχαμε υποτάξει- κι' επειδὴ δε μας θεωρούσατε φίλους ὅπως πριν, ἀλλά σας εἶχαμε γίνει ὑπόπτοι και μας εἶχατε γίνει ἀντίθετοι, δεν μπορούσαμε πια να χαλαρώσουμε την ἐπιβολή μας χωρίς να ἐκτεθούμε σε κίνδυνο, γιατί ὅσοι θ' ἀποστατούσαν ἀπὸ μας θα γίνονταν σύμμαχοι σας. Κανείς δεν πρέπει να φθονεῖ ἐκεῖνον που προσπαθεῖ να κατοχυρώσει τα συμφέροντά του, ὅταν ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει μεγάλους κινδύνους.

§76

»Σεις, ἀλλωστε, Λακεδαιμόνιοι, για να εξασφαλίσετε την ηγεμονία σας, ὀργάνωσατε κατὰ το συμφέρον σας, τα πολιτεύματα στις πόλεις της Πελοποννήσου και ἀν, ἀλλοτε, εἶχατε θελήσει να παραμείνετε, ὅπως εμεῖς, ἀρχηγοὶ των Ἑλλήνων, προκαλώντας ἀναγκαστικά την ἐχθρότητά τους, ξέρουμε καλὰ ὅτι δε θα ἤσαστε ἀπέναντι των συμμάχων σας λιγότερο πιεστικοὶ ἀπὸ ὅ,τι εἴμαστε εμεῖς και θα εἶχατε ἀναγκαστεῖ εἴτε ν' ἀσκειτε την ἐξουσία σας με πυγμὴ εἴτε να ἐκτεθεῖτε σε κινδύνους. Ἐτσι κι εμεῖς δεν κάναμε τίποτε το παράδοξο ἢ ἀντίθετο προς τη φύση των ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅταν δεχτήκαμε την ηγεμονία που μας προσφερόταν και ὅταν, τώρα, ἀρνιόμαστε να την εγκαταλείψουμε, κινούμενοι ἀπὸ ισχυρὰ ἐλατήρια, τη δόξα, το φόβο και το ὄφελος. Δεν εἴμαστε, ἀλλωστε,

οι πρώτοι που εφαρμόσαμε τέτοια πολιτική. Από πάντα υπάρχει η αρχή ότι ο αδύνατος υπακούει στη θέληση του δυνατού κι εμείς έχουμε την πεποίθηση πως το αξίζουμε. Και σεις, άλλωστε, δέχεστε την αρχή αυτή έως τη στιγμή κατά την οποία, ενώ στην πραγματικότητα επιδιώκετε το συμφέρον σας, επικαλείστε αρχές δικαιοσύνης που δεν εμπόδισαν ποτέ κανένα ν' αποκτήσει με τη βία μεγαλύτερα πλεονεκτήματα. Είναι αξιέπαινοι, άλλωστε, εκείνοι που, κατά το φυσικό του ανθρώπου, απέκτησαν εξουσία επάνω σε άλλους, αλλά είναι λιγότερο άδικοι απ' ό,τι θα μπορούσε να τους επιτρέψει η δύναμή τους. Έχουμε, λοιπόν, την πεποίθηση ότι, αν άλλοι έπαιρναν τη θέση μας, τότε, θ' αποδεικνυόταν με πόσο μέτρο ασκούμε την εξουσία μας. Και, όμως, ακριβώς το μέτρο μας αυτό προκάλεσε, άδικα, για μας, πολύ περισσότερες επικρίσεις παρά επαίνους.

§77

»Ενώ θρискόμαστε σε μειονεκτική θέση όταν πρόκειται για υποθέσεις που δικάζονται σύμφωνα με τις συνθήκες τις οποίες έχουμε με τους συμμάχους μας, κι ενώ στον τόπο μας έχουμε μια διαδικασία με βάση κοινούς νόμους, έχουμε, εντούτοις, αποκτήσει τη φήμη ότι είμαστε φιλόδοκοι. Αλλά κανείς απ' τους συμμάχους μας δεν αναρωτιέται γιατί η κατηγορία αυτή δε διατυπώνεται εναντίον εκείνων που ασκούν αλλού κυριαρχία με πολύ λιγότερη επιείκεια απ' ό,τι εμείς και τούτο, επειδή όποιος μπορεί να μεταχειριστεί τη βία δεν έχει ανάγκη να προστρέχει σε δίκες. Οι σύμμαχοί μας είναι συνηθισμένοι στην ισότητα για τις μεταξύ μας σχέσεις και, αν ποτέ θεωρήσουν ότι μια απόφαση ή μια πράξη μας, σχετική με την άσκηση της εξουσίας μας, τους ζημιώνει κάπως, αντί να μας έχουν χάρη επειδή δεν τους στερούμε τα κυριότερα, δυσανασχετούν για τα λίγα απ' τα οποία στερήθηκαν και περισσότερο μάλιστα παρά εάν είχαμε εξαρχής παραμερίσει κάθε νομιμότητα και είχαμε ενεργήσει πλεονεκτικά και απροσχημάτιστα. Σε τέτοια περίπτωση, όμως, ούτε εκείνοι θα είχαν αμφισβητήσει ότι ο ασθενέστερος πρέπει να υπακούει στον ισχυρότερο. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι αγανακτούν περισσότερο όταν αδικούνται παρά όταν υποκύπτουν στη βία, γιατί την αδικία τη θεωρούν καταπάτηση δικαιώματος από ένα ισότιμό τους, ενώ τη βία τη δέχονται σαν υποταγή σ' έναν ανώτερό τους. Τα όσα πάθαιναν κάτω από την κυριαρχία των Μήδων τα ανέχονταν, ενώ τη δική μας εξουσία τη βρίσκουν θαριά, και τούτο είναι φυσικό, γιατί το παρόν είναι εκείνο που φαίνεται ανυπόφορο στον υπήκοο. Αν σεις, αφού μας εξουδετερώνατε, ασκούσατε, στη θέση μας, την εξουσία μας, γρήγορα θα χάνατε τις συμπάθειες που σας έχουν τώρα εξαιτίας του φόβου που εμπνέουμε εμείς, αν μάλιστα ακολουθούσατε την ίδια στάση που είχατε αφήσει να φανεί όταν, για λίγο καιρό, είχατε την ηγεσία εναντίον των Μήδων. Οι δικοί σας θεσμοί είναι ασυμβίβαστοι με τους θεσμούς των άλλων Ελλήνων και, εκτός απ' αυτά, όταν συμβεί κάποιος από σας να βγει από τα σύνορά σας, τότε ούτε με τα δικά σας έθιμα συμμορφώνεται ούτε με τα έθιμα των άλλων Ελλήνων.

§78.

»Μη θιασθείτε, λοιπόν, να πάρετε απόφαση για ένα τόσο σπουδαίο ζήτημα και μην επηρεασθείτε από γνώμες και κατηγορίες άλλων για ν' αναλάβετε έναν αγώνα που το θάρος του θα πέσει στους δικούς σας ώμους. Σκεφθείτε, επίσης,

προτού τον αναλάβετε, πόσο απρόβλεπτες είναι οι εξελίξεις του πολέμου. Όσο γίνεται μακρύτερος, τόσο η έκβασή του καταντάει να εξαρτάται από τυχαία περιστατικά, μπροστά στα οποία και σεις κι εμείς βρισκόμαστε σε ίση μοίρα. Είναι περιπέτεια από την οποία κανείς δεν ξέρει πώς θα βγει. Όταν οι άνθρωποι ριχτούν στον πόλεμο, αρχίζουν από εκείνο με το οποίο θα έπρεπε να τελειώσουν, δηλαδή αρχίζουν απ' τη δράση και μόνο άμα κακοπάθουν αρχίζουν διαπραγματεύσεις. Εμείς που δεν κάναμε ποτέ αυτό το σφάλμα το οποίο ούτε και σεις, καθώς βλέπουμε, έχετε κάνει, σας λέμε: Όσο είναι ακόμα στο χέρι και των δυο μας να πάρουμε τη σωστή απόφαση, μη λύσετε τις σπονδές και μην καταπατήσετε τους όρκους. Τις διαφορές μας ας τις λύσουμε σύμφωνα με τη διαδικασία της συνθήκης. Αλλιώς, μα τους θεούς προστάτες των όρκων, θα προσπαθήσουμε, αν μας κηρύξετε πόλεμο, ν' αγωνιστούμε με τα μέσα που πρώτοι σεις θα έχετε μεταχειριστεί.»

§79

Αυτά, περίπου, είπαν οι Αθηναίοι. Οι Λακεδαιμόνιοι, αφού άκουσαν και τις κατηγορίες των συμμάχων τους εναντίον των Αθηναίων και τα όσα είπαν οι Αθηναίοι, τους απομάκρυναν όλους κι έκαναν σύσκεψη μόνοι τους για την κατάσταση. Οι περισσότεροι συμφωνούσαν ότι οι Αθηναίοι ήταν ένοχοι και ότι έπρεπε να κηρυχτεί ο πόλεμος αμέσως. Αλλά ο βασιλιάς Αρχίδαμος, τον οποίο θεωρούσαν συνετό και σώφρονα, είπε τα εξής:

§80

«Λακεδαιμόνιοι! Έχω, ο ίδιος, πείρα πολλών πολέμων και βλέπω ότι μεταξύ σας, υπάρχουν πολλοί συνομήλικόι μου που έχουν και αυτοί αρκετή πείρα ώστε να μην επιθυμούν ν' αρχίσει πόλεμος, όπως, ίσως, θα το ήθελε η πλειοψηφία, και να μην τον θεωρούν σαν καλό και ακίνδυνο εγχείρημα. Αν σκεφθείτε, άλλωστε, με ψυχραιμία, θα αντιληφθείτε ότι ο πόλεμος για τον οποίο, τώρα, συσκέπτεσθε, θα είναι δύσκολος. Απέναντι στους Πελοποννησίους και τους γείτονές μας έχουμε αρκετές δυνάμεις και είμαστε σε θέση να ενεργήσουμε ταχύτατα σε όποιο σημείο χρειαστεί. Έχοντας, όμως, απέναντί μας ανθρώπους που η χώρα τους είναι μακριά, που έχουν μεγαλύτερη απ' όλους πείρα στα ναυτικά, που είναι άριστα προετοιμασμένοι σε όλα και διαθέτουν πλούτο, ιδιωτικό και δημόσιο, και στόλους και ιππικό και όπλα και ανθρώπινες εφεδρείες περισσότερες από όσες μπορεί κανείς να βρει σε μια ελληνική πολιτεία κι έχουν, εκτός απ' αυτά, συμμάχους που πληρώνουν φόρο, πως μπορούμε, απερίσκεπτα, ν' αναλάβουμε έναν πόλεμο; Και πού θα στηριχθούμε για να τον κηρύξουμε, ενώ είμαστε απροετοίμαστοι; Στο ναυτικό μας; Αλλά υστερούμε πολύ απέναντί τους και θα χρειαστεί πολύς καιρός για να προετοιμαστούμε και για να μπορέσουμε να τους αντιμετωπίσουμε. Στον πλούτο μας; Αλλά σ' αυτό υστερούμε ακόμα περισσότερο. Ούτε δημόσιο θησαυρό έχουμε ούτε είμαστε σε θέση να συνεισφέρουμε απ' τις ιδιωτικές μας περιουσίες.

§81

» Ίσως κανείς αναθαρρήσει με τη σκέψη ότι υπερτερούμε σε οπλισμό και

αριθμό ανδρών και θα μπορούμε, έτσι, να λεηλατούμε τη γη τους με συχνές επιδρομές. Αλλά η κυριαρχία τους εκτείνεται σε πολλές περιοχές και θα μπορούν να προμηθεύονται, από θάλασσα, ό,τι τους χρειάζεται. Αν δοκιμάσουμε να υποκινησουμε τους συμμάχους τους ν' αποστατήσουν, τότε θα πρέπει να τους βοηθήσουμε με στόλο, αφού οι περισσότεροι είναι νησιώτες. Τι είδους πόλεμο, λοιπόν, θα κάνουμε εναντίον τους; Αν δεν αποκτήσουμε την υπεροπλία κατά θάλασσα και αν δεν τους στερήσουμε τις προσόδους με τις οποίες συντηρούν το ναυτικό τους, τότε εμείς θα παθαίνουμε περισσότερες από εκείνους συμφορές. Και τότε, ούτε έντιμη ειρήνη θα μπορούμε να κάνουμε, και για άλλους λόγους, αλλά και επειδή θα τελειώσει γρήγορα, επειδή θα λεηλατήσουμε τη χώρα τους. Αντίθετα, πολύ φοβάμαι, ότι θα κληροδοτήσουμε τον πόλεμο στα παιδιά μας, γιατί είναι απίθανο οι υπερήφανοι Αθηναίοι να υποταγούν για χάρη της γης τους ή να πανικοβληθούν, σαν πρωτόπειροι, εξαιτίας του πολέμου.

§82

»Αυτά όλα δε σημαίνουν, βέβαια, ότι πρέπει ν' αδιαφορούμε και ν' αφήνουμε τους συμμάχους μας να θλάπτονται χωρίς να καταγγέλλουμε τις επιβουλές των Αθηναίων. Εκείνο που σας ζητώ είναι να μην κηρύξουμε ακόμα πόλεμο, αλλά να στέλλουμε πρέσβεις και να διαμαρτυρόμαστε, χωρίς όμως να λέμε φανερά ούτε ότι θα κάνουμε πόλεμο ούτε ότι θ' ανεχθούμε την κατάσταση. Στο μεταξύ θα πρέπει ν' αρχίσουμε να ετοιμαζόμαστε εξασφαλίζοντας συμμάχους, Έλληνες ή βαρβάρους, από εκείνους που θα μπορούν να μας βοηθήσουν και με ναυτικό και με χρήματα. Κανείς δεν μπορεί να μας κατηγορήσει αν, θύματα της επιβουλής των Αθηναίων και για να σωθούμε, επιδιώξουμε συμμαχίες όχι μόνο με Έλληνες, αλλά και με βαρβάρους. Θα πρέπει, όμως, και τους εσωτερικούς μας πόρους να επιστρατεύσουμε. Αν οι Αθηναίοι συμμορφωθούν με τα όσα θα τους πουν οι πρέσβεις μας, τότε τόσο το καλύτερο. Αν όχι, τότε μετά από δύο ή τρία χρόνια θα είμαστε πολύ καλύτερα προετοιμασμένοι για να τους επιτεθούμε, αν τ' αποφασίσουμε. Και ίσως τότε, βλέποντας την προετοιμασία μας, που θα επιβεβαιώνει τις προθέσεις μας, οι Αθηναίοι θα υποχωρήσουν πιο εύκολα αν η χώρα τους είναι άθικτη. Και θα πρέπει ν' αποφασίσουν, ενώ θ' απολαμβάνουν αγαθά που θα υπάρχουν ακόμα και δε θα έχουν γίνει ερείπια. Δεν πρέπει να θεωρείτε τη γη τους σαν άλλο τι παρά σαν ενέχυρο που κρατείτε, το οποίο είναι τόσο πιο πολύτιμο όσο είναι καλύτερα καλλιεργημένο. Και το ενέχυρο αυτό πρέπει να το προφυλάξετε όσο το δυνατό περισσότερο και ν' αποφύγετε να τους σπρώξετε στην απελπισία κάνοντάς τους αδιάλλακτους. Γιατί αν ενδώσουμε στην πίεση των συμμάχων μας και καταστρέψουμε την Αττική προτού ετοιμαστούμε για πόλεμο, προσέξτε μήπως οδηγήσουμε την Πελοπόννησο σε μεγαλύτερη ταπείνωση και συμφορά. Παράπονα που έχουν ιδιώτες ή πολιτείες μπορούν πάντα να βρουν λύση. Αλλά εάν για τα συμφέροντα μερικών αναλάβουμε όλοι μαζί έναν πόλεμο που κανείς δεν μπορεί να προβλέψει την έκβασή του, δε θα είναι εύκολο να τον τερματίσουμε κατά τρόπο έντιμο.

§83

»Κανείς ας μη νομίσει ότι είναι ανανδρία τόσες πολιτείες να μην επιτίθενται

αμέσως εναντίον μιας πολιτείας. Και οι Αθηναίοι έχουν συμμάχους πολλούς, που πληρώνουν, μάλιστα, φόρο. Ο πόλεμος γίνεται λιγότερο με όπλα και περισσότερο με χρήματα τα οποία πρέπει να ξοδεύει κανείς για να είναι πιο αποτελεσματική η πολεμική προσπάθεια, κυρίως όταν μια ηπειρωτική δύναμη αγωνίζεται εναντίον μιας ναυτικής. Πριν απ' όλα, λοιπόν, ας βρούμε τ' αναγκαία χρήματα κι ας μην παρασυρθούμε πρόωρα από τους λόγους των συμμάχων μας. Αφού εμείς θα έχουμε τη μεγαλύτερη ευθύνη για τα όσα καλά ή κακά θα συμβούν, εμείς και πρέπει να τα προβλέψουμε με ηρεμία.

§84

»Όσο για τη βραδύτητα και την αναβλητικότητα για τις οποίες μας κατηγορούν, δεν πρέπει τούτο να μας προκαλεί ντροπή, γιατί, αν τώρα βιαστείτε ν' αρχίσετε τον πόλεμο, θ' αργήσετε πολύ να τον τελειώσετε, αφού θα είστε απροετοίμαστοι. Και επιτέλους, μήπως η πολιτεία μας δεν είναι από πάντα ελεύθερη και δε χαίρει μεγάλης φήμης; Τούτο είναι απόδειξη μιας νηφάλιας σωφροσύνης γιατί μόνο εμείς δε γινόμαστε υπερφίαλοι με τις επιτυχίες μας ούτε απελπιζόμαστε με τις αποτυχίες μας. Αν μερικοί προσπαθήσουν, με επαίνους, να μας εξωθήσουν, παρά τη θέλησή μας, σ' επικίνδυνες περιπέτειες, δεν παρασυρόμαστε από τα ευχάριστα λόγια τους, κι αν θέλουν άλλοι να μας ερεθίσουν κατηγορώντας μας, δεν οργιζόμαστε και δεν αλλάζουμε γνώμη. Στην ευνομία μας χρωστούμε και την πολεμική μας αρετή και την πολιτική μας σωφροσύνη και τούτο επειδή το αίσθημα της τιμής συνδέεται στενά με τη σωφροσύνη και η γενναιότητα με το αίσθημα της ντροπής. Έχουμε ευνομία επειδή η ανατροφή μας δεν είναι εκλεπτυσμένη ώστε να μας οδηγήει στο να περιφρονούμε τους νόμους. Είναι όσο χρειάζεται σκληρή για να μας κάνει να τους σεβόμαστε. Δεν είμαστε από εκείνους που επιδίδονται σε περιττά πράγματα και κρίνουν με παχιά μόνο λόγια τις πολεμικές προετοιμασίες του εχθρού, αλλά υστερούν πολύ τη στιγμή της δράσης. Πιστεύουμε, αντίθετα, πως οι άλλοι είναι εξίσου προνοητικοί όσο και εμείς και ότι τις τροπές της τύχης δεν μπορεί κανείς να τις προβλέψει με τη λογική. Πάντα ετοιμαζόμαστε ν' αντιμετωπίσουμε τους αντιπάλους μας πιστεύοντας πως κι αυτοί ενεργούν με σχέδιο μελετημένο. Πρέπει, λοιπόν, να μην εξαρτούμε τις ελπίδες μας από τα ενδεχόμενα λάθη των εχθρών μας, αλλά από τα κατάλληλα μέτρα που εμείς θα πάρουμε, κι ας μη νομίζουμε ότι διαφέρει πολύ άνθρωπος από άνθρωπο. Άριστος, όμως, είν' εκείνος που ανατρέφεται σκληρά και με πειθαρχία.

§85

»Ας μην εγκαταλείψουμε, λοιπόν, όλες αυτές τις αρχές που μας κληροδότησαν οι πατέρες μας, τις οποίες εφαρμόζουμε πάντα με όφελος. Ας μη βιαστούμε να πάρουμε σε λίγη ώρα μέσα, μια απόφαση που αφορά τόσες ζωές, τόσο πλούτο, τόσες πολιτείες και τόση δόξα, αλλά ας σκεφτούμε ψύχραιμα. Και τούτο μας επιτρέπεται, ακριβώς, επειδή είμαστε ισχυροί. Στείλτε πρέσβεις στην Αθήνα και κάνετε παραστάσεις για την Ποτίδαια και για όσα οι σύμμαχοί μας καταγγέλλουν ότι παθαίνουν, αφού, μάλιστα, οι Αθηναίοι λένε ότι είναι έτοιμοι να δεχτούν διαιτησία. Δεν είναι σωστό να εκστρατεύει κανείς εναντίον εκείνου

που δέχεται να κριθεί από δαιτητή, σαν να ήταν κιάλας ένοχος. Ταυτόχρονα, όμως, να ετοιμάζετε για πόλεμο. Μια τέτοια απόφαση είναι η καλύτερη, και η πιο ανησυχητική για τους εχθρούς μας.»

Αυτά, περίπου, είπε ο Αρχίδαμος. Τελευταίος μίλησε ο Σθενελαΐδας, που ήταν ένας από τους τότε εφόρους και είπε στους Σπαρτιάτες τα εξής:

§86

«Τα πολλά λόγια των Αθηναίων δεν τα κατάλαβα. Ενώ παινεύτηκαν πολύ, σε κανένα σημείο του λόγου τους δεν αμφισβήτησαν ότι αδικούν τους συμμάχους μας και την Πελοπόννησο. Αν φάνηκαν ανδρείοι εναντίον των Μήδων και τώρα μας αδικούν, είναι άξιοι διπλής τιμωρίας, αφού άλλαξαν και από καλοί έγιναν θλαβεροί, ενώ εμείς και τότε και τώρα είμαστε οι ίδιοι και αν είμαστε συνετοί δεν πρέπει ν' ανεχόμαστε τις αδικίες που παθαίνουν οι σύμμαχοί μας ούτε ν' αργήσουμε να τους βοηθήσουμε, αφού εκείνοι έχουν αρχίσει να υποφέρουν. Αν άλλοι έχουν χρήματα πολλά και καράβια και ιππικό, εμείς έχουμε γενναίους συμμάχους και δεν πρέπει να τους εγκαταλείψουμε στο έλεος της Αθήνας ούτε πρέπει να κριθούν με διαδικασίες και λόγους, αδικίες που δεν έγιναν με λόγια, αλλά πρέπει να τους βοηθήσουμε αμέσως και με όλη μας τη δύναμη. Ας μην έρθει κανείς να μας πει ότι πρέπει να χάνουμε καιρό σε συσκέψεις τη στιγμή που μας αδικούν. Μάλλον εκείνοι που έχουν σκοπό ν' αδικήσουν πρέπει να σκέπτονται πολύ προτού ενεργήσουν. Ψηφίστε, λοιπόν, Λακεδαιμόνιοι, κατά τρόπο αντάξιο της Σπάρτης. Ψηφίστε πόλεμο. Μην αφήσετε τους Αθηναίους να γίνουν ισχυρότεροι και μην προδώσετε τους συμμάχους μας. Με τη βοήθεια των θεών ας αναλάβουμε τον αγώνα εναντίον εκείνων που μας αδικούν.»

§87

Αυτά, περίπου, είπε ο Σθενελαΐδας, και επειδή ήταν έφορος, έβαλε ο ίδιος σε ψηφοφορία το ζήτημα στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων. Επειδή ψηφίζουν διαβοής και όχι με ψήφους, ο Σθενελαΐδας προσποιήθηκε ότι δεν μπορούσε να διακρίνει ποια από τις δυο μερίδες υπερίσχυε. Θέλοντας να τους αναγκάσει να εκδηλωθούν φανερά και ν' αποφασίσουν πόλεμο είπε: «Όσοι από σας, Λακεδαιμόνιοι, θεωρούν ότι οι Αθηναίοι καταπάτησαν τις συνθήκες και ότι μας αδικούν, ας σηκωθούν κι ας πάνε από κείνο το μέρος -και τους το έδειξε- όσοι φρονούν αντίθετο ας σταθούν στο άλλο μέρος.» Σηκώθηκαν και χωρίστηκαν σε δυο ομάδες. Εκείνοι που έκριναν ότι οι συνθήκες είχαν καταπατηθεί ήταν πολύ περισσότεροι. Τότε προσκάλεσαν πάλι τους συμμάχους τους και τους ανακόνωσαν ότι θεωρούν τους Αθηναίους ένοχους, αλλά ότι συγκάλεσαν όλους τους συμμάχους για να θέσουν το ζήτημα σε ψηφοφορία, ώστε η κήρυξη του πολέμου, αν αποφασισθεί να είναι αποτέλεσμα κοινής ενέργειας. Οι αντιπρόσωποι των συμμάχων γύρισαν στις πολιτείες τους, καθώς και οι Αθηναίοι αντιπρόσωποι, αφού τέλειωσαν την αποστολή για την οποία είχαν πάει στη Σπάρτη. Την απόφαση αυτή, ότι παραβιάστηκαν οι συνθήκες, την πήρε η συνέλευση των Λακεδαιμονίων το δέκατο τέταρτο χρόνο από τότε που, μετά τον Ευβοϊκό πόλεμο, είχαν γίνει οι τριαντάχρονης σπονδές.

§88

Οι Λακεδαιμόνιοι ψήφισαν έτσι, ότι δηλαδή είχαν λυθεί οι σπονδές και ότι έπρεπε να γίνει πόλεμος, όχι τόσο επειδή τους επηρέασαν τα όσα είχαν πει οι σύμμαχοί τους όσο επειδή φοβόνταν ότι οι Αθηναίοι θ' αυξήσουν ακόμα περισσότερο τη δύναμή τους, γιατί έβλεπαν ότι είχαν κιάλας υποτάξει το μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας.

Τύπος πολεμικού πλοίου του 6ου αι. π.Χ. Πιθανόν να πρόκειται για το μυθικό πλοίο Αργώ (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

Γ. ΣΧΟΛΙΑ

§68

Περίληψη του Λόγου των Κορινθίων

Στο συνέδριο των συμμάχων που έγινε στη Σπάρτη πρώτοι παίρνουν το λόγο οι Κορίνθιοι που δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να εκθέτουν συνεχώς τα προτερήματα των Αθηναίων και τα ελαττώματα των Σπαρτιατών για να προτρέψουν τους τελευταίους σε πόλεμο εναντίον των πρώτων. Έτσι οι Κορίνθιοι κατηγορούν τους Σπαρτιάτες πως ο δικός τους καλόπιστος χαρακτήρας, και συμπεριφορά, τους κάνει δύσπιστους στα παράπονα των Κορινθίων για την κακή διαγωγή των Αθηναίων. Οι Κορίνθιοι παρατηρούν πως υποφέρουν από την αδιαφορία των Σπαρτιατών και την εχθρότητα των Αθηναίων. Επιρρίπτουν ακόμη στους Σπαρτιάτες την ευθύνη για τη συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των Αθηναίων. Υποστηρίζουν πως με την ανοχή των Σπαρτιατών οι Αθηναίοι ανήγειραν τα Μακρά Τείχη, αύξησαν τη δύναμή τους, υποδούλωσαν τους συμμάχους τους και τώρα απειλούν τους συμμάχους των Σπαρτιατών. Η αναβλητικότητα και αδιαφορία της Σπάρτης αποδείχτηκε καταστροφική γι' αυτούς που στήριξαν τις ελπίδες σωτηρίας στη Σπάρτη, γιατί τους άφησε εκτεθειμένους και απροετοίμαστους μπροστά στην επιθετικότητα των Αθηναίων. Οι Αθηναίοι γενικά σκιαγραφούνται ως νεωτεριστές, δραστήριοι, τολμηροί και γρήγοροι στην εκτέλεση σχεδίων, αισιόδοξοι ακόμη και στις αναποδιές τους, ενώ οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται ως συντηρητικοί, αναβλητικοί και διστακτικοί για δράση και απαισιόδοξοι, σε μια μάλιστα εποχή που για να εξασφαλίσει κανείς την ειρήνη πρέπει ν' αποδείξει πως είναι αποφασισμένος να την υπερασπίσει. Τέλος οι Κορίνθιοι απειλούν πώς, αν οι Σπαρτιάτες συνεχίσουν να είναι αδιάφοροι, οι ίδιοι θ' αναζητήσουν άλλους συμμάχους.

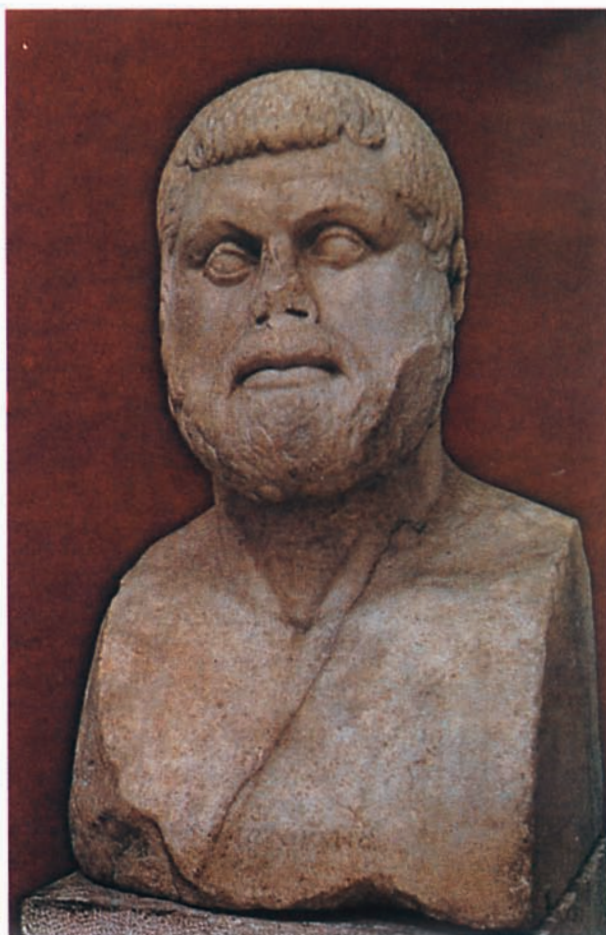
- 1. Η καλή πίστη που διέπει την πολιτική σας ζωή κατηγορίες εναντίον άλλων:** Οι Κορίνθιοι στο προοίμιο επαινούν την καλή πίστη (εντιμότητα) των Λακεδαιμονίων που τους κάνει να πιστεύουν πως και οι άλλοι άνθρωποι (π.χ. οι Αθηναίοι) είναι το ίδιο έντιμοι όπως και αυτοί. Η καλοπιστία τους όμως τους κάνει να δυσπιστούν στις κατηγορίες των άλλων. Μ' αυτή την παρατήρηση οι Κορίνθιοι προσπαθούν να εξασφαλίσουν την εύνοια των Λακεδαιμονίων.
- 2. Τούτο σας έχει κάνει συνετούς, αλλά και σας οδηγεί στο ν' αγνοείτε τα περισσότερα...** (Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τις λέξεις σωφροσύνη - άμαθία): Οι Κορίνθιοι αποκαλούν τους Σπαρτιάτες συνετούς με την έννοια του ότι αγαπούν την τάξη και τη νομιμοφροσύνη. Τα συστατικά της Σπαρτιατικής σωφροσύνης θ' αναπτύξει πιο κάτω, με περισσότερη λεπτομέρεια, ο Αρχίδαμος (§84) απαντώντας στις κατηγορίες των Κορινθίων.

- B.** Το συνδυασμό σωφροσύνης και αμάθειας επαινεί και ο Κλέωνας, από τη δική του βέβαια σκοπιά (3.37.3): «Το χειρότερο όμως απ' όλα θα είναι... να μην καταλάβουμε πως είναι ευτυχέστερη η πόλη που έχει χειρότερους νόμους, αλλά σταθερούς, παρά αυτή που έχει καλούς, αλλά που μένουν ανεφάρμοστοι· και πως είναι πιο ωφέλιμη η αμάθεια που συνοδεύεται με σεβασμό των νόμων, παρά η σοφία που συνοδεύεται με ασυδοσία· και πως οι απλοί άνθρωποι σε σύγκριση με τους σοφότερους διοικούν τις περισσότερες φορές τις πόλεις καλύτερα· γιατί οι τελευταίοι θέλουν να φαίνονται σοφότεροι από τους νόμους κι ανώτεροι από αυτά που κάθε φορά λέγονται για τα κοινά, γιατί τάχα δεν υπάρχουν μεγαλύτερα ζητήματα στα οποία θα μπορούσαν να δείξουν την ευφυΐα τους· και εξ αιτίας αυτού πολλές φορές ανατρέπουν τις πόλεις».
- 3. Πολλοί Έλληνες έχουν υποδουλωθεί:** Εννοεί γενικά τους συμμάχους της Αθηναϊκής ηγεμονίας που ουσιαστικά κατάντησαν υπόδουλοι των Αθηναίων, γιατί στα 14 χρόνια των Τριακονταετών Σπονδών κανένας σύμμαχος των Πελοποννησίων δεν υποδουλώθηκε στους Αθηναίους. Είναι φανερό πως ο Κορίνθιος ρήτορας μιλεί με κάποια δόση υπερβολής.
- 4. Πολλοί από τους συμμάχους σας κινδυνεύουν απ' τις επιβουλές τους:** Αναφέρεται στον κίνδυνο που πολλές πόλεις διέτρεχαν από τους Αθηναίους, ιδιαίτερα τα Μέγαρα, η Αίγινα, η Κέρκυρα και η Ποτίδαια. Μερικές από αυτές τις πόλεις δεν ήταν σύμμαχοι με την αυστηρή έννοια της λέξης, αλλ' απλώς, επειδή αποστάτησαν από τους Αθηναίους (π.χ. η Ποτίδαια), θεωρούνταν σύμμαχοι των Πελοποννησίων.

(Για λεπτομέρειες πάνω σ' αυτά τα γεγονότα βλέπε πιο κάτω **Σχόλια §88**).

§69

- 1. τους αφήσατε... να χτίσουν τα Μακρά Τείχη:** Οι Λακεδαιμόνιοι έβλεπαν με δυσφορία την προσπάθεια των Αθηναίων ν' ανεγείρουν το περιτείχισμα (Περίβολο) της πόλης των Αθηνών και τα Μακρά Τείχη αμέσως μετά τους Περσικούς πολέμους (Ο Περίβολος κτίστηκε το 479 π.Χ. και τα Μακρά Τείχη το 459 π.Χ.). Οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες διατηρούσαν την πόλη τους ατείχιστη γιατί, κατά τη γνώμη τους, το καλύτερο τείχος ήταν γι' αυτήν· τα στήθη των παλικαριών της. Ήθελαν όμως να παραμείνουν και οι άλλες πόλεις ατείχιστες για να μπορούν σε μια δεδομένη στιγμή να τις καταστήσουν πιο εύκολα υποχείριες.
- B.** Οι Λακεδαιμόνιοι ιδιαίτερα φοβόντουσαν τη ναυτική δύναμη της Αθήνας και την τόλμη που οι Αθηναίοι έδειξαν στους Περσικούς πολέμους. Δεν εξέφραζαν όμως στους Αθηναίους την πραγματική επιθυμία και υποψία τους παρά μονάχα χρησιμοποιούσαν ως πρόφαση το ενδεχόμενο πως αν οι Πέρσες ξαναγύριζαν στην Ελλάδα, θα χρησιμοποιούσαν ίσως τα οχυρωματικά έργα της Αθήνας ως βάση εξόρμησης εναντίον των άλλων Ελλήνων, όπως είχαν κάμει και στα Μηδικά με βάση τη Θήβα. Έτσι μόλις οι Σπαρτιάτες πληροφορήθηκαν την πρόθεση των Αθηναίων έστειλαν πρέσβεις για να τους αποτρέ-

Θεμιστοκλής. Ρωμαϊκό αντίγραφο. Βρέθηκε στην Όστια, επίγειο της Ρώμης, και φυλάσσεται στο εκεί Μουσείο.

ψουν από το σκοπό τους. Οι Αθηναίοι με συμβουλή του Θεμιστοκλή υποσχέθηκαν πως γι' αυτό κι άλλα ζητήματα θα έστελλαν σύντομα πρέσβεις στη Σπάρτη, κι έστελλαν αμέσως πίσω τους Σπαρτιάτες πρέσβεις.

Ο Θεμιστοκλής αφού συμβούλευσε όλους τους Αθηναίους, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, ελεύθερους και δούλους, ν' αρχίσουν αμέσως την ανέγερση των Τειχών, πήγε μόνος του στη Σπάρτη και ανέβαλλε συνεχώς να δει τους Εφόρους, λέγοντας πως ανέμενε και τους υπόλοιπους πρέσβεις από την Αθήνα. Στο μεταξύ οι Σπαρτιάτες με εισήγησή του έστειλαν και πάλι πρέσβεις για να δουν αν αληθεύουν οι ανησυχητικές πληροφορίες για το χτίσιμο των Τειχών. Οι Αθηναίοι κράτησαν τους Σπαρτιάτες μέχρις ότου η ανέγερση έφτασε σε ικανοποιητικό ύψος και τότε έστειλαν στη Σπάρτη τους υπόλοιπους πρέσβεις για να διαπραγματευτούν (βλέπε Θουκ. 1.89.3-93 για τη διεξοδική περιγραφή του τεχνάσματος του Θεμιστοκλή και της ανέγερσης των Τειχών).

2. **και τους δικούς σας συμμάχους:** Εννοεί κυρίως τους Αιγινήτες, Μεγαρείς και Ποτιδαιάτες.
3. **θέλει να έχει τη φήμη ότι είναι ο απελευθερωτής της Ελλάδος:** Οι Λακεδαιμόνιοι υπερηφανεύονταν όχι μόνο γιατί ήταν αρχηγοί των Ελλήνων εναντίον των Περσών, αλλά και γιατί βοήθησαν στην εκδίωξη των τυράννων από πολλές πόλεις (1.18.1). Ο Θουκυδίδης συχνά αναφέρεται σ' αυτή την εντύπωση που είχαν οι Έλληνες για τους Λακεδαιμονίους. Έτσι ο ιστορικός παρατηρεί πως κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου η εύνοια των ανθρώπων έκλινε πάρα πολύ προς το μέρος των Λακεδαιμονίων, προπάντων επειδή αυτοί διακήρυσσαν πως αγωνίζονταν για να ελευθερώσουν τους Έλληνες. Απεναντίας οι περισσότεροι ήταν οργισμένοι εναντίον των Αθηναίων, άλλοι μεν γιατί ήθελαν ν' αποτινάξουν την Αθηναϊκή δεσποτεία, άλλοι δε γιατί φοβόντουσαν μήπως περιπέσουν σ' αυτήν (2.8.4.).
- B. Σε μια άλλη περίπτωση οι Πλαταιείς προσπαθούν να πείσουν τον Αρχίδαμο να μην καταστρέψει την πόλη τους υπενθυμίζοντάς του τους κοινούς αγώνες εναντίον των Περσών υπό την αρχηγία του Σπαρτιάτη Πausανία (2.71.2) και αργότερα τον αγώνα των Σπαρτιατών για την ελευθερία των άλλων Ελλήνων από την Αθηναϊκή δεσποτεία (3.59.4). Το δεύτερο αυτό επιχείρημα χρησιμοποιούν και οι Σάμιοι για να επιτύχουν ευνοϊκή μεταχείριση από το Σπαρτιάτη ναύαρχο Αλκίδα (3.32.2), ο δε Βρασίδης μετά την κατάληψη της Αμφίπολης δήλωνε πως είχε αποσταλεί για να ελευθερώσει την Ελλάδα (4.108.2).
- B. Οι Λακεδαιμόνιοι επίσης σ' αντίθεση με τους Αθηναίους όχι μόνο δεν καταπίεζαν τους συμμάχους τους, αλλά φέρονταν σαν ίσοι προς ίσους με αυτούς. Οι αποφάσεις στα συνέδρια των συμμάχων τους λαμβάνονταν με ισότιμη ψηφοφορία (ισόψηφοι), ανεξάρτητα από το αν οι πόλεις ήταν μικρές ή μεγάλες (βλέπε 1.125.1 και 1.141.6).

Στο τέλος όμως του Πελοποννησιακού πολέμου οι Σπαρτιάτες διέψευσαν τις

ελπίδες των Ελλήνων πως αγωνίζονταν δήθεν για την απελευθέρωσή τους, γιατί άρχισαν να συμπεριφέρονται και οι ίδιοι καταπιεστικά στους άλλους Έλληνες.

4. Οι Μήδοι ξεκίνησαν... έφτασαν ως την Πελοπόννησο: Όταν έγινε η εκστρατεία του Ξέρξη εναντίον της Ελλάδας οι Λακεδαιμόνιοι, μολοντί το πληροφόρήθηκαν, αδράνησαν να σπεύσουν σε βοήθεια εναντίον των Περσών. Μόνο όταν καταλήφθηκε η Θεσσαλία, αποφάσισαν να στείλουν στις Θερμοπύλες το μικρό εκστρατευτικό σώμα με το Λεωνίδα, ενώ οι άλλοι Λακεδαιμόνιοι έμειναν στη Σπάρτη για να γιορτάσουν τα Κάρνεια (Ηρόδοτος 7.206).

5. Ο βάρβαρος νικήθηκε περισσότερο από τα δικά του σφάλματα: Οι Κορίνθιοι υποτιμούν, σκόπιμα ίσως, τη σημασία του στρατηγικού εγχειρήματος του Θεμιστοκλή και αποδίδουν τη νίκη στη Σαλαμίνα αποκλειστικά σε σφάλματα των Περσών.

Β. Γενικά στην παράγραφο αυτή οι Κορίνθιοι με διάφορα επιχειρήματα προσπαθούν να εξερεθίσουν τους Σπαρτιάτες εναντίον των Λακεδαιμονίων υπερτονίζοντας ορισμένες κατά τη γνώμη τους αδυναμίες των Σπαρτιατών: επιρρίπτουν σ' αυτούς την ευθύνη για την αύξηση της Αθηναϊκής δύναμης και τους κατηγορούν για έλλειψη αποφασιστικότητας, για συνεχή αδράνεια και αναβλητικότητα και για μια αμυντική στάση που επιτρέπει στον εχθρό ν' αυξάνει τη δύναμή του συνεχώς υποδουλώνοντας τους συμμάχους των Λακεδαιμονίων. Οι τελευταίοι, κατά την άποψη των Κορινθίων, οδηγήθηκαν στην καταστροφή γιατί έκαναν το σφάλμα να στηρίξουν υπερβολικά την εμπιστοσύνη τους στη βοήθεια των Λακεδαιμονίων και να μείνουν έτσι απάρασκειοι και ευάλωτοι στους Αθηναίους (Θάσιοι 1.101.1-2, Ευβοείς 1.114 και Ποτιδαιάτες 1.58.1).

Χαρακτηριστική επίσης είναι η διακριτικότητα με την οποία οι Κορίνθιοι διατυπώνουν τις παρατηρήσεις τους. Τις αποκαλούν παράπονα προς φίλους που σφάλλουν και όχι κατηγορίες προς εχθρούς που αδικούν.

Περικλής. Ρωμαϊκό αντίγραφο.

Εισαγωγή στην παράγραφο 70

Η παράγραφος αυτή με πολλή οξυδέρκεια καθορίζει τις διαφορές στο χαρακτήρα μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών (μεταξύ Ιώνων και Δωριέων, ανθρώπων της θάλασσας κι ανθρώπων της ξηράς). Ο Θουκυδίδης έντεχνα παρουσιάζει τη διάκριση αυτή τοποθετώντας την στο στόμα τρίτων, δηλαδή των Κορινθίων. Έτσι θα περίμενε κανείς πως η διάκριση θα γινόταν πιο πειστική και αντικειμενική. Παρ' όλα αυτά πρέπει να έχουμε υπόψη μας πως οι Κορίνθιοι είναι Δωριείς, σύμμαχοι των Σπαρτιατών, και στην προκείμενη περίπτωση έχουν ως στόχο τους να ερεθίσουν τους Λακεδαιμονίους εναντίον των Αθηναίων. Φυσικό επομένως είναι με βάση το σκοπό που επιδιώκουν να θέτουν έμφαση στα προτερήματα των Αθηναίων και στα αντίστοιχα ελαττώματα των Σπαρτιατών. Έτσι παρ' όλη την οξυδέρκεια των παρατηρήσεων που κάνουν, η παρουσίαση είναι μονόπλευρη και περιορίζεται μόνο στις θετικές ή αρνητικές πτυχές της μιας ή της άλλης πλευράς. Η ανθρώπινη όμως προσωπικότητα είναι πολυδιάστατη κι αποτελεί κράμα θετικών και αρνητικών στοιχείων.

Έτσι οι Κορίνθιοι επαινούν τους Αθηναίους για το νεωτεριστικό και επινοητικό τους πνεύμα, τη δραστηριότητα και το ριψοκίνδυνο του χαρακτήρα τους, την ταχύτητα που επιτελούν τα σχέδιά τους, την απεριόριστη αισιοδοξία ακόμη και στις αποτυχίες τους και για τη δίψα τους να ξενιτεύονται συνεχώς και να μανθάνουν νέα πράγματα και νέους τρόπους ζωής. Απεναντίας κατηγορούν τους Σπαρτιάτες για διστακτικότητα και συντηρητισμό, απαισιοδοξία και αναβλητικότητα, απροθυμία να ταξιδέψουν σε καινούργια μέρη και να γνωρίσουν άλλα ήθη και έθιμα. Η απαρίθμηση όμως όλων αυτών των προτερημάτων για τους Αθηναίους και των ελαττωμάτων για τους Σπαρτιάτες είναι μεροληπτική και αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση πολιτικής σκοπιμότητας. Στην πραγματικότητα ο Σπαρτιατικός χαρακτήρας και τρόπος ζωής είχαν κι αυτά τις δικές τους αρετές.

Μια πιο πλήρη εικόνα για τη διαφορά μεταξύ των Αθηναίων και Σπαρτιατών, και ιδιαίτερα για το χαρακτήρα των Αθηναίων, έχουμε, αν λάβουμε υπόψη μας και άλλα χωρία του Θουκυδίδα, π.χ. τον Επιτάφιο Λόγο του Περικλή (2.36-46). Τη διαφορά τονίζουν κι άλλοι συγγραφείς και ποιητές της αρχαιότητας, όπως οι ρήτορες Ισοκράτης (**Πανηγυρικός**, **Παναθηναϊκός**) και Δημοσθένης, ο τραγικός Ευριπίδης και ο κωμικός Αριστοφάνης. Ο Δημοσθένης μάλιστα προσπαθώντας να ερεθίσει τους Αθηναίους εναντίον του Φιλίππου αποδίδει στους συμπολίτες του ορισμένα από τα βασικά ελαττώματα (αναβλητικότητα, βραδύτητα, αδράνεια) που οι Κορίνθιοι αποδίδουν στους Σπαρτιάτες (1.14-15, 2.23, 3.15).

Β. Χαρακτηριστικό επίσης αυτής της παραγράφου είναι οι υπερβολικά έντεχνες ρητορικές αντιθέσεις της. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεάς που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ύφος του Θουκυδίδα κατακρίνει μερικές από αυτές τις αντιθέσεις ως παιγνιώδεις και ιδιαίτερα εξεζητημένες στη διατύπωση. Τις θεωρεί επίσης ακατάλληλες για το σοβαρό ύφος του συγγραφέα. Παρ' όλα αυτά ο ίδιος φαίνεται να τις απομιμείται σε μερικά σημεία (**Ρωμαϊκή Αρχαιο-**

λογία 6.19: παρά γνώμην τολμηταί γίνονται τινες και ὑπὲρ δύνάμιν μαχηταί).

Φαίνεται πως ο Θουκυδίδης στη ρητορική αυτή παρουσίαση αντιθέσεων επηρεάστηκε από το σύγχρονό του σοφιστή Γοργία που ιδιαίτερα ασχολήθηκε με τους ρητορικούς σχηματισμούς αντιθέσεων, παρομοιώσεων και παρισώσεων.

Ένα άλλο περίτεχνο και εξεζητημένο σε ρητορικές αντιθέσεις χωρίο στο Θουκυδίδη είναι αυτό που περιγράφει τα ψυχολογικά κίνητρα των αντίθετων παρατάξεων κατά την εμφύλια διαμάχη στην Κέρκυρα (3.82.4).

Παρά την έντεχνη όμως ρητορική σύνθεση και την αρνητική γνώμη του Διονύσιου του Αλικαρνασσεά τα πιο πάνω χωρία δε στερούνται οξυδέρκειας, σοβαρότητας και εύστοχης ψυχολογικής παρατήρησης.

- 1. ταχείς στο να εκτελούν τα σχέδιά τους:** Οι Κορίνθιοι προσπαθούν με την προβολή αυτής της συγκεκριμένης αρετής των Αθηναίων να πείσουν έμμεσα τους Λακεδαιμονίους να εγκαταλείψουν τη διστακτικότητα και αδράνεια που κατά τη γνώμη τους επιδεικνύουν. Δεν αποκλείεται οι χαρακτηρισμοί αυτοί να έχουν δόση αλήθειας, αλλά είναι μονόπλευροι. Χρησιμοποιούνται μάλλον για ρητορικούς σκοπούς.
- Β. Με παρόμοιο τρόπο ο Κλέωνας προσπαθώντας να πείσει τους Αθηναίους να λάθουν μέτρα εναντίον των κατοίκων της Μυτιλήνης που αποστάτησαν, επιρρίπτει στους συμπολίτες του την ίδια κατηγορία για διστακτικότητα και αδράνεια που οι Κορίνθιοι επιρρίπτουν στους Σπαρτιάτες: τους κατηγορεί πως αρέσκονται στις ατέλειωτες ρητορικές συζητήσεις χωρίς να παίρνουν οριστικές αποφάσεις, τους αποκαλεί θεατές των λόγων και ακροατές των έργων, και τους παρομοιάζει με καθήμενους θεατές σοφιστών παρά με ανθρώπους που σκέφτονται σοβαρά για την πόλη (3.38-37).**

Ο Δημοσθένης επίσης θα αντιπαραβάλει αργότερα την αποφασιστικότητα, δραστηριότητα και ταχύτητα δράσης του Φιλίππου με τη βραδύτητα, νωχέλεια, αμέλεια και αδράνεια που κατά τη γνώμη του οι Αθηναίοι δείχνουν για τα πράγματα της πόλης τους (1.14-15, 2.23, 3.15 λόγος-έργον, 4. 6-7 αμέλεια και 42 φιλοπραγμοσύνη).
- 2. είναι αισιόδοξοι στις αναποδιές:** Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τη λέξη «εὐέλπιδες». Η αισιόδοξία ήταν κύριο χαρακτηριστικό των Αθηναίων, ένας δε από τους χαρακτήρες της κωμωδίας **Ὅρνιθες** του Αριστοφάνη φέρει το όνομα Ευελπίδης.
- 3. εσείς επιχειρείτε πάντα πράγματα κατώτερα... η επιτυχία είναι βεβαία:** Η διστακτικότητα των Σπαρτιατών ήταν πράγματι εμφανής σε σχέση με τη ριψοκίνδυνη και ενεργητική διάθεση των Αθηναίων, χαρακτηριστικό δείγμα της οποίας ήταν η παράτολμη εκστρατεία τους στη Σικελία. Από την άλλη,

πολλές φορές οι Σπαρτιάτες άφησαν να χαθούν εξαιρετικές γι' αυτούς ευκαιρίες εξαιτίας της διστακτικότητάς τους.

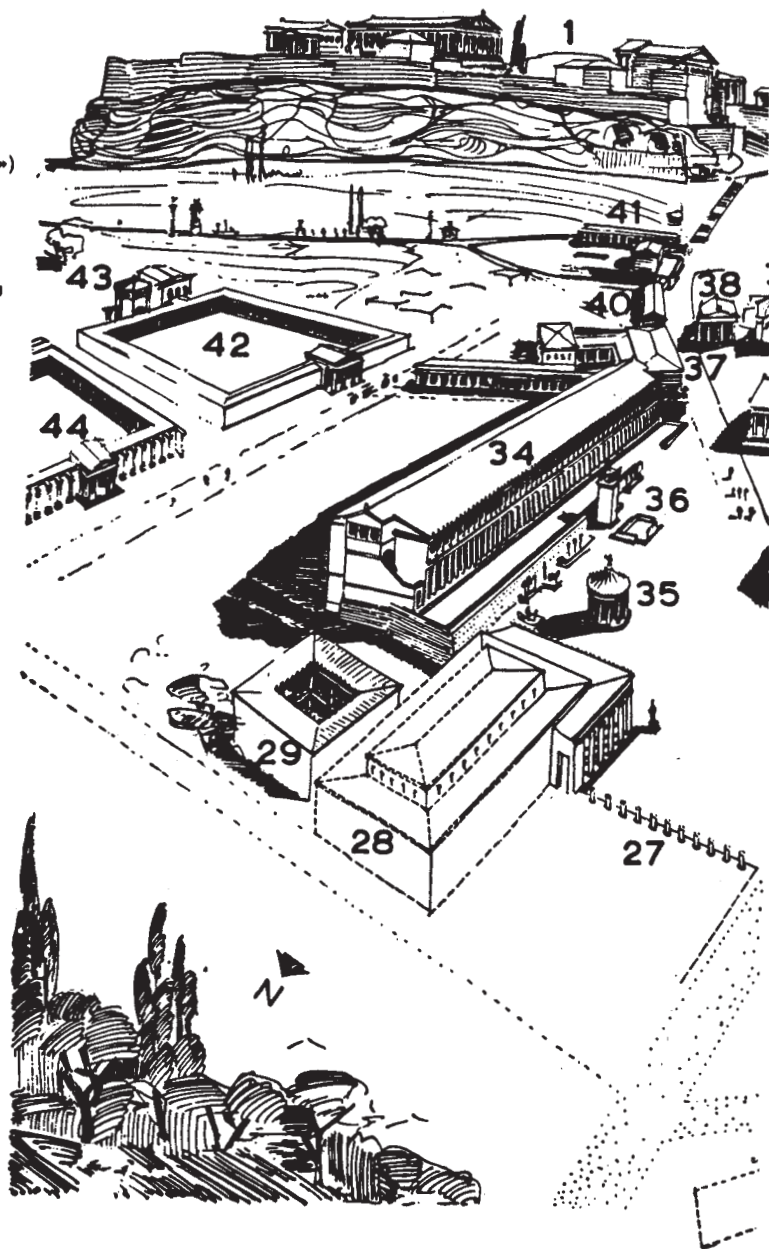
B. Είναι γνωστό πως στο Δεκελεικό πόλεμο οι Σπαρτιάτες με την κατοχή της Δεκέλειας είχαν πλήρη έλεγχο της αττικής υπαίθρου και προκάλεσαν σοβαρό επισιτιστικό πρόβλημα στους Αθηναίους που είχαν τώρα ως κύρια πηγή ανεφοδιασμού τους την Εύβοια. Με την κατάληψη όμως και της Εύβοιας από τους Σπαρτιάτες τα πράγματα έγιναν ιδιαίτερα δύσκολα για τους Αθηναίους, τη στιγμή μάλιστα που όλος ο Αθηναϊκός στόλος έτυχε να βρίσκεται στα παράλια της Μικράς Ασίας, ο Πειραιάς ήταν ουσιαστικά απροστάτευτος και στο εσωτερικό πολιτικό μέτωπο επικρατούσε ταραχή και διχόνοια. Οι Σπαρτιάτες όμως παρέλειψαν να εκμεταλλευτούν τη μοναδική αυτή ευκαιρία μετά την κατάληψη της Εύβοιας για να πλεύσουν εναντίον του Πειραιά. Αυτό θα οδηγούσε στην ενίσχυση του ολιγαρχικού μετώπου στην Αθήνα, θα προκαλούσε την ανάκληση του Αθηναϊκού στόλου από τα παράλια της μικράς Ασίας και θα άφηνε έτσι τον Ελλήσποντο, την Ιωνία και τα νησιά του Αιγαίου, ένα μεγάλο δηλαδή μέρος της Αθηναϊκής ηγεμονίας, στη διάθεση των Σπαρτιατών. Με βάση αυτό το γεγονός ο Θουκυδίδης βρίσκει ακόμη μια φορά την ευκαιρία να τονίσει τη διαφορά ανάμεσα στο χαρακτήρα Αθηναίων και Σπαρτιατών: «οι μεν Αθηναίοι ήταν ταχείς, οι δε Σπαρτιάτες βραδυκίνητοι, οι μεν ριψοκίνδυνοι, οι δε άτολμοι. Γι' αυτό το λόγο οι Σπαρτιάτες πολλές φορές ωφέλησαν τους Αθηναίους, ιδιαίτερα στις ναυτικές επιχειρήσεις» (8.96.5).

4. εκείνοι συνεχώς ξενιτεύονται εύκολα... ενώ εσείς δεν ξεκολλάτε από τον τόπο σας (Θουκυδίδης: αποδημηταί - ένδημότατοι): Οι Αθηναίοι, ενεργητικοί και δραστήριοι, στήριξαν τη δύναμη και τον πλούτο τους κυρίως στη θάλασσα. Ταξίδευαν πολύ και με τις εμπορικές τους συναλλαγές έρχονταν σε σχέση με άλλους λαούς, γνώριζαν τα ήθη, τα έθιμά τους και τον τρόπο της σκέψης τους, και με το φιλελεύθερο πνεύμα που τους διέκρινε ήταν πάντοτε έτοιμοι να δεχτούν και ν' αφομοιώσουν ξένα πολιτιστικά στοιχεία. Είχαν επίσης την πόλη τους ανοιχτή σ' όλους τους ξένους που ήθελαν να την επισκεφτούν και να γνωρίσουν από κοντά το δικό τους τρόπο ζωής και τα θαυμαστά επιτεύγματα της Αθηναϊκής δημοκρατίας.

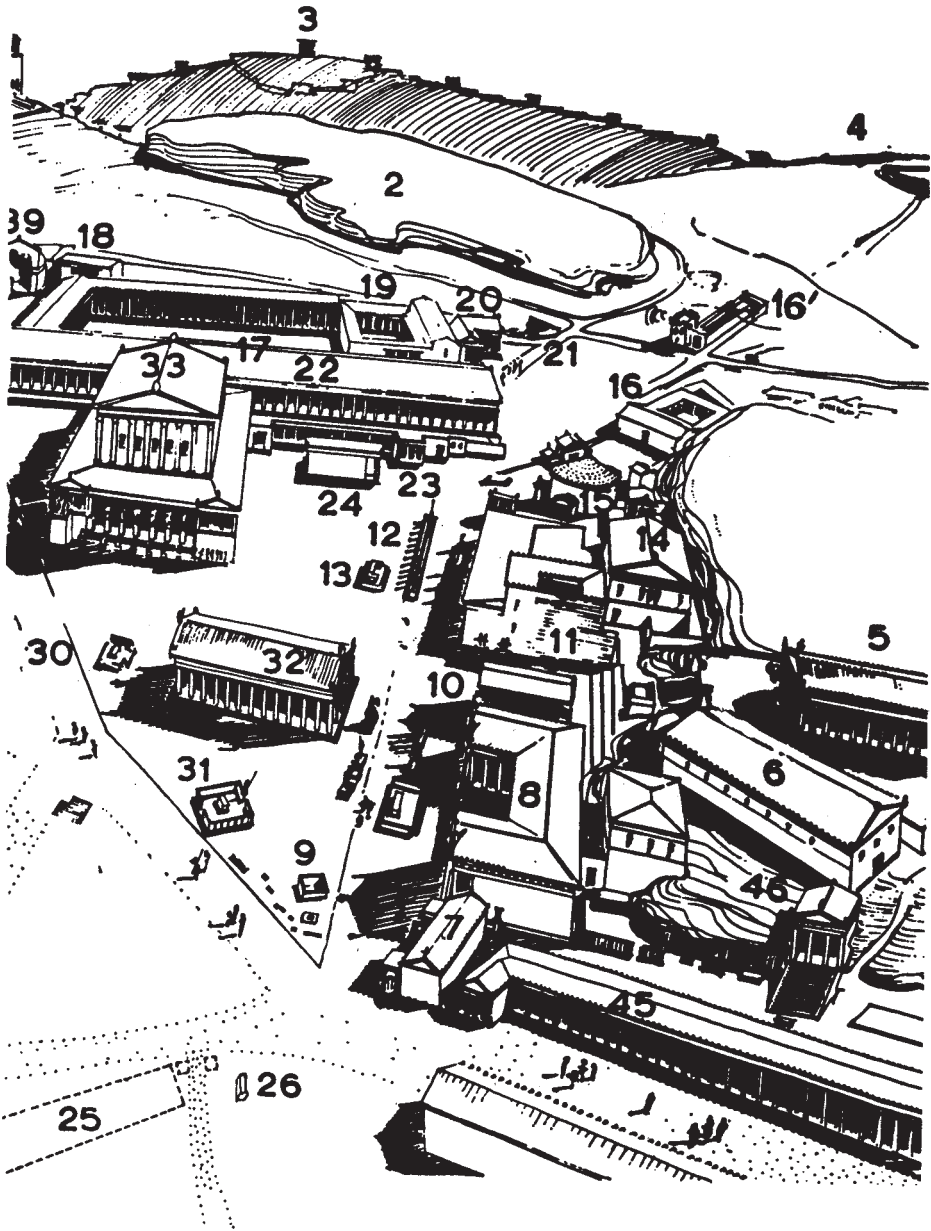
B. Ο Περικλής στον Επιτάφιο Λόγο του υμνεί τα αγαθά που η Αθηναϊκή δημοκρατία παρέχει στους πολίτες της και με περηφάνεια διαπιστώνει πως η πόλη της Αθήνας έγινε σχολείο όλης της Ελλάδας ('Ελλάδος παιδευσίς 2.41). Αργότερα ο Πλάτωνας θα αποκαλέσει την Αθήνα, με το στόμα του Πρωταγόρα «πρυτανείον τής σοφίας» (**Πρωταγόρας 337**), ενώ πολύ πιο πριν ο ποιητής Πίνδαρος της έπλεξε το εγκώμιο για τον πλούτο, την ομορφιά και τη δόξα της, και την αποκάλεσε στήριγμα ολόκληρης της Ελλάδας (**Απόσπασμα 64**):

ὦ ταί λιπαραί και ιουτέφανοι και άοίδιμοι
Ἑλλάδος έρεισμα, κλειναί Ἄθῃναι, δαιμόνιον πτολίεθρον.

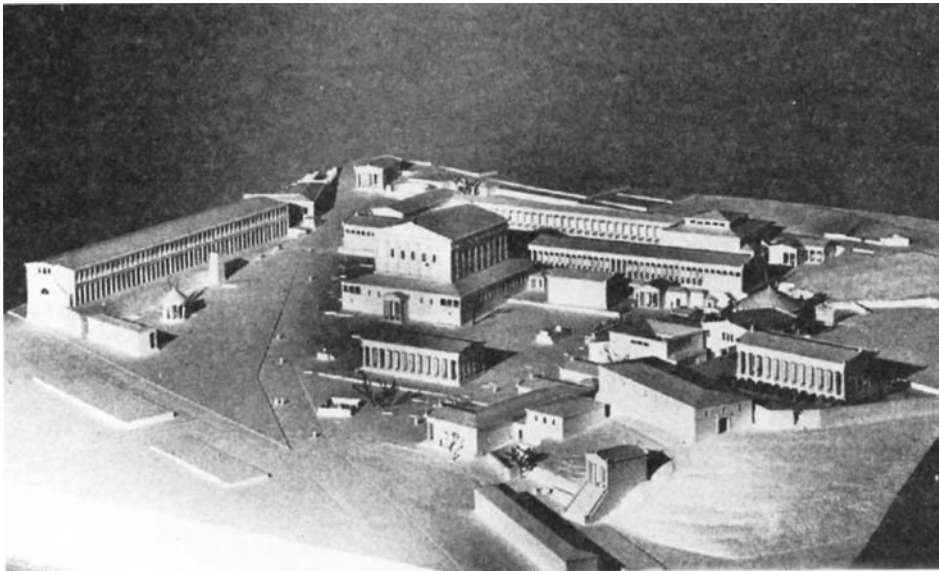
1. Ακρόπολη
2. Άρειος Πάγος
3. Μνημείο του Φιλοπάππου
4. Πνύκα
5. Ναός του Ηφαίστου («Θηρσείο»)
6. Σκευοθήκη
7. Βασιλείος Στοά
8. Στοά του Διός Ελευθερέως
9. Λεωκόρειο
10. Ναός του Απόλλωνα Πατρώου
11. Μητρώο
12. Επώνυμοι Ἴηρες
13. Βωμός του Διός Αγοραίου (:)
14. Βουλευτήριο
15. Θόλος
16. Στρατηγείο (:)
17. Νότια Πλατεία
18. Νοτιοανατολική Κρήνη
19. Δικαστήριο (Ἡλιαία)
20. Νοτιοδυτική Κρήνη
21. Τριγωνικό Ἱερό
22. Μέση Στοά
23. Δημόσια Γραφεία
24. Νοτιοδυτικός Ναός
25. Ποικίλη Στοά
26. Μαρμαρινός Βωμός
27. Κτίριο του 1ου αιώνα μ.Χ.
28. Ρωμαϊκή Βασιλική
29. Κτίριο με Καταστήματα
30. Οδός των Παναθηναίων
31. Βωμός των Δώδεκα Θεών
32. Ναός του Ἴηρη
33. Ωδείο του Αγρίππα
34. Στοά του Αττάλου
35. Μονόπτερος
36. Βήμα
37. Βιβλιοθήκη του Πανταίνου
38. Νοτιοανατολικός Ναός
39. Νυμφαίο
40. Νοτιοανατολική Στοά
41. Ελευσίνιο
42. Ρωμαϊκή Αγορά
43. Πύργος των Ανέμων
44. Βιβλιοθήκη του Αδριανού
45. Διπλή Στοά
46. Ἱερό Δήμου και Χαρίτων

Η Αγορά στο 2ο αιώνα μ.Χ. Κέντρο κάθε πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής και διοικητικής δραστηριότητας της αρχαίας Αθήνας. Στολιζόταν με θαυμάσια κτίρια, ναούς, αγάλματα και βωμούς.

Η Ακρόπολη κατά την Ελληνιστική περίοδο.

Πλαστική αναπαράσταση της Αγοράς κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Διακρίνεται η οδός των Παναθηναίων που διέσχισε την Αγορά μεταξύ της Στόας του Αιττάλου και του Ωδείου του Αγκρίππα με κατεύθυνση προς την Ακρόπολη.

Ω λαμπρή και ισοτέφανη (=στεφανωμένη με μενεξεδένια βουνά)
και χιλιотραγουδημένη, ξακουστή Αθήνα, στήριγμα της Ελλάδας, θεϊκή
πόλη.

B. Αλλά και ο ρήτορας Ισοκράτης αφιερώνει το περιεχόμενο δυο λόγων του (Πανηγυρικός και Παναθηναϊκός) για να προβάλει το μεγαλείο της πόλης των Αθηνών. Ιδιαίτερα στον Πανηγυρικό του ο Ισοκράτης επαινεί το φιλόξενο πνεύμα που διακρίνει την πόλη των Αθηνών και που την κάνει ευχάριστη διαμονή στους επισκέπτες και ασφαλέστατο καταφύγιο σ' αυτούς που τη χρειάζονται. Η πόλη με τις γιορτές, τους γυμνικούς και μουσικούς αγώνες, με τα θεάματά της και τα εξαισία έργα τέχνης, με τις ρητορικές και τις φιλοσοφικές της συζητήσεις παρέχει ανώτερες πνευματικές απολαύσεις και συγκινήσεις, όχι μόνο στους Αθηναίους πολίτες, αλλά και στους ξένους που αδιάκοπα συρρέουν, ώστε κι από αυτή ακόμη την κοσμοσυρροή και ανθρώπινη επικοινωνία να ωφελείται η πόλη. Ο Ισοκράτης με περηφάνεια καταλήγει (50): «Είναι τόσο μεγάλη η απόσταση που χωρίζει την πόλη μας από τους άλλους ανθρώπους στην πνευματική ανάπτυξη και την τέχνη του λόγου ώστε οι μαθητές της έχουν γίνει δάσκαλοι των άλλων ανθρώπων, και κατόρθωσε ώστε το όνομα των Ελλήνων να είναι σύμβολο όχι πια της καταγωγής, αλλά της πνευματικής καλλιέργειας, και να ονομάζονται Έλληνες εκείνοι που παίρνουν τη δική μας μόρφωση και όχι αυτοί που έχουν την ίδια καταγωγή («και μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας»).

B. Σ' αντίθεση με το ανοικτό και φιλελεύθερο πνεύμα της πόλης των Αθηνών, η Σπαρτιατική κοινωνία ήταν κλειστή στους ξένους και συντηρητική. Οι Σπαρτιάτες ήταν άνθρωποι δεμένοι με τη γη τους. Ασχολούνταν κυρίως με τις εργασίες της ξηράς και δεν είχαν ιδιαίτερη επίδοση στο θαλάσσιο εμπόριο. Σπάνια ταξίδευαν σ' άλλα μέρη και δεν επέτρεπαν σε ξένους να επισκέπτονται χωρίς λόγο την πόλη τους ή να παραμένουν σ' αυτήν για πολύ χρόνο. Φοβόντουσαν μήπως οι ξένοι μάθουν κάτι από τα μυστικά τους ή μήπως διαφθείρουν με την παρουσία τους τα χρηστά ήθη των νέων τους. Έτσι έδιωχναν τους ξένους από τη Σπάρτη μόλις τελειωνε η αποστολή τους (Ξενηλασίες, βλέπε Θουκ. 1.144.2 και 2.39). Η όλη τους προσπάθεια έτεινε στη σωματική ανάπτυξη και στρατιωτική εκπαίδευση και παραμελούσαν ή και ακόμη περιφρονούσαν την ενασχόληση με τα γράμματα και τις καλές τέχνες. Έτσι σε πνευματικά θέματα υστερούσαν πολύ από τους Αθηναίους και ο μόνος τομέας στον οποίο διακρίθηκαν ήταν η χορική ποίηση που συνδύαζε χορό, μουσική και τραγούδι στις διάφορες γιορτές τους.

Οι Σπαρτιάτες σ' όλη τους τη ζωή ήταν ουσιαστικά στρατιώτες, έμεναν υποχρεωτικά στην πόλη τους που αποτελούσε το στρατόπεδό τους και δεν μπορούσαν να έχουν ατομικές ασχολίες (βλέπε πιο κάτω Σχόλια §80.7).

5. Δείχνουν αυταπάρνηση, όταν υπηρετούν την πολιτεία τους... να την ωφελήσουν: Είναι γεγονός πως την ίδια αυταπάρνηση έδειχναν και οι Σπαρτιάτες

Αγώνας δρόμου. Λεπτομέρεια από μελανόμορφο παναθηναϊκό αμφορέα του 6ου αιώνα π.Χ. (Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο).

Άλμα, πάλη, ακόντιο: αθλητικά αγωνίσματα από αττικό ανάγλυφο του τέλους του 6ου αιώνα π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Πυγμαχία. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο παναθηναϊκό αμφορέα του 6ου αιώνα π.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

για την πατρίδα τους με τη μόνη όμως διαφορά πως οι Αθηναίοι δεν παραμελούσαν την παράλληλη καλλιέργεια του πνεύματός τους. Οι τελευταίοι χωρίς να παραμελούν τις υποχρεώσεις τους προς την πατρίδα φρόντιζαν για την ελεύθερη ανάπτυξη της ατομικής τους προσωπικότητας. Με άλλα λόγια οι Αθηναίοι αναγνώριζαν την αξία της προσωπικότητας του κάθε ατόμου και δεν προσπαθούσαν να την καταπιέζουν ή να τη διατηρούν υπόδουλη στο συμφέρον της πόλης. Γνώριζαν πως, όταν ο κάθε άνθρωπος ξεχωριστά μέσα στα πλαίσια της οργανωμένης πόλης αφήνεται ελεύθερος ν' αναπτύσσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την προσωπικότητά του, μπορεί έτσι να συμβάλει καλύτερα στην ίδια τη ζωή της πόλης (βλέπε Θουκ. 2.37.1-2, 40.2 και 41.1).

- B.** Ο Περικλής στον Επιτάφιο Λόγο του κάνει μια εκτενέστερη περιγραφή της διαφοράς μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών στο σημείο αυτό:

«Διαφέρουμε δε από τους αντιπάλους μας στις πολεμικές ενασχολήσεις στα εξής: Έχουμε την πόλη μας ανοιχτή σε όλους και ουδέποτε κάνουμε ξενηλασίες για να εμποδίσουμε κάποιον να μάθει ή να δει κάτι που, αν δεν κρατιόταν μυστικό, θα μπορούσε να το δει κάποιος εχθρός και να ωφεληθεί, επειδή στηρίζουμε την πεποίθησή μας όχι τόσο στις υλικές ετοιμασίες και στις απάτες, όσο στη γενναιότητα που δείχνουμε οι ίδιοι την ώρα των έργων. Επίσης και η εκπαίδευσή μας είναι διαφορετική, γιατί εκείνοι μεν επιδιώκουν την απόκτηση ανδρείας με επίπονη σκληραγωγία από την παιδική τους ακόμη ηλικία, εμείς δε ζούμε μ' όλες τις ανέσεις και μολαταύτα ριχνόμαστε στους ισοδύναμους κινδύνους με ορμή όχι κατώτερη από την ορμή των αντιπάλων μας (2.39.1)... Αγαπούμε επίσης το ωραίο χωρίς να απομακρυνόμαστε από την απλότητα και καλλιεργούμε τα γράμματα χωρίς να χάνουμε τη μαχητική μας ικανότητα... Όσοι από μας φροντίζουν για τα πολιτικά μπορούν συγχρόνως να φροντίζουν και για τα οικιακά τους, αλλά και όσοι είναι πολύ απησχολημένοι με τις δικές τους δουλειές γνωρίζουν κι εκείνοι αρκετά καλά τα πολιτικά» (2.40. 1-2).

- 6. μοχθούν και κινδυνεύουν σ' όλη τους τη ζωή:** Η συνεχής δραστηριότητα και η πρόθυμη ανάληψη μόχθων και ριψοκίνδυνων πρωτοβουλιών ήταν από τα κύρια γνωρίσματα της πόλης των Αθηνών. Τα γνωρίσματα αυτά τονίζει ιδιαίτερα και ο γνωστός χρησμός που το Μαντείο των Δελφών έδωσε για την πόλη των Αθηνών και που ο Αριστοφάνης συχνά αναφέρει στις κωμωδίες του (**Δαιταλής** Αποσπ. 230, **Ίππης** 1011-13 και 1086, **Όρνιθες** 978 και 987):

εὐδαιμον πτολίεθρον Ἀθηναίης ἀγελαίης
πολλὰ ἴδον καὶ πολλὰ παθὸν καὶ πολλὰ μογήσαν,
αἰετὸς ἐν νεφέλῃσι γενήσεται ἤματα πάντα.

- B.** Αλλά και ο Ευριπίδης πολλές φορές στις τραγωδίες του επαινεί με το στόμα των ηρώων του τη φιλόπονη διάθεση στην οποία η πόλη των Αθηνών οφείλει την ευδαιμονία της. Έτσι στις **Ίκέτιδες** (321-325) η Αίθρα παρατηρεί:

Κοιτάζεις πως σηκώνει άγριο το βλέμμα
σ' εκείνους που τη βρίζουν η πατρίδα σου
σαν τύχει και τη βρίσουν, σαν άβουλη κουτή;
Γιατί με τους αγώνες (= τοίς πόνοισιν) εκείνη μεγαλώνει
και οι ήσυχες οι πόλεις που ζούνε στο σκοτάδι
και στο σκοτάδι βλέπουν γεμάτες από φόβο.

Και ο Θησεάς πιο κάτω συμπληρώνει (στιχ. 577) πως η Αθήνα «πολύ μοχθώντας πολύ ευδαιμονεί» (=πολλά πονούσα πόλλ' ευδαιμονεί).

Ιδιαίτερα ο Περικλής στο δεύτερο λόγο του προς τους Αθηναίους (Θουκ. 2.63) ανάμεσα στα άλλα παροτρύνει τους συμπολίτες του να μην απελπίζονται προ των κινδύνων, αλλά να μόχθούν και να αγωνίζονται συνεχώς για τη διατήρηση της ελευθερίας τους και την αποφυγή της δουλείας γιατί κατά τη γνώμη του «η ησυχία δε διατηρείται, αν δε συνοδεύεται με δραστηριότητα, ούτε και συμφέρει σε ηγεμονεύουσα πόλη, αλλά σε υπήκοο, να αποφεύγει τους κινδύνους και να παραμένει υπόδουλη». Παρόμοια αντίληψη διατυπώνει και ο Αλκιβιάδης (Θουκ. 6.18.7):

«και γενικά φρονώ πως μια πόλη πολυπράγμων θα καταστρεφόταν πολύ γρήγορα, αν γινόταν φιλήσυχη».

- 7. ούτε οι ίδιοι ησυχάζουν ποτέ, ούτε αφήνουν τους άλλους να ησυχάσουν:** Είναι με μια λέξη πολυπράγμονες. Η πιο πάνω φράση του Θουκυδίδη αποτελεί επιγραμματικό χαρακτηρισμό της πολυπραγμοσύνης των Αθηναίων. Έναν αιώνα αργότερα, ο Δημοσθένης δίνει εντελώς διαφορετική εικόνα για τους συμπολίτες του (βλέπε πιο πάνω **Σχόλια** § 70.1).

§71

Οι Κορίνθιοι εξακολουθούν να κατηγορούν τους Σπαρτιάτες για αναβλητικότητα, αδράνεια και νωθρότητα και για μια λανθασμένη, κατά τη γνώμη τους, αμυντική στάση που ισοδυναμεί με ανανδρία. Τους κατηγορούν επίσης για συντηρητισμό και ξεπερασμένα συστήματα (αρχαιότροπα επιτηδεύματα) σε αντίθεση με τους Αθηναίους που εξαιτίας της πολυπραγμοσύνης και της πολυπειρίας τους είναι νεωτεριστές, αναπροσαρμόζουν τους τρόπους τους και την πολεμική τους τέχνη. Οι Κορίνθιοι παροτρύνουν επίσης τους Σπαρτιάτες να βοηθήσουν τους Ποτιδαιάτες που είναι φίλοι και συγγενείς τους, και έμμεσα απειλούν να προσχωρήσουν σ' άλλη συμμαχία εξαιτίας της Σπαρτιατικής απροθυμίας να βοηθήσουν τους συμμάχους τους σε ώρα κινδύνου.

- 1. όμως μια τέτοια πολιτική... τις ίδιες αντιλήψεις:** Οι Κορίνθιοι θέλουν να πουν πως μια καθαρά αμυντική πολιτική μπορεί ν' αποδώσει μόνο όταν και ο αντίπαλος ακολουθεί την ίδια τακτική, σέβεται δηλαδή το γείτονά του και δε δείχνει επιθετικές διαθέσεις.
- 2. τα συστήματά σας... είναι απηρχαιωμένα:** Τα ήθη, οι τρόποι και η πολιτική τους.

3. **τεχνική:** Εδώ εννοεί κυρίως την πολεμική τέχνη· πρέπει να επινοηθούν νέα πολιτικά συστήματα, όπως γίνεται και με την πολεμική τέχνη.
4. **να μην αφήσετε φιλική πολιτεία στο έλεος του χειρότερου εχθρού σας:** Οι Ποτιδαιάτες ήταν άποικοι των Κορινθίων και επομένως Δωριείς και φίλοι των Λακεδαιμονίων.
5. **όπως έχετε υποσχεθεί:** Πραγματικά οι άρχοντες των Λακεδαιμονίων υποσχέθηκαν στους Ποτιδαιάτες πως, αν οι Αθηναίοι έκαναν επίθεση εναντίον τους, οι Λακεδαιμόνιοι θα εισέβαλλαν στην Αττική (Θουκ. 1.58.1).
6. **για να μη μας εξωθήσετε... άλλες συμμαχίες:** Οι Κορινθίοι απειλούν πως θα προσχωρήσουν στη συμμαχία των Αργείων που ήταν εχθροί των Λακεδαιμονίων. Οι Κορινθίοι πραγματοποίησαν την απειλή τους το 421 π.Χ., όταν με την υπογραφή της Νικίας Ειρήνης θεώρησαν πως προδοτικά εγκαταλείφθηκαν από τους Σπαρτιάτες.

Ο Θουκυδίδης με την ομιλία αυτή των Κορινθίων, όπως και με τις επόμενες ομιλίες των Αθηναίων πρεσβευτών και του Αρχίδαμου, προσπαθεί να μας δώσει τα κίνητρα, τη διάθεση, τις σκέψεις και τη γενική ατμόσφαιρα που τελικά οδήγησε τους Αθηναίους, τους Κορινθίους και τους Σπαρτιάτες στον πόλεμο.

§72

Περίληψη του Λόγου των Αθηναίων

Οι Αθηναίοι πρέσβεις που έτυχε να βρίσκονται για άλλους λόγους στη Σπάρτη, παρουσιάζονται στη συνέλευση για να ανασκευάσουν τις κατηγορίες εναντίον της Αθήνας. Από την αρχή τονίζουν, πως βρίσκονται εκεί όχι ως κατηγορούμενοι ενώπιον δικαστών, αλλά για ν' αποτρέψουν τους συνέδρους να πάρουν ολέθριες αποφάσεις. Η όλη τους όμως προκλητική επιχειρηματολογία ερεθίζει μάλλον παρά κατευνάζει τα πνεύματα. Υπερασπίζονται την ηγεμονία τους και κομπάζουν για τον επιτυχή ρόλο τους στους Περσικούς πολέμους: η ναυτική τους δύναμη, τα στρατηγικά σχέδια του Θεμιστοκλή και η μεγάλη τους τόλμη έσωσαν όχι μόνο τους εαυτούς τους, αλλά και την Ελλάδα ολόκληρη. Απεναντίας κατηγορούν τους Σπαρτιάτες πως έδειξαν βραδύτητα και συμφεροντολογική υστεροβουλία στη βοήθεια που έδωσαν.

Υπερασπίζοντας την ηγεμονία τους οι Αθηναίοι παρατηρούν πως την απέκτησαν όχι με τη βία, αλλά με τη θεληματική συγκατάθεση όλων των Ελλήνων. Στην αρχή τη δέχτηκαν από φόβο εναντίον των Περσών, μετά δε από τιμή και συμφέρον. Η θέση τους όμως αυτή τους εξασφάλιζε ανασφάλεια εξ αιτίας της αποστασίας και της υποταγής των συμμάχων τους που δημιούργησε αντιπάθεια και υποψίες. Αυτές με τη σειρά τους οδήγησαν τους Αθηναίους να κάμουν την ηγεμονία τους πιο καταπιεστική από φόβο μήπως οι σύμμαχοί τους προσχωρήσουν στο αντίθετο στρατόπεδο.

Μάθημα μουσικής και ανάγνωσης. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο αγγείο με παράσταση σχολείου. Έργο του αγγειογράφου Δούρη, αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. (Μουσείο Βερολίνου).

Παράτηρούν πως, αν οι Σπαρτιάτες είχαν την ηγεμονία των Ελλήνων, δε θα συμπεριφέρονταν με καλύτερο τρόπο. Υποστηρίζουν πως είναι αρχή των ανθρώπινων πραγμάτων ο αδύνατος να υπακούει πάντοτε στη θέληση του δυνατού και πιστεύουν πως στην πραγματικότητα ασκούν με μέτρο την εξουσία τους, ενώ θα μπορούσαν να είναι περισσότερο καταπιεστικοί. Ανατρέπουν επίσης την κατηγορία πως είναι φιλόδικοι λέγοντας πως οι δίκες αποδεικνύουν πως έχουν ισότητα στις σχέσεις με τους συμμάχους τους, ενώ η βία δε χρειάζεται ούτε και επιτρέπει δίκες. Παρατηρούν πως οι άνθρωποι γενικά διαμαρτύρονται περισσότερο όταν αδικούνται παρά όταν υποκύπτουν στη βία.

Προτρέπουν τους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους να μη βιαστούν να κηρύξουν έναν πόλεμο που ενδεχόμενα θα τους οδηγήσει σε απρόβλεπτες εξελίξεις που τις καθορίζουν συνήθως τυχαία περιστατικά. Τέλος συνιστούν διαπραγματεύσεις για επίλυση των διαφορών με βάση τις διαδικασίες της συνθήκης ειρήνης (=Τριακονταετής Σπονδές).

1. όταν πληροφορήθηκαν... στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων: Αυτό αφήνει να νοηθεί πως οι Αθηναίοι δε ζήτησαν να παρουσιαστούν στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων παρά μόνο αφού οι σύμμαχοι των Λακεδαιμονίων είπαν τις απόψεις τους που έγιναν στη συνέχεια γνωστές στους Αθηναίους. Κατά συνέπεια η παρέμβαση των Αθηναίων πρέπει να έγινε στο μέσο της όλης συζήτησης μεταξύ των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους ή την επόμενη μέρα. Το πιθανότερο όμως είναι πως η όλη συζήτηση διάρκεσε μια μόνο μέρα (όπως τουλάχιστο φαίνεται από τις ενδείξεις στις παραγράφους 1.85.1 και 87.1).

B. Μερικοί υποστηρίζουν, χωρίς όμως και να πείθουν, πως η παρέμβαση των Αθηναίων δεν έγινε ποτέ, αλλά είναι μια καθαρή επινόηση του Θουκυδίδη που θεώρησε το σημείο αυτό της ιστορίας του κατάλληλο για να παρεμβάλει μια ομιλία που ν' αποτελεί απολογία της Αθηναϊκής ηγεμονίας.

Από τις παραγράφους όμως 1.67.1 και 73.1 φαίνεται πως υπήρχε μια γνωστή και διάχυτη κατακραυγή εναντίον των Αθηναίων εκ μέρους των συμμάχων των Λακεδαιμονίων. Ωθούμενοι από αυτή την κατακραυγή οι αντιπρόσωποι των Αθηναίων στη Σπάρτη δεν αποκλείεται να ζήτησαν την άδεια να προσφωνήσουν τη συνέλευση προτού αρχίσει η συνεδρίαση.

2. χωρίς να απολογηθούν για τις κατηγορίες των άλλων πόλεων: Ασφαλώς οι Αθηναίοι πρέσβεις για λόγους γοήτρου δε θα δέχονταν να παραστούν κατηγορούμενοι σε μια συνέλευση με δικαστές τους Λακεδαιμονίους και κατηγορούς τους συμμάχους τους. Άλλωστε, όπως φαίνεται και από την αρχή της παραγράφου, δεν ήταν αυτός ο λόγος μετάβασής τους στη Σπάρτη. Επομένως δεν είχαν δικαίωμα κι εξουσία από την Αθήνα να απολογηθούν πάνω σε τέτοιες κατηγορίες, ούτε και μπορούσαν να δεσμεύσουν την Αθήνα με την οποιαδήποτε στάση ή απάντησή τους πάνω σ' αυτό το θέμα. Έτσι αντιπάρχονται τις συγκεκριμένες κατηγορίες και προτιμούν να υπογραμμίσουν τη δύναμη της Αθήνας και τα γεγονότα που οδήγησαν σ' αυτή τη δύναμη σε μια

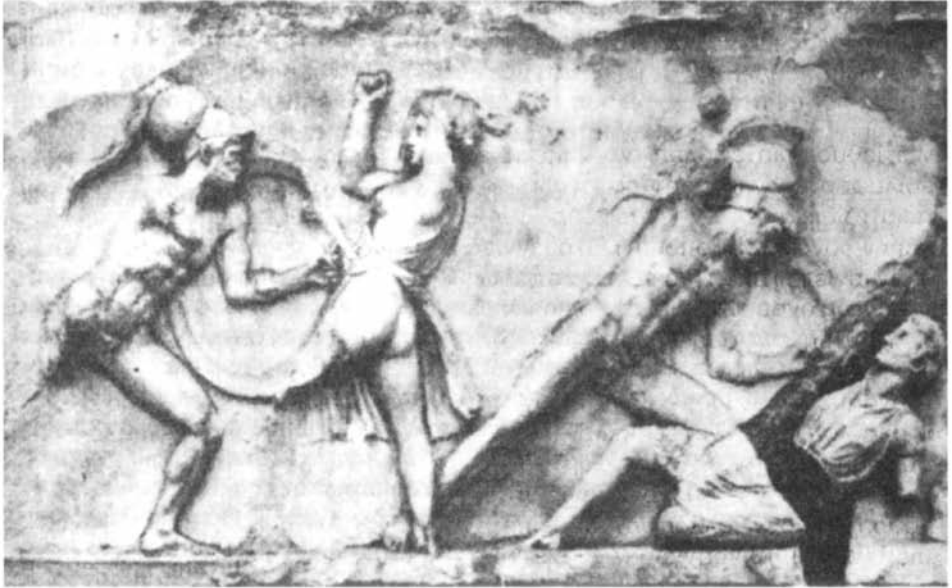
προσπάθεια ν' αποτρέψουν τον πόλεμο. Η προκλητική τους όμως στάση στη συνέχεια υποδαύλισε περισσότερο τον πόλεμο αντί να υποβοηθήσει στην υπόθεση της ειρήνης.

§73

(Βλέπε **Εισαγωγή** (σελίδες 21-23) για τα σχετικά με τους γενικούς προβληματισμούς που εγείρει ο λόγος των Αθηναίων).

- 1. επειδή όμως πληροφορηθήκαμε... σφαλερές αποφάσεις για τόσο πολύ σπουδαία ζητήματα:** Από την αρχή της ομιλίας τους οι Αθηναίοι πρέσβεις αισθάνονται την ανάγκη να ξεκαθαρίσουν τη θέση τους και την ιδιότητά τους στη συνέλευση: δεν παρουσιάζονται ως κατηγορούμενοι για ν' αντιμετωπίσουν τους Σπαρτιάτες ως δικαστές για τις κατηγορίες που διατύπωσαν οι αντιπρόσωποι των Πελοποννησίων, αλλά ως επίσημοι εκπρόσωποι της πόλης των Αθηνών με σκοπό να δικαιολογήσουν την ηγεμονία και τη δύναμή της πόλης τους και να προλάβουν ανώριμες και σφαλερές αποφάσεις που ενδεχόμενα θα οδηγούσαν σε πόλεμο.
- 2. για τα μεν πολύ παλιά γεγονότα:** Όπως αναφέρει ο αρχαίος σχολιαστής «τὰ κατὰ Ἀμαζόνας καὶ Θρᾶκας καὶ Ἡρακλείδας». Αυτά τα γεγονότα αναφέρονταν συχνά στους εγκωμιαστικούς λόγους των Αθηναίων ρητόρων για να τονίσουν τα κατορθώματα ή τις ευεργεσίες της πόλης των Αθηνών προς τους άλλους Έλληνες. Ο Ηρόδοτος (9.27.2-4) παρουσιάζει τους Αθηναίους λίγο πριν από τη μάχη των Πλαταιών να υπενθυμίζουν στους Τεγεάτες τα γεγονότα γύρω από τους Ηρακλείδες, τους Αργείους και τις Αμαζόνες με σκοπό να διεκδικήσουν τιμητική θέση στη διάταξη της τελικής μάχης με τους Πέρσες. Κατά την παράδοση τα παιδιά του Ηρακλή, του μυθικού προγόνου όλων των Δωριέων, καταδιωκόμενα από τον Ευρυσθέα έφυγαν από την Πελοπόννησο και βρήκαν καταφύγιο στην Αττική, όπου τα προστάτευσαν οι Αθηναίοι. Στην τέταρτη όμως γενιά οι απόγονοι του Ηρακλή γύρισαν πίσω στην Πελοπόννησο, υπέταξαν τους Αχαιούς και ίδρυσαν τα διάφορα δωρικά βασίλεια ανάμεσα στα οποία και αυτό της Σπάρτης.

Ο Θησέας επίσης βοήθησε το βασιλιά του Άργους Άδραστο να πάρει πίσω από τους Θηβαίους τα πτώματα των Αργείων στρατηγών που σκοτώθηκαν στην εκστρατεία των «Έπτά ἐπὶ Θήβας» και να τα θάψει στην περιοχή της Ελευσίνας. Σύμφωνα με μια άλλη παράδοση ο Ηρακλής έχοντας σύντροφό του το **Θησέα εκστράτευσε εναντίον των Αμαζόνων** για να πάρει τη ζώνη της βασίλισσάς τους Ιππολύτης. Τελικά ο Θησέας μαζί με τη ζώνη απήγαγε και την ίδια την Ιππολύτη (ή Αντιόπη) από την οποία απέκτησε ένα γιο, τον Ιππόλυτο. Οι Αμαζόνες για εκδίκηση επιτέθηκαν στην Αττική, πολίωρκεσαν την Ακρόπολη, αφού κατέλαβαν τον Άρειο Πάγο, νικήθηκαν όμως στη μάχη κι αναγκάστηκαν ν' αποχωρήσουν. Κοντά στην Ακρόπολη υπήρχε το Αμαζόνειο και οι τάφοι των Αμαζόνων. Η Αμαζονομαχία ήταν θέμα αγαπητό στους γλύπτες και τους αγγειογράφους, εικονιζόταν δε στις μετόπες του Παρθενώνα και στην Ποικίλη Στοά.

Μάχη μεταξύ Ελλήνων και Αμαζόνων. Λεπτομέρεια από το Μουσουλείο της Αλικαρνασσού γύρω στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. Ίσως να φιλοτεχνήθηκε από το διάσημο γλύπτη Σκόπτα (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

Οι Αμαζόνες στη μυθολογία ήταν γυναίκες πολεμιστές που κατοικούσαν στην άκρη του τότε γνωστού κόσμου στις όχθες του Θερμόδοντα ποταμού κοντά στην Κασπία θάλασσα. Λάτρευαν τον Άρη και την Άρτεμη και πολεμούσαν έφιππες με ασπίδα, τόξα και αξίνες.

3. **μόνοι στο Μαραθώνα προτάξαμε τα στήθια μας:** Αυτό είναι υπερβολή γιατί στο Μαραθώνα, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (7.108.1), πολέμησαν και οι Πλαταιείς «πανδημεί», σε αντίθεση με τους Σπαρτιάτες που αρνήθηκαν ν' ανταποκριθούν στην πρόσκληση των Αθηναίων για βοήθεια προφασισζόμενοι τη συνήθειά τους να μην εκστρατεύουν, αν δεν ήταν πανσέληνος (Ηρόδοτος 7.106.3). Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία πως η νίκη οφειλόταν αποκλειστικά στην αγωνιστική απόφαση των Αθηναίων και στο στρατηγικό δαιμόνιο του Μιλτιάδη.
4. **επιβιβαστήκαμε, μέχρι και του τελευταίου, στα καράβια μας και συμπολεμήσαμε στη ναυμαχία της Σαλαμίνας:** Όταν ο Ξέρξης εισέβαλε στην Αττική, οι Αθηναίοι μετέφεραν τα γυναικόπαιδα και τους γέροντες στη Σαλαμίνα και στην Τροιζήνα για ασφάλεια, οι ίδιοι δε μπήκαν στα καράβια για ν' αντιμετωπίσουν τον εχθρικό στόλο στα στενά της Σαλαμίνας. Στη γνωστή διαμάχη ανάμεσα στο Θεμιστοκλή και τον Ευρυβιάδη για το πού ακριβώς έπρεπε να διεξαχθεί η ναυμαχία (στη Σαλαμίνα ή στον Ισθμό), ο Κορίνθιος στρατηγός Αδείμαντος προκάλεσε τους Αθηναίους επικρίνοντάς τους πως επέμεναν να ναυμαχήσουν στη Σαλαμίνα για πατρίδα που δεν είχαν. Ο Θεμιστοκλής απάντησε πως οι Αθηναίοι είχαν και πόλη και πατρίδα μεγαλύτερη από την πόλη των Κορινθίων, όσο εξακολουθούσαν να έχουν διακόσια πλοία με ακέραια πληρώματα (Ηρόδοτος 8.61). Επίσης όταν πάνω στη λογομαχία ο Ευρυβιάδης απείλησε να κτυπήσει το Θεμιστοκλή με το ραβδί του, ο τελευταίος απάντησε: «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ». Τελικά η απόφαση του Θεμιστοκλή να πολεμήσουν στη Σαλαμίνα και όχι στον Ισθμό έσωσε την Ελλάδα, όπως αναγνωρίζει και ο Ηρόδοτος (7.139).

§74

1. **από τα τετρακόσια καράβια, κάτι λιγότερο από τα δυο τρίτα ήταν δικά μας:** Ο Ηρόδοτος (8.43-48) δίνει λεπτομερή κατάλογο των πλοίων που έλαβαν μέρος στη ναυμαχία. Κατά τη δική του μαρτυρία το σύνολο των Ελληνικών πλοίων, εκτός των πεντηκοντόρων, ήταν 378(8.48), από αυτά δε τα 180 ήταν Αθηναϊκά (8.44). Ο Αισχύλος (**Πέρσες** 338) και άλλες μεταγενέστερες πηγές (Δημοσθ. 18.238, Νέπως **Θεμιστοκλής** 3) ανεβάζουν το σύνολο των Ελληνικών πλοίων στα 300, και με βάση τον αριθμό αυτό προτείνεται και η διόρθωση του αριθμού 400 σε 300 στην παράγραφο αυτή. Φαίνεται όμως πως ο αριθμός 400 είναι ρητορική υπερβολή, ο δε αριθμός 300 συμβατικός.
- Β.** Από άλλη μαρτυρία του Ηρόδοτου (8.61) φαίνεται πως τα εξοπλισμένα Αθηναϊκά πλοία ήταν 200, από αυτά όμως τα 180 τα επάνδρωναν οι ίδιοι οι Αθηναίοι (8.41-44, Πλούταρχος **Θεμιστοκλής** 14.1), τα δε 20 τα έδωσαν στους Χαλκιδείς που ήταν Ίωνες (8.1 και 8.46). Γι' αυτό κι οι μεταγενέστεροι ρήτο-

ρες που ανεβάζουν το σύνολο των Ελληνικών πλοίων στα 300 μιλούν για τους Αθηναίους πως είχαν «τριήρεις διπλασίας ή σύμπαντες» (Ισοκρ. 4.107) ή πως «τριήρων τριακοσίων ούσων τῶν πασῶν, τὰς διακοσίας ἢ πόλις παρέσχετο» (Δημοσθ. 18.238).

Αθηναϊκή τριήρης. Κομμάτι ανάγλυφης παράστασης στην οποία ξεχωρίζουν οι τρεις σειρές τα κουπιά. Έργο του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης).

- 2. αρχηγός ήταν ο Θεμιστοκλής, χάρη στον οποίο η ναυμαχία έγινε στα στενά:** Οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους (ιδιαίτερα οι Κορίνθιοι), όταν έμαθαν την κατάληψη της Ακρόπολης των Αθηνών από τον Ξέρξη, θορυβήθηκαν κι επέμεναν να φύγουν από τη Σαλαμίνα και να δώσουν την τελική μάχη στον Ισθμό που είχαν αρχίσει ήδη να οχυρώνουν (Ηρόδ. 8.49, 56, 71-72). Ο Θεμιστοκλής όμως μετά από έντονη συζήτηση με το Σπαρτιάτη ναύαρχο Ευρυτιάδη και τον Κορίνθιο Αδείμαντο, έπεισε τους Πελοποννησίους να μείνουν και να ναυμαχήσουν στη Σαλαμίνα. Κατά την άποψη του Θεμιστοκλή τα Ελληνικά πλοία, λιγότερα και βαρύτερα καθώς ήταν από τα Περσικά, με δυσκολία θ' αντιμετώπιζαν τον Περσικό στόλο στο ανοικτό πέλαγος κοντά στον Ισθμό. Αντίθετα το στενό πέρασμα της Σαλαμίνας έθετε σε πλεονεκτική θέση τον Ελληνικό στόλο, γιατί ανάμεσα στ' άλλα το στενό θα εμπόδιζε τον Περσικό στόλο ν' αναπτυχθεί. Έτσι πολλά από τα εχθρικά πλοία θα έμεναν αναξιοποίητα την ώρα της αποφασιστικής σύγκρουσης. Ο Θεμιστοκλής, για να εξαναγκάσει τους Έλληνες να μη φύγουν από τη Σαλαμίνα, έστειλε με το δούλο του Σίκινο ψεύτικο μήνυμα στον Ξέρξη πως τότε ακριβώς ήταν η κατάλληλη ευκαιρία να καταστρέψει τους συγκεντρωμένους Έλληνες (Θουκ. 1.137.4, Ηρόδ. 8.75, 80). Ο Ξέρξης επιτέθηκε την αυγή και το αποτέλεσμα της ναυμαχίας δικαίωσε την άποψη του Θεμιστοκλή και ουσιαστικά έσωσε την Ελλάδα (Ηρόδ. 8.57-64).
- 3. σεις τον υποδεχτήκατε με τις μεγαλύτερες τιμές που κάνετε ποτέ σε ξένο:** Όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (8.124), οι Λακεδαιμόνιοι υποδέχτηκαν το Θεμιστοκλή με μεγάλες τιμές. Του έδωσαν ως βραβείο στεφάνι ελιάς κι ένα ωραίο σπαρτιατικό άρμα, κι όταν αναχώρησε, τον συνάδευσαν τριακόσιοι επίλεκτοι Σπαρτιάτες ιππείς μέχρι τα σύνορα της Τεγέας. Κατά τη γνώμη του Ηρόδοτου, ο Θεμιστοκλής ήταν ο μόνος άνθρωπος στον κόσμο, που οι Σπαρτιάτες του έδωσαν τέτοια τιμητική συνοδεία.
- 4. αποφασίσαμε να εγκαταλείψουμε την πολιτεία μας:** Όταν ο Ξέρξης εισέβαλε στην Αττική, οι Αθηναίοι μετέφεραν για ασφάλεια τα γυναικόπαιδα στη Σαλαμίνα και στην Τροιζήνα, οι ίδιοι δε μπήκαν στα πλοία τους έτοιμοι ν' αντιμετωπίσουν τον εχθρό στη θάλασσα, ακολουθώντας τις οδηγίες του χρησμού που τους είπε πως ένα ξύλινο τείχος θα έσωζε την πόλη, εννοώντας τα πλοία (Ηρόδ. 7.141). Στην Ακρόπολη έμειναν μόνο οι ταμίες του ιερού και μερικοί φτωχοί άνθρωποι που έφραζαν το μέρος με θυρόφυλλα και ξύλα, γιατί νόμιζαν πως οι ίδιοι είχαν ανακαλύψει το νόημα του χρησμού που είχε δώσει η Πυθία. Γι' αυτούς δηλαδή το ξύλινο τείχος που εννοούσε η Πυθία ήταν αυτο το πρόχειρο περίφραγμα και όχι τα πλοία (Ηρόδ. 8.51). Οι Πέρσες τελικά κατέλαβαν την Ακρόπολη, διάρπασαν το ιερό κι έβαλαν παντού φωτιά (8.53). Χαρακτηριστική είναι η περήφανη απάντηση που έδωσε ο Θεμιστοκλής για την πόλη του στον Κορίνθιο στρατηγό Αδείμαντο όταν, στο πολεμικό συμβούλιο των Ελλήνων στη Σαλαμίνα, ο τελευταίος μετά την κατάληψη και καταστροφή της Αθήνας από τον Ξέρξη θέλησε ν' αμφισβητήσει στον Αθηναίο ναύαρχο το δικαίωμα να εκφέρει γνώμη, αποκαλώντας τον άνθρωπο χωρίς πατρίδα (βλέπε πιο πάνω **Σχόλια §73.4**).

5. **όταν φοβηθήκατε για τους εαυτούς σας και όχι για μας:** Τα λόγια αυτά των Αθηναίων περιέχουν κάποια δόση πικρής ειρωνείας κι έμμεσα θέλουν να τονίσουν το συμφεροντολογικό χαρακτήρα των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους.
6. **εάν από φόβο... όπως το έκαναν τόσοι άλλοι:** Εννοεί τους κατοίκους της βόρειας και Κεντρικής Ελλάδας: Μακεδόνες, Θεσσαλούς, Βοιωτούς, Λοκρούς και Φωκείς.

§75

1. **όταν σεις δε θελήσατε να συνεχίσετε τον αγώνα:** Οι Λακεδαιμόνιοι αποσύρθηκαν ευθύς μετά τη νίκη στη Μυκάλη.
2. **εναντίον των όσων βαρβάρων είχαν μείνει:** Οι Πέρσες είχαν αφήσει φρουρές σε διάφορα μέρη της Θράκης και στον Ελλήσποντο (Ηροδ. 7.106).
3. **δεν την αποκτήσαμε δια της βίας, αλλά... οι σύμμαχοι ήρθαν σε μας και μας ζήτησαν να γίνουμε αρχηγοί τους:** Την ηγεμονία των Ελλήνων για τη συνέχεια του αγώνα εναντίον των Περσών και την εκδίωξή τους από τα νησιά του Αιγαίου πελάγους και τα παράλια της Ιωνίας κατείχαν αρχικά οι Σπαρτιάτες που όρισαν ως αρχηγό της ηγεμονίας τον Πausανία, το νικητή της μάχης των Πλαταιών. Αυτός όμως άρχισε να συμπεριφέρεται τυραννικά και βίαια προς τους συμμάχους, κι όταν ανακλήθηκε στη Σπάρτη για απολογία, οι σύμμαχοι πρόσφεραν οικειοθελώς στους Αθηναίους την ηγεμονία.

Ο Πausανίας κατηγορήθηκε για μηδισμό και για ύποπτες συνεννοήσεις με τους Είλωτες, και για ν' αποφύγει τη σύλληψή του κατέφυγε ως ικέτης στο ναό της Χαλκιοίκου Αθηνάς, όπου αποκλεισμένος πέθανε από την πείνα. Τη συμπεριφορά και το τέλος του Πausανία περιγράφει διεξοδικά ο Θουκυδίδης (1.94, 128-134).

- B. Οι Αθηναίοι δε χάνουν ποτέ την ευκαιρία για ευνόητους λόγους να τονίζουν το γεγονός ότι ανέλαβαν την ηγεμονία των Ελλήνων όχι με τη βία, αλλά με τη θέληση των συμμάχων τους, και πως η δύναμή τους και η συμβολή τους για τη σωτηρία της Ελλάδας κατά τους Περσικούς πολέμους τους καθιστούσε άξιους της ηγετικής θέσης που πήραν (βλέπε Θουκ. 1.95-1, 96.1 και 6.82-3. Επίσης Πλούταρχ. 'Αριστείδης 23).
4. **στην αρχή από φόβο:** Εννοεί το φόβο που προκαλούσαν οι βάρβαροι και όχι το φόβο από τους συμμάχους που δημιουργήθηκε αργότερα λόγω της δεσποτικής συμπεριφοράς των Αθηναίων.
5. **επειδή δεν αισθανόμαστε ασφαλείς, εξαιτίας της έχθρας πολλών:** Οι Αθηναίοι, αφού πήραν την ηγεμονία με τη θέληση των συμμάχων λόγω του μίσους εναντίον του Πausανία, καθόρισαν τις υποχρεώσεις των συμμάχων σε χρήματα, πλοία ή στρατιώτες. Όρισαν επίσης ένα κοινό ταμείο που χειρί-

ζονταν αντιπρόσωποι των συμμάχων, οι Ελληνοταμίες, και είχε έδρα του τη Δήλο, όπου γίνονταν και οι κοινές συνελεύσεις στο Ναό του Απόλλωνα.

Στην αρχή οι σύμμαχοι ήταν αυτόνομοι και συσκέπτονταν στις κοινές συνελεύσεις, αργότερα όμως άρχισαν οι παρεξηγήσεις, τα παράπονα και οι αποστάσεις.

- B.** Ο Θουκυδίδης (1.99) περιγράφει ως εξής την κατάσταση: «Τα αίτια των αποστασιών ήταν διάφορα, τα πιο σπουδαία όμως ήταν οι καθυστερήσεις των φόρων και των πλοίων, ακόμη δε και η μη αποστολή στρατού από μερικούς συμμάχους. Γιατί οι Αθηναίοι ήταν ανένδοτοι στην είσπραξη των φόρων και με το να επιβάλλουν αναγκαστικά μέτρα σ' ανθρώπους ασυνήθιστους και που δεν είχαν τη διάθεση να ταλαιπωρούνται, γίνονταν μισητοί. Αλλά και γι' άλλους λόγους οι Αθηναίοι δεν ήταν πλέον ευχάριστοι ηγεμόνες όπως στην αρχή, και δεν έκαναν τις εκστρατείες ως ίσοι με τους συμμάχους τους, ήταν δ' εύκολο σ' αυτούς να υποτάσσουν τους αποστάτες. Γι' αυτά όμως αίτιοι ήταν οι ίδιοι οι σύμμαχοι. Γιατί οι περισσότεροι απ' αυτούς απέφευγαν τις εκστρατείες για να μην απομακρύνονται από την πόλη τους, και δέχτηκαν να δίνουν χρήματα αντί πλοία, δηλαδή να πληρώνουν τα αντίστοιχα έξοδα. Έτσι οι Αθηναίοι ενίσχυσαν το ναυτικό τους με τα χρήματα που έδιναν οι σύμμαχοι, οι σύμμαχοι όμως κάθε φορά που αποστατούσαν, βρίσκονταν ανέτοιμοι και άπειροι για πόλεμο».

Έτσι οι σύμμαχοι με την τακτική τους οδηγήθηκαν σε πλήρη στρατιωτική εξάρτηση από τους Αθηναίους.

- B.** Χαρακτηριστικά είναι επίσης πάνω στο θέμα της Αθηναϊκής ηγεμονίας τὰ λόγια που ο Ερμοκράτης ο Συρακόσιος λέγει για τους Αθηναίους προς τους Καμαριναίους (6.76-77):

«Με την ελεύθερη συγκατάθεση των Ιώνων και των συμμάχων αποίκων τους, οι Αθηναίοι έγιναν ηγεμόνες τους, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την τιμωρία των Περσών, ύστερα όμως τους υποδούλωσαν, άλλους μεν γιατί δεν παρείχαν τους στρατιώτες που συμφώνησαν, άλλους γιατί πολεμούσαν μεταξύ τους κι άλλους με εύσχημες δικαιολογίες. Επομένως κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων ούτε οι Αθηναίοι αγωνίστηκαν για την ελευθερία των άλλων Ελλήνων ούτε οι άλλοι Έλληνες για τη δική τους· αλλά οι μεν Αθηναίοι για να επιτύχουν την υποδούλωση των Ελλήνων αυτοί και όχι οι Πέρσες, οι δε άλλοι Έλληνες για ν' αποκτήσουν δεσπότη όχι μόνο πιο πονηρό αλλά και πιο δόλιο».

Και παρακάτω ο Ερμογένης διερωτάται (6.77):

«Ή μήπως περιμένουμε να κυριευθούν οι πόλεις μας μια-μια χωριστά, ενώ γνωρίζουμε ότι μόνο έτσι θα υποκύψουμε, κι ενώ βλέπουμε ότι οι Αθηναίοι αυτό το είδος της πολιτικής ακολουθούν συστηματικά και προσπαθούν άλλους μεν να φέρουν σε διάσταση με διάφορες ραδιουργίες, άλλους δε παρακινούν σε πόλεμο με τους γείτονές τους χρησιμοποιώντας ως δόλωμα

τη συμμαχία τους και σ' άλλους προξενούν οποιαδήποτε θλάβη μπορούν, παρασύροντάς τους έναν-ένα με τα δελεαστικά τους λόγια; Ή μήπως νομίζουμε πώς μετά την καταστροφή του μακρινού συμπατριώτη μας το κακό δε θα φθάσει σε μας, αλλά η δυστυχία θα περιοριστεί μονάχα σ' εκείνο που τη δοκίμασε πρώτος;»

§76.

1. **σεις άλλωστε Λακεδαιμόνιοι... στις πόλεις της Πελοποννήσου:** Ο Θουκυδίδης στο κεφάλαιο 1.19 δίνει τη διαφορά μεταξύ του Σπαρτιατικού και Αθηναϊκού τρόπου διοίκησης των συμμάχων και λέγει: «Οι μεν Λακεδαιμόνιοι διατηρούσαν την ηγεμονία χωρίς να έχουν τους συμμάχους τους φόρου υποτελείς, αλλά φροντίζοντας πώς να κυβερνώνται ολιγαρχικά, πλην όμως σύμφωνα, με το συμφέρον τους και μόνο (δηλ. των Λακεδαιμονίων), ενώ οι Αθηναίοι ασκούσαν την ηγεμονία τους, αφού σιγά-σιγά παρέλαβαν ακόμη και τα πολεμικά πλοία των συμμαχικών τους πόλεων, εκτός των Χίων και Λεσβίων, και αφού όρισαν σ' όλους να συνεισφέρουν χρηματικούς φόρους. Έτσι στον τωρινό πόλεμο, η πολεμική τους προπαρασκευή (δηλ. των Αθηναίων) έφτασε να είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι ήταν και στη μεγαλύτερή της ακόμη ακμή, όταν είχαν ακέραιη τη συμπαράσταση των συμμάχων τους».
2. **δόξα, φόβο και όφελος:** Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τις λέξεις τιμή, δέος και ωφελία.
3. **από πάντα υπάρχει η αρχή ότι ο αδύνατος υπακούει στη θέληση του δυνατού:** Γνωστή είναι από τον Ησίοδο η παραβολή με το γεράκι και το αηδόνι (*Έργα και Ημέραι* 202-212) και τα λόγια του πρώτου προς το δεύτερο καθώς το κρατούσε μέσα στα γαμψά του νύχια (210-211):

«Χωρίς μυαλό είναι εκείνος που τα βάζει με τους δυνατότερους· εκτός που χάνει τη νίκη, μαζί με τις ντροπές και βάσανα τραβάει».

Επίσης ο Δημόκριτος (**Απόσπασμα** 267) δηλώνει: «εκ φύσεως η εξουσία ανήκει στον πιο δυνατό».

- B. Η πιο πάνω δήλωση των Αθηναίων είναι η πρώτη απροκάλυπτη διατύπωση της αρχής πως το δίκαιο ανήκει στον ισχυρότερο. Διατυπώθηκε ήδη συγκριμένα στο 1.8.3 και θα κορυφωθεί αργότερα στο Διάλογο των Μηλιών.

Η αντίληψη για «το δίκαιο του ισχυροτέρου» θα επικρατήσει στη σκέψη των ανθρώπων του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. με την επίδραση της σοφιστικής κίνησης και της ωμής πολιτικής πραγματικότητας που υπαγόρευσαν οι περιστάσεις του Πελοποννησιακού πολέμου. Με το θέμα καταπιάνεται φιλοσοφικά ο Πλάτωνας στο *Γοργία* (483d - 484c) με κύριο εκπρόσωπο αυτής της αντίληψης τον Καλλικλή και στα δυο πρώτα βιβλία της *Πολιτείας* (βλέπε ιδιαίτ. 338c - 339a) με κύριο εκπρόσωπο το Θρασύμαχο.

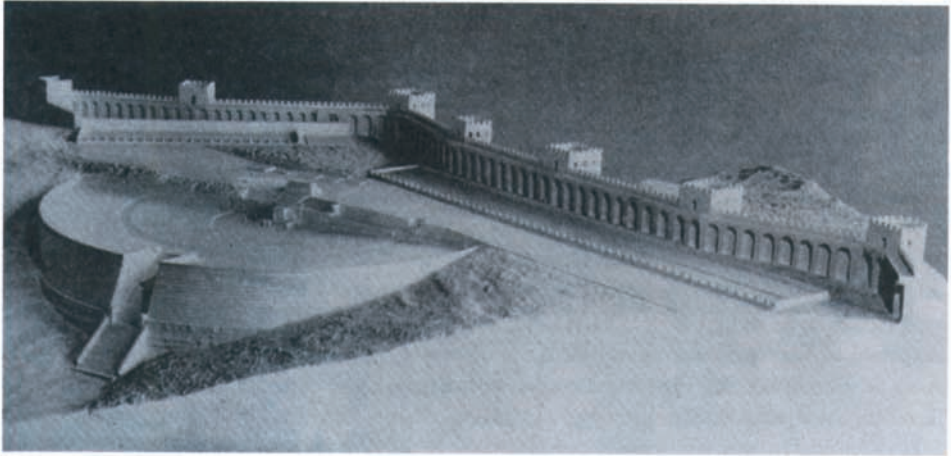
4. Θα αποδεικνυόταν με πόσο μέτρο ασκούμε την εξουσία μας: Η Αθήνα μπορούσε πάντοτε να χρησιμοποιήσει τη δύναμή της σκληρά και ανελέητα για να επιβάλει τη θέλησή της πάνω στους συμμάχους της. Παρ' όλα αυτά σε πολλές περιπτώσεις συμπεριφέρθηκε με επιείκεια γιατί οι δημοκρατικές διαδικασίες στη λήψη αποφάσεων, όταν λειτουργούσαν σωστά, απέτρεπαν τις ακραίες εισηγήσεις των δημαγωγών στην Εκκλησία του δήμου και συνέβαλλαν στην υιοθέτηση πιο ώριμων και συνετών αποφάσεων. Τέτοια ήταν η περίπτωση της αποστασίας της Μυτιλήνης. Στην αρχή οι Αθηναίοι παρασύρθηκαν από τις απόψεις του δημαγωγού Κλέωνα και αποφάσισαν να θανατώσουν όλους τους Μυτιληναίους.

B. Ο Κλέωνας στην αγόρευσή του είπε στους Αθηναίους (3.40.2-5): «... να μην περιπέσετε σε τρία σφάλματα ιδιαίτερα ασύμφορα σε μια ηγεμονία, δηλαδή στον οίκτο, στην πειστική ρητορεία και στην επιείκεια... γιατί αν μεν αυτοί δίκαια αποστάτησαν, σεις δε θα 'πρεπε να ηγεμονεύετε. Αν όμως έχετε την αξίωση να διατηρείτε την ηγεμονία σας παρά το πρόπον, πρέπει να τους τιμωρήσετε παρά το πρόπον, διαφορετικά να εγκαταλείψετε την ηγεμονία σας και να ασκείτε τη φιλανθρωπία χωρίς κίνδυνο».

B. Τελικά όμως στην περίπτωση της Μυτιλήνης επικράτησε η μετριοπαθής εισήγηση του Διόδωτου που αντίθετα με τον Κλέωνα παρατήρησε (3.46. 4-6): «'Ωστε δεν πρέπει προς δική μας βλάβη να γίνουμε αυστηροί δικαστές αυτών που εγκληματούν, αλλά να φροντίζουμε πώς στο μέλλον τιμωρώντας με επιείκεια τις πόλεις θα τις έχουμε στη διάθεσή μας εύρωστες οικονομικά, και να επιζητούμε τη φύλαξή τους όχι με την αυστηρότητα των νόμων, αλλά με την προσεκτική παρακολούθηση των πραγμάτων. Τώρα όμως κάνουμε το αντίθετο, κι ένα λαό που είναι ελεύθερος και παραμένει με τη βία κάτω από την ηγεμονία μας, αν, αφού αποστατήσει εύλογα για την απόκτηση της ελευθερίας του, τον υποτάξουμε, νομίζουμε πως πρέπει να τον τιμωρήσουμε σκληρά. Πρέπει όμως τους ελεύθερους, όταν αποστατούν, να μην τους τιμωρούμε αυστηρά, αλλά να τους προσέχουμε πολύ προτού αποστατήσουν και να φροντίζουμε εκ των προτέρων ώστε ούτε καν να το σκεφτούν αυτό. Όταν δε νικήσουμε, να επιβάλουμε τιμωρία σε όσο το δυνατό λιγότερους».

§77.

1. Ενώ βρισκόμαστε σε μειονεκτική θέση... φιλόδικοι: Μεταξύ των Αθηναίων και των συμμάχων τους, πέραν της στρατιωτικής συνεργασίας, υπήρχαν και ειδικές συνθήκες που κανόνιζαν τις μεταξύ τους εμπορικές και νομικές σχέσεις. Οι συνθήκες αυτές παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία στις λεπτομέρειές τους όσον αφορά τις επί μέρους πόλεις, γενικά όμως γινόταν αποδεκτή η αρχή πως οι αλλοδαποί σύμμαχοι είχαν το δικαίωμα να παρουσιάζονται στα δικαστήρια μιας συμμαχικής πόλης για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων τους που απέρρεαν από τις αμοιβαίες συνθήκες. Φαίνεται όμως πως οι Αθηναίοι, με την πάροδο του χρόνου, κατάφεραν να πείσουν διάφορους συμμάχους τους ώστε πολλές από αυτές τις δίκες να μεταφέρονται στην Αθήνα και να κρίνον-

Η Πνύκα, τόπος συγκέντρωσης της Εκκλησίας του Δήμου και λίκνο της Αθηναϊκής δημοκρατίας, σε αναπαράσταση. Η ημικυκλική της ορχήστρα μπορούσε να χωρέσει τα 6.000 τουλάχιστο άτομα που απαιτούνταν για μια κανονική εκκλησία. Διακρίνεται επίσης το βήμα των ομιλητών.

Το βήμα των ομιλητών στο λόφο της Πνύκας όπως έχει σήμερα. Εκεί ανέβαιναν οι διάφοροι ομιλητές για να εκφράσουν τις απόψεις τους πάνω στα ζητήματα της πόλης προς το συγκεντρωμένο πλήθος των Αθηναίων πολιτών.

ται σε Αθηναϊκά δικαστήρια. Μολονότι τα δικαστήρια αυτά λειτουργούσαν καλά, δεν αποκλείεται ο Αθηναϊκός αυτός έλεγχος, ιδιαίτερα όσον αφορούσε τις πολιτικές δίκες να χρησιμοποιείτο ως μέσο υποστήριξης φίλων της Αθήνας και καταπίεσης εχθρών της. Δεν αποκλείεται επίσης μερικοί από τους συμμάχους, εκτός από τη φιλοδικία, να είχαν κατηγορήσει τους Αθηναίους πως δεν έδειχναν το ανάλογο δικαστικό πνεύμα σ' αυτές τις δίκες, αλλά στην πραγματικότητα τις χρησιμοποιούσαν ως μέσο ενίσχυσης της δικής τους δύναμης «ἐπί καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων».

B. Το περιεχόμενο αυτής της περιόδου έχει προκαλέσει ποικίλες ερμηνείες και εκδοχές:

1. Οι Αθηναίοι τονίζουν τη διαφορά μεταξύ της μεροληψίας που γενικά επικρατεί στα συμμαχικά δικαστήρια και της αντικειμενικότητας και δικαιοσύνης που επικρατεί για παρόμοιες δίκες στα Αθηναϊκά δικαστήρια, ή
 2. **Τονίζουν** τη διαφορά μεταξύ της αδικίας σε βάρος ειδικά των Αθηναίων στα συμμαχικά δικαστήρια και της αμεροληψίας και δικαιοσύνης που επικρατεί για τους συμμάχους στα Αθηναϊκά δικαστήρια.
 3. Επειδή οι σύμμαχοι ήταν μεροληπτικοί, πολλές από αυτές τις δίκες μεταφέρθηκαν στην Αθήνα, οι δε Αθηναίοι κατηγορήθηκαν ως φιλόδοικοι.
- 2. έχουμε... αποκτήσει τη φήμη ότι είμαστε φιλόδοικοι:** Πραγματικά σε κανένα άλλο μέρος δε γίνονταν τόσες πολλές δίκες όσες στην Αθήνα, όπου πολλοί ντόπιοι και ξένοι και σύμμαχοι υποτελείς σύρονταν στα δικαστήρια για διάφορους σημαντικούς ή και ασήμαντους λόγους (Ξενοφ. **Ἀπομνημονεύματα** 2.9). Ιδιαίτερα η καθιέρωση του δικαστικού μισθού που απέθηκε για μερικούς Αθηναίους ο μοναδικός πόρος ζωής συνέτεινε στην αύξηση της δικομανίας, μια και όσοι ήταν δικαστές εισέπρατταν μισθό κάθε φορά που πήγαιναν στο δικαστήριο για να δικάσουν. Τη δικομανία αυτή των δικαστών διακωμωδεί ο Αριστοφάνης στην κωμωδία του **Σφήκες**.
3. **εναντίον εκείνων που ασκούν αλλού κυριαρχία με πολύ λιγότερη επιείκεια απ' ό,τι εμείς:** Ο αρχαίος σχολιαστής φέρει ως παράδειγμα τους Πέρσες και τους Σκύθες. Νοουμένου όμως ότι ο ομιλητής είναι Αθηναίος, δεν πρέπει ν' αποκλεισθεί εντελώς το ενδεχόμενο εδώ να υπονοείται η Πελοποννησιακή συμμαχία και ιδιαίτερα η συμπεριφορά της Σπάρτης προς τους Μεσσηνίους.
 4. **τα όσα πάθαιναν κάτω από την κυριαρχία των Μήδων... θαριά:** Δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι Έλληνες έκριναν τους Αθηναίους με πολύ πιο αυστηρά ηθικά κριτήρια απ' ό,τι τους Μήδους, και επομένως οι πράξεις των Αθηναίων, άν και ελαφρότερες από την αδικία των Μήδων, θεωρούνταν πιο ανυπόφορες από την καταπίεση των τελεμεταίων. Άλλωστε τα παλιά δεινά έτειναν να

Όστρακα που φέρουν το όνομα του Αριστείδη, του Θεμιστοκλή, του Κίμωνα και του Περικλή. Ο οστρακισμός ήταν είδος δημοψηφίσματος που απέβλεπε στην απομάκρυνση (εξορία) πολιτών που κατά τη γνώμη των Αθηναίων αποσκοπούσαν στην τυρρανία. Τα ονόματα των ανεπιθύμητων πολιτών γράφονταν σε κομμάτια πήλινων αγγείων (όστρακα). Όποιος συγκέντρωνε τα περισσότερα όστρακα εξοριζόταν. Το δημοψήφισμα γινόταν στην Αγορά, όπου βρέθηκαν εκατοντάδες όστρακα.

Χάλκινες δικαστικές ψήφοι. Μια φέρει τη χαρακτηριστική επιγραφή ΨΗΦΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ. Οι κυκλικές αυτές ψήφοι ήταν δυο ειδών: οι αθωτικές με άξονα γεμάτο που εξείχε και οι καταδικαστικές με άξονα ανοικτό.

Πήλινη κλειψύδρα της Ανποχίδας φυλής. Καθώς μιλούσε ο ρήτορας, το νερό χυνόταν από την πάνω κλειψύδρα στην κάτω. Έτσι μετρούσαν το χρόνο διάρκειας της ομιλίας με κλειψύδρες.

λησμονηθούν, ενώ οι ενδεχόμενες αδικίες των Αθηναίων, όντας πρόσφατες, ήταν πιο ζηηρές μέσα στη μνήμη των ανθρώπων.

- 5. αν σεις, αφού εξουδετερώνατε... γρήγορα θα χάνατε τις συμπάθειες:** Τα λόγια αυτά μας φέρνουν στο νου τη μεταγενέστερη κατάλυση της Αθηναϊκής ηγεμονίας στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου και τη δεσποτική συμπεριφορά των Σπαρτιατών προς τους Έλληνες που αρχικά υποσχέθηκαν να τους ελευθερώσουν από τους Αθηναίους. Έτσι μερικοί υποστηρίζουν πως τα λόγια αυτά γράφτηκαν μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν ο Θουκυδίδης είδε με τα μάτια του την πραγματική συμπεριφορά των Σπαρτιατών. Όμως οι Σπαρτιάτες πριν ακόμη απο την κατάλυση της Αθηναϊκής ηγεμονίας είχαν δείξει κρούσματα δεσποτικής συμπεριφοράς, όπως συνέβη με τον Πausanία (Θουκ. 1.95 και 1.128-130) που προκάλεσε την αντίδραση των συμμάχων και την προσφορά της ηγεμονίας στους Αθηναίους.

Αντίθετα ο Βρασιδάς υπήρξε παράδειγμα Σπαρτιατικής αρετής (4.81.3) με αποτέλεσμα οι σύμμαχοι των Αθηναίων για κάποιο διάστημα να επιθυμούν τη φιλία των Λακεδαιμόνων. Άλλο παράδειγμα κακής διοίκησης ήταν ο Λακεδαιμόνιος Ηγησιπίδας (5.52.1), αλλά και η καθόλου συμπεριφορά των Λακεδαιμόνων στη Δωρική αποικία Ηράκλεια στην Τραχίνα (3.93.3).

- 6. αν μάλιστα ακολουθούσατε την ίδια στάση... εναντίον των Μήδων:** Εννοεί εδώ τη συμπεριφορά του Πausanία.

- 7. οι δικοί σας θεσμοί... ούτε με τα έθιμα των άλλων Ελλήνων:** Αν η παράγραφος αυτή πράγματι γράφτηκε μετά το 404 π.Χ., τότε ο Θουκυδίδης πρέπει να υπαινίσσεται όχι μόνο τον Πausanία, αλλά και το Λύσανδρο του οποίου η συμπεριφορά υπήρξε ανάλογη προς τη συμπεριφορά του Πausanία. Και οι δυο τους υπέστησαν την καταστροφική επίδραση της Ασιατικής πολιτικής, ήλθαν σε συνεννόηση με το Μέγα Βασιλέα ή τους υφισταμένους του, αποκαλύφθηκαν και ανακλήθηκαν πίσω στη Σπάρτη (Βλέπε Ξενοφ. Έλληνικά βιβλία 2-3, Διοδώρου Ιστορία βιβλία 1-3 και Πλουτάρχου Λύσανδρος).

§78.

- 1. Μη θιασθείτε, λοιπόν, να πάρετε απόφαση:** Ο ρήτορας Ισοκράτης στον παραινετικό του λόγο Προς Δημόνικον (§34) συμβουλεύει: «Βουλευού μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα» (=Να σκέφτεσαι μεν με βραδύτητα, να εκτελείς όμως με ταχύτητα τις αποφάσεις σου).
- 2. πόσο απρόβλεπτες είναι οι εξελίξεις του πολέμου:** Ο Θουκυδίδης αρέσκειται να υπενθυμίζει τον παράγοντα της τύχης που προκαλεί απρόβλεπτες εξελίξεις στις πολεμικές επιχειρήσεις. Χρησιμοποιεί γι' αυτό τον παράγοντα τη φράση «ὁ παράλογος τοῦ πολέμου».
- Β.** Με παρόμοιο πνεύμα θα μιλήσουν αργότερα και οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις που θα φθάσουν στην Αθήνα μετά την καταστροφή στην Πύλο για τη σύναψη ανακωχής (4.18): Οι Λακεδαιμόνιοι προτρέπουν τους Αθηναίους σε συμβιβασ-

σμό και τους επενθυμίζουν πως το Σπαρτιατικό πάθημα στην Πύλο **δεν οφείλεται** σε έλλειψη δύναμης ή σε αλαζονεία, αλλά σε κακούς υπολογισμούς και περιστάσεις που μπορούν να συμβούν όχι μόνο στους ηττημένους, αλλά και στους νικητές εκ περιτροπής. Επίσης ο Νικίας ενθαρρύνοντας τους Αθηναίους και τους συμμάχους μετά την ήττα τους στις Συρακούσες της Σικελίας παρατηρεί (7.61.3): «**Να έχετε υπόψη σας τα παράδοξα του πολέμου και να ελπίζετε πως η τύχη πιθανό να σας ευνοήσει, και ετοιμασθείτε να φανείτε στη νέα μάχη άξιοι του πλήθους σας που και μόνοι σας βλέπετε**».

- B.** Το θέμα της τύχης τονίζει και ο Περικλής στον πρώτο του λόγο προς τους Αθηναίους πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (1.140.1): «**Είναι ενδεχόμενο οι εκβάσεις των επιχειρήσεων να πάρουν τροπή περισσότερο απροσδόκητη απ' ό,τι τα σχέδια των ανθρώπων. Γι' αυτό το λόγο ακριβώς συνηθίζουμε να κατηγορούμε την τύχη για όσα πράγματα συμβαίνουν αντίθετα με τους υπολογισμούς μας**».

Όμως η πίστη στον παράγοντα τύχη δεν πρέπει να καταντά σε μοιρολατρία. Βλέπε επίσης πιο κάτω, Σχόλια §78.3, τη γνώμη του Περικλή.

- B.** Άλλες παρατηρήσεις για την τύχη:
Δημόκριτος, (**Απόσπασμα 269**): «**Τόλμα πράξιος άρχη, τύχη δέ τέλεος κυρή**».

Ίων ο Χίος, (**Απόσπασμα 3**): «**Ἡ τύχη πολλά τῆς σοφίας διαφέρουσα, πλείστα αὐτῇ ὁμοία ποιεῖ**».

Ευριπίδης, (**Ἐκάβη 592-5 και Τρωάδες 1203-6**): «**Ἄμμαλος εἶν' ὁ ἄνθρωπος, που θαρρώντας πως ευτυχισμένος είναι, αισθάνεται θέβαιη χαρά. Ἡ τύχη στα φερσίματά της τον τρελό μοιάζει, ἄλλοτε ἀλλοῦ πηδώντας**».

- 3. όταν οι άνθρωποι ριχτούν στον πόλεμο... διαπραγματεύσεις:** Οι Αθηναίοι όμως πάντοτε σε σοβαρές και κρίσιμες περιστάσεις φρόντιζαν να διαφωτιστούν καλά με λόγια και επιχειρήματα, προτού επιχειρήσουν κάτι με έργα. Την αξία αυτού του πράγματος τονίζει ιδιαίτερα ο Περικλής στον Επιτάφιο Λόγο του (2.40.3): «**εμείς επί πλέον έχουμε το πλεονέκτημα να είμαστε τολμηρότατοι και να εξετάζουμε με μεγάλη προσοχή όσα πρόκειται να επιχειρήσουμε, ενώ στους άλλους δίνει θάρρος η άγνοια και η σκέψη φέρει δισταγμό. Δίκαια δε πρέπει να κριθούν ως γενναιότατοι εκείνοι που γνωρίζουν πολύ καλά και τα φοβερά και τα ευχάριστα, χωρίς η επίγνωση να τους αποτρέπει από τους κινδύνους**».

- 4. μη λύσετε τις σπονδές... σύμφωνα με τη διαδικασία της συνθήκης:** Εννοεί τις Τριακονταετείς Σπονδές (1.115.1) που έγιναν μετά την άλωση της Εύβοιας (446-445 π.Χ.) και σύμφωνα με τις οποίες είχαν αποφασίσει «**δίκας τῶν διαφορῶν ἀλλήλοις διδόναι καὶ δέχεσθαι**» (1.140.2) και «**ὄπλα μὴ ἐπιφέρειν, ἦν δίκας θέλωσι διδόναι**» (7.18.2), δηλαδή να μη καταφεύγουν στα όπλα εναντίον εκείνων που δέχονται να υποβληθούν σε διαιτησία.

Οι Λακεδαιμόνιοι επομένως ήταν υποχρεωμένοι να δεχθούν τη δίκη σύμφωνα με τη συνθήκη, ο δε Περικλής αργότερα θα επιρρίψει σ' αυτούς την ευθύνη για τον πόλεμο (1.140.2), επειδή οι Λακεδαιμόνιοι ούτε ζήτησαν διαιτησία, ούτε, όταν πρότειναν κάτι τέτοιο οι Αθηναίοι, το δέχτηκαν.

§79.

Αρχίδαμος: Γιος του Ζευξίδαμου, έγγονος του Λεωτυχίδη. Βασίλευσε από το 469 μέχρι το 427 π.Χ. Έδωσε τέλος στον Γ' Μεσσηνιακό πόλεμο (464-455 π.Χ.), κατά δε την πρώτη περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου (431-421 π.Χ.), που εξαιτίας του λέγεται και Αρχιδάμειος πόλεμος. εισέβαλε πολλές φορές στην Αττική. Προσπάθησε να εμποδίσει τον πόλεμο, στην παράγραφο δε αυτή εξαιρούνται οι πνευματικές (ξυνετός) και ηθικές (σώφρων) του δυνάμεις.

§80.

Περίληψη του Λόγου του Αρχίδαμου

Ο Αρχίδαμος παίρνοντας το λόγο δηλώνει πως η μακρά του πείρα του υπαγορεύει να ταχθεί εναντίον του πολέμου. Προβαίνει σε μια αξιολόγηση δυνάμεων των αντίπαλων στρατοπέδων και παρατηρεί πως οι Αθηναίοι υπερέχουν κατά πολύ σε ναυτική πείρα, πλούτη, ανθρώπινες εφεδρείες και συμμάχους που πληρώνουν φόρους. Κι αν ακόμη οι Σπαρτιάτες κατορθώσουν να λεηλατήσουν την Αττική, οι Αθηναίοι με το ναυτικό τους θα μπορέσουν να προμηθεύονται αγαθά από άλλα μέρη. Επομένως σημαντική είναι η υπεροπλία στη θάλασσα. Συμβουλεύει πως δεν πρέπει να κηρύξουν πρώτοι τον πόλεμο, ούτε και σύντομα. Ένα τόσο μεγάλο εγχείρημα χρειάζεται σύντονες προσπάθειες για προετοιμασία σε ναυτικό, σε πόρους και συμμάχους, ακόμη και τη συνεργασία με τους βαρβάρους. Όλα απαιτούν νηφάλια σκέψη, ψύχραιμες αποφάσεις και πειθαρχία και όχι θιαστικές και επιπόλαιες ενέργειες που τις υπαγορεύουν οποιοδήποτε έπαινοι ή κατηγορίες. Γι' αυτό προτρέπει να στείλουν στην Αθήνα πρέσβεις για διαιτησία, αλλά στο μεταξύ να προετοιμάζονται και για τον πόλεμο.

1. **έχω ο ίδιος πείρα πολλών πολέμων:** Ο Αρχίδαμος πολέμησε όχι μόνο στον Γ' Μεσσηνιακό πόλεμο (464-455 π.Χ.), αλλά πιθανότατα και στους Περσικούς πολέμους.
2. **όπως, ίσως, θα το ήθελε, η πλειοψηφία:** Εδώ ο Αρχίδαμος πρέπει να εννοεί τους νεότερους που, όντας άπειροι του πολέμου, δεν μπορούσαν να σταθμίσουν τις συνέπειές του και ήταν φιλοπόλεμοι. Ο Πίνδαρος σ' ένα απόσπασμά του (Απόσπ. 110) παρατηρεί: «γλυκός άπειρω πόλεμος». Αλλά και ο Θουκυδίδης σ' ένα άλλο σημείο (2.8.1) αναφέρει πως «τότε υπήρχε πολλή νεότης και στην Πελοπόννησο και στην Αθήνα που ευχαρίστως ανελάμβανε τον πόλεμο λόγω απειρίας». Καμιά φορά όμως συμβαίνει και το αντίθετο, οι πρωτόπειροι δηλαδή εύκολα πανικοβάλλονται από τον πόλεμο και από το φόβο τους υποχωρούν (1.81.6).

3. **τους γείτονές μας:** Εννοεί τους Πελοποννησίους που ήταν γείτονες της Σπάρτης, όπως οι Αρκάδες, οι Αργείοι και άλλοι.
4. **που η χώρα τους είναι μακριά:** Είναι φανερό πως η Αθήνα σε σύγκριση με τις πόλεις της Πελοποννήσου βρισκόταν μακριά από τη Σπάρτη. Σε μια όμως άλλη περίπτωση, που οι Λακεδαιμόνιοι συγκρίνουν την απόσταση της πόλης τους από την Αθήνα και την Περσία, παρατηρούν πως η Αθήνα δε βρίσκεται μακριά τους (1.69.5).
5. **ανθρώπινες εφεδρείες... μια ελληνική πολιτεία:** Είναι κάπως παράξενο που ακούμε πως ο ολικός πληθυσμός της Αττικής ήταν μεγαλύτερος από τον πληθυσμό της Λακωνίας (που περιλάμβανε επίσης τον πληθυσμό της Μεσσηνίας), εκτός εάν οι δούλοι και οι Είλωτες δεν περικλείονταν σ' αυτό τον υπολογισμό.

Η Αθήνα ήταν πόλη πολυάνθρωπη: Το 317 π.Χ. επί Δημητρίου του Φαληρέως έγινε απογραφή και βρέθηκαν στην Αθήνα 21.000 Αθηναίοι πολίτες, 10.000 μέτοικοι και 400.000 δούλοι.

6. **στον πλούτο μας:** Οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους είχαν στρατεύσιμο πλήθος και πολεμική εμπειρία, υστερούσαν όμως σε χρηματικούς πόρους. Γι' αυτό οι Κορίνθιοι σε μια από τις ομιλίες τους (1.121.3) προτείνουν να εξοπλίσουν οι Πελοποννήσιοι ναυτικό, αφού εισφέρουν από το υστέρημά τους ή, αφού χρησιμοποιήσουν στην ανάγκη δανεικά χρήματα ή τους θησαυρούς των Δελφών και της Ολυμπίας, όπου υπήρχαν πλούσια αφιερώματα και όπου οι λαοί που κατείχαν αυτά τα ιερά ήταν σύμμαχοι των Πελοποννησίων.

Επίσης και ο Περικλής αναλύοντας στους Αθηναίους τις δυνάμεις των αντιπάλων τους παρατηρεί (1.141.3-5) πως οι Πελοποννήσιοι είναι γεωργοί και δεν έχουν χρήματα ούτε ιδιωτικά ούτε δημόσια. Επί πλέον είναι ασυνήθιστοι σε μακροχρόνιους και υπερπόντιους πολέμους γιατί εξαιτίας της πενίας τους αναγκάζονται να διεξάγουν μόνο μικρούς πολέμους μεταξύ τους. Έτσι ούτε απομακρύνονται για πολύ καιρό από τις γεωργικές τους εργασίες ούτε και ξοδεύουν τα χρήματά τους. Όντας γεωργοί είναι προθυμότεροι να διεξάγουν τον πόλεμο με τα σώματά τους παρά με τα χρήματά τους.

7. **ούτε δημόσιο θησαυρό έχουμε... περιουσίες:** Οι Σπαρτιάτες, όπως και οι άλλοι Πελοποννήσιοι, εξαιτίας της πενίας τους ήταν απρόθυμοι να πληρώνουν φόρους και να έχουν δημόσιο ταμείο. Αυτό αποτελούσε μια βασική αδυναμία του πολιτεύματός τους και το επισημαίνει ο Αριστοτέλης στα **Πολιτικά** του (2.6.23, 127b): «Ελαττωματική δε είναι η Σπαρτιατική νομοθεσία και ως προς τα δημόσια χρήματα. Όταν οι Σπαρτιάτες αναγκάζονται να διεξάγουν μεγάλους πολέμους δεν υπάρχει τίποτε μέσα στο δημόσιο ταμείο και κάνουν μικρές εισφορές· επειδή το μεγαλύτερο μέρος της γης ανήκει σ' αυτούς (είναι κοινή κτήση), δεν προβαίνουν σε αμοιβαίο έλεγχο των εισφορών που κάνει ο καθένας. Έτσι ο νομοθέτης (παρά τις καλές του προθέσεις) πέτυχε

Αγροτική σκηνή από αγγειογραφία αρχαϊκής κύλικος (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

Το μάζεμα των ελιών. Λεπτομέρεια από αμφορέα του τέλους του βου αιώνα π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

το αντίθετο προς τα συμφέροντα της πόλεως, γιατί έκανε την πόλη ακρή-
ματη και τους πολίτες φιλοχρήματους».

- B.** Οι Σπαρτιάτες ασχολούνταν αποκλειστικά με πολεμικές ασκήσεις και επιχειρήσεις, απαγορευόταν σ' αυτούς η ενασχόληση με το εμπόριο και τη βιομηχανία και επί πλέον η εισαγωγή και χρήση πολύτιμων μετάλλων (πριν από την εποχή του Λύσανδρου). Πρώτος ο Λύσανδρος εισήγαγε στη Σπάρτη πλήθος αργυρών και χρυσών νομισμάτων, λάφυρα του Πελοποννησιακού πολέμου από την Αθήνα, και έτσι έγινε πρόξενος της φιλοπλουτίας στην πατρίδα του (Πλούτ. Λύσανδρος 2).

§81.

Ο Αρχίδαμος προειδοποιεί τους Σπαρτιάτες πως οι συνηθισμένες μέθοδοι διεξαγωγής πολέμου που τους εξυπηρετούν τόσο καλά στους πολέμους εναντίον των άλλων πόλεων της Πελοποννήσου, δε θα τους φανούν χρήσιμες εναντίον των Αθηνών, αν και αργότερα (1.82.3-4) παραδέχεται ή υπονοεί πως θα έχουν κάποιο αποτέλεσμα. Στην πραγματικότητα φέρει εναντίον της εισήγησης των Κορινθίων για άμεση δράση μερικά από τα δικά τους επιχειρήματα.

- B.** Μέχρι την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου οι πολεμικές επιχειρήσεις μεταξύ των Ελληνικών πόλεων, και ιδιαίτερα εκείνων της Πελοποννήσου, ήταν μικρής διάρκειας και κρίνονταν συνήθως από μια αποφασιστική μάχη. Γενικά διεξάγονταν την άνοιξη μέχρι και το φθινόπωρο. Η κυριότερη εκδικητική τακτική μιας επιτιθέμενης χώρας ήταν να καταστρέψει ή να αφαρπάσει τη γεωργική παραγωγή της άλλης. Δημιουργούσε έτσι επισιτιστικό πρόβλημα στον εχθρό, νοουμένου ότι η γεωργία ήταν η κύρια ή σχεδόν η μόνη πηγή εισοδήματος για τις περισσότερες πόλεις.

Κατά συνέπεια η επίθεση - που γινόταν λίγο πριν από τη σοδειά-διαρκούσε σύντομο χρονικό διάστημα γιατί, ανάμεσα στ' άλλα, δε συνέφερε στην επιτιθέμενη χώρα ν' απασχολεί το εργατικό της δυναμικό για πολύ χρόνο σε πολεμικές επιχειρήσεις μακριά από τις γεωργικές τους εργασίες.

Η μόνη πόλη της Πελοποννήσου που μπορούσε να διεξάγει πόλεμο για περισσότερο χρόνο από τις άλλες ήταν η Σπάρτη γιατί τις εύφορες πεδιάδες της Λακεδαιμονίας δεν τις καλλιεργούσαν οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες, αλλά οι Είλωτες. Έτσι οι πολίτες της Σπάρτης μπορούσαν ν' αφιερώνουν όλο το χρόνο τους σε στρατιωτική εξάσκηση και πολεμικές επιχειρήσεις, και μάλιστα σε χρόνο πολύ ακατάλληλο για τον εχθρό. Παρ' όλα αυτά και οι Σπαρτιάτες από φόβο των Ειλωτών δεν ήταν πάντοτε πρόθυμοι να εκστρατεύουν για πολύ χρόνο μακριά από τη Σπάρτη.

- B.** Μια άλλη πόλη που είχε τη δυνατότητα να διεξάγει μακροχρόνιους πολέμους, αλλά για διαφορετικούς λόγους, ήταν φυσικά η Αθήνα. Οι Σπαρτιάτες μπορούσαν να εισβάλουν στην Αττική, να καταστρέψουν τα σπαρτά και,

πολύ χειρότερα ακόμη, να κόψουν τα δέντρα και να χαλάσουν τα υποστατικά, αλλά οι Αθηναίοι μπορούσαν να καταφύγουν για ασφάλεια στα τείχη χωρίς κανένα σοβαρό πρόβλημα επισιτισμού γιατί με το στόλο τους κυριαρχούσαν στη θάλασσα και από το λιμάνι του Πειραιά κρατούσαν ανοικτούς όλους τους δρόμους εφοδιασμού τους με τρόφιμα και πρώτες ύλες από τη Θράκη, την Ιωνία και τον Εύξεινο Πόντο. Επί πλέον με το εμπόριο και τη βιομηχανική τους ανάπτυξη είχαν συγκεντρώσει αρκετά χρηματικά κεφάλαια με τα οποία μπορούσαν ν' αγοράσουν τρόφιμα από παντού ή να τα ανταλλάξουν με τα βιομηχανικά τους προϊόντα, φτάνει να διατηρούσαν με το ναυτικό τους ανοικτούς τους δρόμους της θάλασσας.

Έτσι, στον Πελοποννησιακό πόλεμο, για πρώτη φορά βρέθηκαν αντιμέτωπες δυο δυνάμεις που είχαν, η καθεμιά τους για διαφορετικούς λόγους, την ικανότητα να διεξάγουν μακροχρόνιο πόλεμο.

1. **υπερτερούμε σε οπλισμό και αριθμό ανδρών:** Εδώ δεν υπάρχει αντίφαση με όσα είπε στην παράγραφο 81.3, γιατί εννοεί το συνολικό αριθμό οπλιτών από όλες τις πόλεις της Πελοποννησιακής συμμαχίας και όχι μόνο από τη Σπάρτη.
2. **έχουν εκτός από την Αττική και άλλη χώρα:** Εννοεί τη Θράκη και την Ιωνία.

§82.

1. **εξασφαλίζοντας συμμάχους, Έλληνες ή βαρβάρους:** Τη βοήθεια των βαρβάρων, ιδιαίτερα των Περσών και άλλων, όπως των Θρακών και των Σικελών επιδίωξαν κατά καιρούς, κατά τη διάρκεια του πολέμου, όχι μόνο οι Σπαρτιάτες, αλλά και οι Αθηναίοι. (Θουκ. 2.7.1, 2.67.1, 4.50. 1-8).
2. **κανείς δεν μπορεί να μας κατηγορήσει:** Ο Αρχίδαμος κατανοεί ότι η πρότασή του να προσφύγουν στη βοήθεια των βαρβάρων είναι ταπεινωτική για τους Έλληνες και γι' αυτό προσπαθεί να δικαιολογηθεί.
3. **Αν οι Αθηναίοι συμμορφωθούν... τόσο το καλύτερο:** Η φράση αυτή αποδεικνύει πως ο Αρχίδαμος είχε ειλικρινείς προθέσεις για διατήρηση της ειρήνης και αποφυγή του πολέμου που προσπαθούσε με κάθε τρόπο να τον αναβάλει ή να τον ματαιώσει.
4. **Οι Αθηναίοι θα υποχωρήσουν πιο εύκολα... άθικτη:** Τυχόν καταστροφή της αττικής υπαίθρου θα εξόργιζε τους Αθηναίους που για εκδίκηση θα αναλάμβαναν πιο εύκολα τον πόλεμο μια και δε θα είχαν να ζημιώσουν τίποτε από τη γη τους που θα ήταν ήδη καταστραμμένη από τους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους.
5. **Εάν για τα συμφέροντα μερικών αναλάβουμε όλοι μαζί έναν πόλεμο:** Εννοεί τα εμπορικά κυρίως συμφέροντα των Αιγινήτων, των Μεγαρέων και των Κορινθίων που κυρίως διατύπωναν παράπονα εναντίον των Αθηναίων. Των άλλων συμμάχων τα συμφέροντα δεν είχαν βλαφτεί. Στο σημείο αυτό ο

αρχαίος σχολιαστής αναφέρει: «τῶν Κορινθίων οὐ γὰρ ἦν κοινὰ τὰ ἐγκλήματα (=παράπονα) πάντων τῶν Πελοποννησίων, ἀλλὰ μόνον τῶν Κορινθίων».

§83.

Ο Αρχίδαμος με σύνεση τονίζει τη σπουδαιότητα των οικονομικών πόρων για την επιτυχή διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων. Ορθά αντιλαμβάνεται πως ο πόλεμος θα είναι μακροχρόνιος και θα καταστεί θέμα οικονομικής αντοχής των αντιπάλων. Η Σπάρτη όμως είχε πενιχρούς πόρους και η έλλειψη χρημάτων που κατά παράδοση οι Σπαρτιάτες συνήθιζαν να περιφρονούν, έγινε ιδιαίτερα αισθητή στις παραμονές του πολέμου.

§84.

Η παράγραφος αυτή αποτελεί απάντηση του Αρχίδαμου στις κατηγορίες που διατύπωσαν οι Κορίνθιοι εναντίον των Σπαρτιατών στις παραγράφους 69 και 70. Στην αρχή του λόγου του ο Αρχίδαμος αντιπαραθέτει τη Σπαρτιατική προς την Αθηναϊκή πρακτική, μετά δε ανασκευάζει σημείο προς σημείο τις βασικότερες κατηγορίες των Κορινθίων.

1. **όσο για τη βραδύτητα και την αναβλητικότητα για τις οποίες μας κατηγορούν:** Αναφέρεται στις κατηγορίες που έκαναν οι Κορίνθιοι εναντίον των Σπαρτιατών, και ο Αρχίδαμος χρησιμοποιεί τις ίδιες ακριβώς λέξεις που χρησιμοποίησαν και οι Κορίνθιοι (1.69.4, 70.4, 71.1, 71.4) για να ανασκευάσει τις κατηγορίες τους. Θα προσπαθήσει ν' αποδείξει ότι αυτό που οι άλλοι αποκαλούν βραδύτητα και αναβλητικότητα, οι Σπαρτιάτες θεωρούν ψύχραιμη και λογική εξέταση της πραγματικότητας προτού αναλάβουν οποιαδήποτε συγκεκριμένη ενέργεια. Ο ίδιος χαρακτήρισε αυτή τη μέθοδο πρόβλεψη «καθ' ήσυχίαν» (=με ηρεμία, χωρίς σπασμωδικές ενέργειες) και στο 1.85.1 προτρέπει τους συμμάχους και πάλιν να σκεφθούν «με ησυχία».
- Β. Η Σπαρτιατική αυτή «βραδύτητα», παρά τα πλεονεκτήματά της, πολλές φορές απέβη σε βάρος τους γιατί τους εμπόδισε να εκμεταλλευτούν έγκαιρα ορισμένες ευνοϊκές περιστάσεις (8.96.4-5), σε άλλες όμως περιπτώσεις που αφορούσαν ιδιαίτερα θέματα στρατιωτικής τακτικής την ώρα των επιχειρήσεων αποδείχτηκε αξιοθαύμαστη (5.70).
- Β. Στην προκειμένη περίπτωση ο Αρχίδαμος υποστηρίζει πως οι Λακεδαιμόνιοι δεν πρέπει να ντρέπονται για τη βραδύτητα και αναβλητικότητά τους γιατί, 1) αν βιαστούν ν' αρχίσουν τον πόλεμο, αυτός θα χρονίσει, επειδή θα τον επιχειρήσουν απροετοίμαστοι και 2) εξαιτίας αυτής της βραδύτητας έχουν χρόνια τώρα πόλη ελεύθερη και ένδοξη.
2. **νηφάλια σωφροσύνη:** «σωφροσύνη έμφρων»: Στο πολιτικό πεδίο η σωφροσύνη αποτελεί περισσότερο πνευματική παρά ηθική αρετή· δηλώνει την ικανότητα που διαθέτουν άτομα ή πόλεις να ενεργούν με ψυχραιμία και περισκεψη, χωρίς να παρασύρονται από το συναισθημά τους σε επικίνδυνες και

αμφίβολες ενέργειες, ανεξάρτητα του αν το συναίσθημα αυτό είναι αποτέλεσμα επιτυχίας ή αποτυχίας, κολακείας ή κατηγορίας.

3. **ούτε απελπιζόμαστε στις αποτυχίες:** Αυτό είναι αντίθετο με την άποψη που διατύπωσαν οι Κορίνθιοι στην παράγραφο 1.70.3, πως δηλαδή οι Σπαρτιάτες, αντίθετα προς τους Αθηναίους, όταν βρεθούν σε δύσκολες περιστάσεις, νομίζουν πως ποτέ δε θα μπορέσουν να τις αντιμετωπίσουν.
4. **κι αν θέλουν άλλοι να μας ερεθίσουν κατηγορώντας μας, δεν οργιζόμαστε και δεν αλλάζουμε γνώμη:** Αυτό είναι σαφής υπαινιγμός στο λόγο των Κορινθίων. Ο Αρχίδαμος μάλιστα σκόπιμα χρησιμοποιεί τη λέξη «κατηγορία», ενώ οι Κορίνθιοι προηγουμένως, στην ομιλία τους, προσπάθησαν να δικαιολογηθούν λέγοντας πως δε διατυπώνουν κατηγορίες προς εχθρούς, αλλά παράπονα προς φίλους (1.69.6).
5. **επειδή το αίσθημα τιμής (=αίδώς)... το αίσθημα ντροπής (=αίσχνη):** Εδώ οι δυο έννοιες είναι ταυτόσημες και υποδηλώνουν το καλώς νοούμενο αίσθημα ντροπής ή τη φιλοτιμία που αποτελεί ουσιαστική αρετή για την καλή διοίκηση (=ευκοσμία) μιας πόλης. Αυτό ακριβώς επαινούν ο Περικλής (2.43.1) και ο Βρασιδας (5.9.9). Το αίσθημα αυτό της ντροπής συνέχει την πολιτεία, αλλά και αποτελεί συστατικό της ανδρείας, γιατί η ντροπή μπροστά στον ψόγο και ο φόβος της αδοξίας, με άλλα λόγια η φιλοτιμία, οδηγούν τους ανθρώπους σε γενναίες πράξεις.
6. **έχουμε ευνομία επειδή η ανατροφή μας... για να μας κάνει να τους σεβόμαστε:** Το αρχαίο κείμενο χρησιμοποιεί δυο βασικές λέξεις: «ἀμαθέστερον... σωφρονέστερον» που δε φαίνονται στη μετάφραση. Η περίοδος αυτή αποτελεί άμεση απάντηση στην παρατήρηση των Κορινθίων (1.68.1) πως οι Σπαρτιάτες αγνοούν (ἀμαθία χρώνται) τα περισσότερα απ' όσα συμβαίνουν στον έξω κόσμο. Αποτελεί επίσης υπαινιγμό εναντίον της γνωστής αγάπης των Αθηναίων για μάθηση και των εκλεπτυσμένων τρόπων ζωής τους. Ο Αρχίδαμος υποστηρίζει πως η αμάθεια κάνει τους Σπαρτιάτες συνετούς (ἀμαθία μετά σωφροσύνης) ώστε να μην περιφρονούν τους νόμους, η δε αυστηρότητα της ανατροφής τους τους υποχρεώνει να μην τους παραβιάζουν.
- Β. Την ίδια ακριβώς γνώμη με τον Αρχίδαμο διατυπώνει κι ο Αθηναίος δημαγωγός Κλέωνας (3.37. 3-5): «Ευτυχέστερη είναι η πόλη που έχει καλούς νόμους, αλλά σταθερούς, παρά αυτή που έχει καλούς νόμους που δεν εφαρμόζονται. Περισσότερο ωφέλιμη είναι η αμάθεια που συνοδεύεται από σεβασμό των νόμων παρά η σοφία που συνοδεύεται από ασυδοσία. Οι απλοϊκότεροι άνθρωποι σε σύγκριση με τους πιο μορφωμένους διοικούν τις περισσότερες φορές καλύτερα τις πόλεις. Γιατί οι μορφωμένοι θέλουν να φαίνονται σοφότεροι από τους νόμους και να επιβάλλουν τη γνώμη τους για καθετί που συζητείται για τα δημόσια πράγματα, σαν να μην υπάρχουν μεγαλύτερα ζητήματα στα οποία θα μπορούσαν να δείξουν την εξυπνάδα τους. Εξαιτίας

αυτού πολλές φορές οδηγούν τις πόλεις σε σφαλερές αποφάσεις. Οι αμόρφωτοι όμως, επειδή δεν έχουν εμπιστοσύνη στις γνώσεις τους, παραδέχονται πώς είναι αμαθέστεροι από τους νόμους και μάλλον ανίκανοι να ψέξουν τα λόγια κάποιου που μίλησε καλά. Αυτοί επειδή κρίνουν σαν αμερόληπτοι και όχι σαν ανταγωνιστές, βγάζουν τις ορθότερες αποφάσεις».

- B** . Όμως διαφορετική εικόνα του Αθηναϊκού τρόπου ζωής μας εκθέτει με περηφάνεια ο Περικλής στον Επιτάφιο Λόγο του (2.37.2-3 και 40.2-3): «Είμαστε ελεύθεροι πολίτες, όχι μόνο ως προς τη συμμετοχή μας στα κοινά, αλλά και ως προς την αμοιβαία παρακολούθηση των καθημερινών ασχολιών μας.... ενώ δε στον ιδιωτικό μας βίο φροντίζουμε να μην είμαστε ενοχλητικοί, στο δημόσιο μας βίο είμαστε πολύ νομοταγείς λόγω σεβασμού (ηθικής πειθαρχίας), υπακούοντας στους εκάστοτε άρχοντες και στους νόμους, ιδιαίτερα δε σε κείνους τους νόμους που θεσπίστηκαν για την προστασία αυτών που αδικούνται και σε κείνους που είναι μεν άγραφοι, αλλά η παράβασή τους συνεπάγεται αναμφισβήτητη αισχύνη» (2.37.2-3).

Και παρακάτω προσθέτει:

- B**. «Αγαπούμε το ωραίο χωρίς να απομακρυνόμαστε από την απλότητα και καλλιεργούμε τα γράμματα χωρίς να χάνουμε τη μαχητική μας ικανότητα» (2.40.1). Σχετικά δε με το ενδιαφέρον και την ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα ο Περικλής παρατηρεί: «Μόνοι εμείς θεωρούμε αυτόν που εντελώς απέχει από τα πολιτικά όχι φιλήσυχο πολίτη, αλλά άχρηστο άνθρωπο και οι ίδιοι αποφασίζουμε σωστά ή επινοούμε ορθές υποδείξεις, επειδή θεωρούμε βλάβη των έργων όχι τα λόγια, αλλά το να μην έχουμε κατατοπιστεί με τα λόγια, προτού επιχειρήσουμε τα έργα. Εμείς δηλαδή ακόμη έχουμε και το πλεονέκτημα να είμαστε τολμηρότατοι και να εξετάζουμε με μεγάλη προσοχή όσα πρόκειται να επιχειρήσουμε, ενώ στους άλλους δίνει θάρρος η άγνοια και η σκέψη φέρει δισταγμό» (2.40. 2-3).
- 7. δεν είμαστε από εκείνους που επιδίδονται σε περιττά πράγματα και κρίνουν με παχιά λόγια μόνο:** Εννοεί τη ρητορική δεινότητα που χρησιμοποίησαν οι Κορίνθιοι και οι Αθηναίοι. Ήταν γνωστή η ικανότητα των Λακεδαιμονίων να διατυπώνουν σύντομα και περιεκτικά τις απόψεις τους. Γι' αυτό υπήρχε στην αρχαιότητα η άποψη πως «τό λακωνίζειν έστί φιλοσοφείν» και σήμερα είναι γνωστή η φράση «λακωνική απάντηση».
- 8. κι ας μη νομίζουμε ότι διαφέρει πολύ άνθρωπος από άνθρωπο:** Με την επιγραμματική αυτή φράση ο Αρχίδαμος έμμεσα απορρίπτει την περίτεχνη αναφορά των Κορινθίων στη διαφορά του χαρακτήρα ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Σπαρτιάτες.
- 9. άριστος, όμως, είν' εκείνος που ανατρέφεται σκληρά και με πειθαρχία:** Αυτή είναι η Σπαρτιατική αντίληψη περί αγωγής, που έρχεται σε αντίθεση με την εκλεπτυσμένη ανατροφή, τα περιττά δηλαδή πράγματα και τα παχιά λόγια

που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Είδαμε όμως πως ο Περικλής με περηφάνεια εκθειάζει τον Αθηναϊκό τρόπο ανατροφής (2.40).

§85

Η κατάληξη του λόγου φανερώνει όλη τη σύνεση και το ηθικό ανάστημα του βασιλιά της Σπάρτης. Ο Αρχίδαμος παροτρύνει τους συμμάχους να μην προβούν σε βιαστικές αποφάσεις, να προσπαθήσουν πρώτα να έλθουν σε συνδιαλλαγή με τους Αθηναίους, και ενώ επιδιώκουν την ειρήνη, να προετοιμάζονται συνάμα για πόλεμο.

Η ομιλία του Αρχίδαμου χαρακτηρίζεται για την απλότητα και ευθύτητά της, σε αντίθεση με τους περίτεχνους λόγους των Κορινθίων και Αθηναίων. Γνωστή είναι άλλωστε η Λακωνική συντομία και περιεκτικότητα στα λόγια, που αναφέραμε και πιο πάνω (§84.7).

§86.

Ο έφορος Σθενελαΐδας ανήκε στη φιλοπόλεμη μερίδα της Σπάρτης, σ' αντίθεση με τον Αρχίδαμο που ήταν ειρηνόφιλος. Τάσσεται εναντίον κάθε νομικής διαδικασίας και υπέρ της άμεσης κήρυξης του πολέμου για την προστασία των συμφερόντων των συμμάχων της Σπάρτης και για την παρεμπόδιση της περαιτέρω αύξησης της Αθηναϊκής δύναμης. Ο λόγος του είναι σύντομος και τραχύς.

1. **είναι άξιοι διπλής τιμωρίας:** Το ρητορικό αυτό επιχείρημα θα χρησιμοποιήσουν αργότερα και οι Θηβαίοι εναντίον των Πλαταιέων που επικαλέστηκαν την ανδραγαθία τους κατά τα Μηδικά για να τύχουν ευνοϊκής κρίσης εκ μέρους των Λακεδαιμονίων (3.67.1).
2. **και τότε και τώρα είμαστε οι ίδιοι:** Δηλαδή ελευθερωτές της Ελλάδας.
3. **αν άλλοι έχουν χρήματα:** Απάντηση στον Αρχίδαμο που παρατήρησε πως οι Αθηναίοι ήταν πλούσιοι (1.80.3).
4. **ούτε πρέπει να κριθούν με διαδικασίες και λόγους:** Αυτό είναι σαφής απάντηση προς τις σχετικές προτάσεις που έκαναν οι Αθηναίοι πρέσβεις και ο Αρχίδαμος για επίλυση των διαφορών ενώπιον διαιτητικού δικαστηρίου.
5. **Μην αφήσετε τους Αθηναίους να γίνουν ισχυρότεροι:** Στην πραγματικότητα η συνεχής αύξηση της δύναμης των Αθηνών και η ζηλοτυπία και ο φόβος των Σπαρτιατών εξαιτίας αυτής της δύναμης ήταν η κύρια αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου.

§87.

1. **ψηφίζουν δια βοής και όχι με ψήφους:** Το πιθανότερο είναι πως η ψηφοφορία γινόταν με τάξη και ησυχία, όπως τουλάχιστον αφήνει να νοηθεί ο Πλούταρχος (Λυκούργος 26.3). Φαίνεται πως ο Σθενελαΐδας δεν είχε πράγματι

αμφιβολία για το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, επέμενε όμως να γίνει ο διαχωρισμός των ψηφοφόρων για να κάμει τη νίκη του πιο εντυπωσιακή.

2. τότε παρακάλεσαν πάλι τους συμμάχους τους: Ξέρουμε από την παράγραφο 79.1 πως οι Λακεδαιμόνιοι αφού άκουσαν τις κατηγορίες των συμμάχων τους εναντίον των Αθηναίων και τα όσα είπαν οι ίδιοι οι Αθηναίοι, τους απομάκρυναν όλους και έκαμαν σύσκεψη μόνοι τους για την κατάσταση. Επομένως τόσο ο Αρχίδαμος όσο και ο Σθενελαΐδας μίλησαν στην κλειστή σύσκεψη των Λακεδαιμόνιων, χωρίς την παρουσία των συμμάχων τους, που τους κάλεσαν να παρουσιαστούν και πάλι, αφού οι Λακεδαιμόνιοι πήραν ήδη μόνοι τους την απόφαση για τον πόλεμο. Οι Λακεδαιμόνιοι ανακοίνωσαν στους παρόντες συμμάχους τους την απόφασή τους για την κήρυξη του πολέμου. Μερικοί μόνον αντιπρόσωποι των συμμάχων -όσοι είχαν παράπονα εναντίον των Αθηναίων- πήγαν αρχικά στη Σπάρτη με παράκληση των Κορινθίων για να πείσουν τους Σπαρτιάτες να αναλάβουν δράση. Οι Σπαρτιάτες τώρα καλούν όλους τους συμμάχους σ' άλλη συνεδρίαση, ως αρχηγοί της συμμαχίας, για την τελική έγκριση της κήρυξης του πολέμου.

3. Οι Τριαντάχρονες Σπονδές: Έγιναν το 446-445 π.Χ.

§88.

3.. όχι τόσο επειδή τους επηρέασαν τα όσα είχαν πει οι σύμμαχοί τους όσο επειδή φοβόντουσαν ότι οι Αθηναίοι θ' αυξήσουν ακόμη περισσότερο τη δύναμή τους: Ο Θουκυδίδης ακόμη μια φορά, όπως και στην §23 του πρώτου βιβλίου της ιστορίας του, κάνει διάκριση ανάμεσα στις αφορμές (αίτια=παράπονα) και στην πραγματική αιτία (=άληθεστάτη πρόφασις) του πολέμου. Έτσι στο 1.23. 4-6 γράφει: «Άρχισαν δε τον πόλεμο οι Αθηναίοι και οι Πελοποννήσιοι, αφού διέλυσαν τις Τριακονταετείς Σπονδές που είχαν κάνει μεταξύ τους μετά από την άλωση της Εύβοιας. Τις αιτίες δε και τις διαφορές για τις οποίες διέλυσαν τις σπονδές τις αναφέρω πρώτα από τώρα για να μη ζητεί κανείς να μάθει κάποτε από ποια αφορμή εξερράγη τόσο μεγάλος πόλεμος μεταξύ των Ελλήνων. Δηλαδή νομίζω πως η πιο αληθινή αιτία (=άληθεστάτη πρόφασις), η οποία όμως δε φανερωνόταν καθόλου με τα λόγια (=άφανεστάτη λόγψ), είναι τούτο: επειδή οι Αθηναίοι γίνονταν μεγάλοι και ενέπνεαν φόβο στους Λακεδαιμόνιους, τους ανάγκασαν ν' αρχίσουν τον πόλεμο. Οι άλλες δε αιτίες που λέγονταν φανερά (=αί ές τὸ φανερόν λεγόμεναι αίτια) και εξαιτίας των οποίων παραβίασαν τις συνθήκες και κατέληξαν στον πόλεμο, είναι οι εξής και για τα δυο αντίπαλα μέρη».

Οι φανερές αιτίες ήταν τα Κερκυραϊκά (1.24-55), τα Ποτιδαιακά (1.56-67), το Μεγαρικό Ψήφισμα (1.67.4, 139.1, 140.4 και 144.2) και ίσως ο τρόπος μεταχείρισης της Αίγινας από τους Αθηναίους (1.67.2, 139.1 και 144.2).

α) Τα Κερκυραϊκά (Θουκ. 1.24-55): Η Επίδαμνος (=σημερινό Δυρράχιο) ήταν αποικία των Κερκυραίων στα παράλια της Ιλλυρίας (=σημερινή Αλβανία). Την

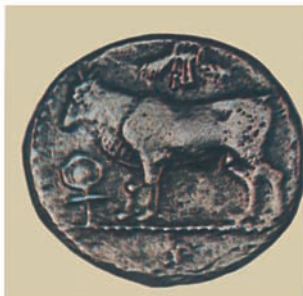
Επίδαμνο ίδρυσαν μεν οι Κερκυραίοι, αρχηγός όμως των αποίκων ήταν ο Κορίνθιος Φαλίας, απόγονος του Ηρακλή. Οι ίδιοι οι Κερκυραίοι ήταν Δωριείς, άποικοι των Κορινθίων. Έτσι στην Επίδαμνο εγκαταστάθηκαν Δωριείς άποικοι από την Κέρκυρα, την Κόρινθο και από άλλα μέρη. Με τον καιρό όμως ξέσπασαν εμφύλιες ταραχές στην Επίδαμνο και επειδή οι σχέσεις μεταξύ της μητρόπολης Κορίνθου και της αποικίας της Κέρκυρας ήταν επίσης τεταμένες, οι μεν Κορίνθιοι υποστήριξαν τη μια μερίδα στην Επίδαμνο, οι δε Κερκυραίοι την άλλη. Επί πλέον οι Κερκυραίοι που ήταν μεν Δωριείς, αλλά ουδέτεροι (σε αντίθεση δηλαδή με τους Κορινθίους δεν ανήκαν στην Πελοποννησιακή συμμαχία), ζήτησαν τη βοήθεια των Αθηναίων. Οι Κορίνθιοι προειδοποίησαν πως οποιαδήποτε βοήθεια των Αθηναίων προς τους Κερκυραίους θα θεωρείτο ως παραβίαση των Τριακονταετών Συνθηκών. Παρ' όλα αυτά οι Αθηναίοι βοήθησαν τους Κερκυραίους γιατί δεν ήθελαν να χάσουν την ευκαιρία να συνάψουν φιλικές σχέσεις μ' ένα νησί που διέθετε αξιόλογη ναυτική δύναμη και που βρισκόταν σε στρατηγικό σημείο του θαλάσσιου δρόμου που οδηγούσε προς τη Νότια Ιταλία και τη Σικελία.

β) **Τα Ποτιδαιακά** (Θουκ. 1.56-67): Οι Κορίνθιοι, για να εκδικηθούν τους Αθηναίους που βοήθησαν αποτελεσματικά τους Κερκυραίους στη διαμάχη γύρω από την Επίδαμνο, παρακίνησαν σε αποστασία εναντίον των Αθηναίων την Ποτιδαία. Η πόλη αυτή που βρισκόταν στα παράλια της Χαλκιδικής ήταν μεν αποικία των Κορινθίων, αλλά σύμμαχος και φόρου υποτελής των Αθηναίων. Την αποστασία της Ποτιδαίας υποστήριξε και ο βασιλιάς της Μακεδονίας Περδίκκας που ήθελε να επεκτείνει την κυριαρχία του σε βάρος των Αθηναϊκών συμφερόντων στα παράλια της Χαλκιδικής και της Θράκης.

γ) **Το Μεγαρικό Ψήφισμα** (Θουκ. 1.67.4, 139.1, 140.4 και 144.2): Οι Μεγαρείς ήταν Δωριείς και κατοικούσαν στα σύνορα της Αττικής κοντά στην Ελευσίνα. Η χώρα τους ήταν φτωχή και έτσι στηρίζαν την οικονομία τους κατ' εξοχή στο θαλάσσιο εμπόριο. Είχαν όμως κατόχαιρους προστριβές με τους Αθηναίους για διάφορους λόγους. Ανάμεσα στα άλλα οι Αθηναίοι τους κατηγορούσαν πως καλλιεργούσαν μέρος της ιερής γης ανάμεσα στα Μέγαρα και στην Ελευσίνα, που ανήκε στο Ναό της Δήμητρας στην Ελευσίνα, και πως δέχονταν στη χώρα τους τους δραπετές δούλους των Αθηναίων (1.139.2). Φαίνεται όμως πως οι Αθηναίοι ενοχλήθηκαν ιδιαίτερα από τη φανερό σύμπραξη των Μεγαρέων με τους Κορινθίους στον πόλεμο εναντίον των Κερκυραίων (1.27.2). Δεν αποκλείεται όμως το ψήφισμα αυτό να υπαγόρευσε και ο οικονομικός κατά θάλασσα ανταγωνισμός μεταξύ των δύο πόλεων. Γι' αυτό με ψήφισμα που εισηγήθηκε ο Περικλής στην Εκκλησία του Δήμου (το γνωστό Μεγαρικό Ψήφισμα) οι Μεγαρείς αποκλείονταν από την Αθηναϊκή αγορά και από όλα τα λιμάνια της Αθηναϊκής ηγεμονίας. Αυτό ισοδυναμούσε με οικονομικό στραγγαλισμό των Μεγαρέων που ήταν δωρική πόλη και ανήκε στην Πελοποννησιακή συμμαχία. Κατά τη λαϊκή αντίληψη - όχι όμως και για το Θουκυδίδη - αυτό το ψήφισμα αποτέλεσε τη σοβαρότερη αιτία του πολέμου (Αριστοφ. **Αχαρνής** 515-39, **Ειρήνη** 609 και Πλουταρχ. **Περικλής** 29-31).

δ) Η Αίγινα (1.67.2, 139.1 και 144.2): Οι Αιγινήτες ήταν Δωριείς, αλλά φόρου υποτελείς στους Αθηναίους και διατύπωναν κρυφά παράπονα στους Σπαρτιάτες πως οι Αθηναίοι δε σέβονταν την αυτονομία τους.

Αυτές ήταν οι εμφανείς αιτίες ή προφάσεις που οδήγησαν στον πόλεμο. Όμως η πραγματική αιτία του πολέμου κατά το Θουκυδίδη ήταν η συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των Αθηνών που προκαλούσε το φόβο των Λακεδαιμονίων που με τη σειρά τους ήθελαν με κάθε τρόπο να την περιορίσουν προτού ακόμη αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό που να μην μπορούν με κανένα τρόπο να τη νικήσουν (1.23.6, 88). Έτσι ο Θουκυδίδης αφ' ουμίλησε για τις εμφανείς αιτίες του πολέμου, αφιέρωσε στη συνέχεια ένα μεγάλο μέρος του πρώτου βιβλίου του (§§89-118: Η Πεντηκονταετία) για να μας εξηγήσει πώς η Αθήνα μέσα σε 50 περίπου χρόνια, από τη λήξη των Περσικών πολέμων μέχρι την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (479-431 π.Χ.) κατόρθωσε με μια σειρά από ενέργειες να καταστεί μεγάλη και επίφοβη δύναμη. Τέτοια ενέργεια ήταν η οχύρωση της πόλης των Αθηνών και του Πειραιά από το Θεμιστοκλή (1.89.3-93.2) παρά την αντίδραση της Σπάρτης. Πιο σπουδαία όμως ήταν η ανάπτυξη της Αθηναϊκής ηγεμονίας που, ενώ ξεκίνησε ως συμμαχία των Ελλήνων εναντίον των Περσών, στο τέλος μετατράπηκε σε μια καθαρά Αθηναϊκή συμμαχία που καταπίεζε και εκμεταλλευόταν τους ίδιους τους συμμάχους της για το στρατιωτικό, πολιτικό και οικονομικό όφελος της ίδιας της Αθηνάς (βλέπε πιο πάνω **Σχόλια** §75, 3-5). Αυτήν ακριβώς τη δύναμη φοβόντουσαν οι Λακεδαιμόνιοι και ήθελαν να την καταστείλουν.

Αρχαία ελληνικά νομίσματα με αγροτικές παραστάσεις.

Δ. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Οι Κορίνθιοι πιστώνουν τους Λακεδαιμονίους με καλή πίστη. Με ποιο τρόπο η καλή αυτή πίστη επηρεάζει αρνητικά τις σχέσεις Κορινθίων και Λακεδαιμονίων; (§68).
2. Ποιες ήταν, κατά την άποψη των Κορινθίων, οι αρνητικές επιπτώσεις της σπαρτιατικής αδιαφορίας για τους ίδιους τους Κορινθίους και για τους άλλους συμμάχους της Σπάρτης; (§68).
3. Να εντοπίσετε μερικά από τα βασικά παράπονα των Κορινθίων εναντίον των Σπαρτιατών (§69).
4. Ποια είναι, κατά την άποψη των Κορινθίων, η βασική διαφορά μεταξύ Σπαρτιατών και Αθηναίων από άποψη γενικότερης πολιτικής συμπεριφοράς και τακτικής; (§69).
5. «Ο πραγματικός υπεύθυνος δεν είναι εκείνος που υποδουλώνει, αλλά εκείνος που, ενώ μπορεί να εμποδίσει την υποδούλωση, αδιαφορεί, παρόλο ότι θέλει να έχει τη φήμη ότι είναι ελευθερωτής»: Να σχολιάσετε το γενικότερο νόημα αυτής της φράσης τοποθετώντας το πάνω σ' ένα πανανθρώπινο και διαχρονικό επίπεδο. Μπορείτε να φέρετε παραδείγματα από τη σημερινή πολιτική πραγματικότητα που να επιβεβαιώνουν αυτή την άποψη; Συζητήστε το θέμα (§69).
6. Μήπως μπορούμε να μεταφέρουμε τον πιο πάνω προβληματισμό στο ηθικό και κοινωνικό επίπεδο; Συζητήστε το θέμα (§69).
7. «και ο βάρβαρος νικήθηκε περισσότερο από τα δικά του σφάλματα, και οι επιτυχίες μας εναντίον των Αθηναίων χρωστούνται περισσότερο στα δικά τους λάθη παρά στη δική σας βοήθεια»: Πόσο δίκαιο νομίζετε πως έχουν οι Κορίνθιοι με αυτή τη δήλωση και ποια άραγε να είναι τα κίνητρό τους; (§69).
8. Τι προσπαθούν να επιτύχουν οι Κορίνθιοι με όλα αυτά τα παράπονα που διατυπώνουν στην παράγραφο 69:
9. Να σχηματίσετε δυο στήλες, μια για τους Αθηναίους και μια για τους Σπαρτιάτες, και να καταχωρίσετε σ' αυτές τις βασικές αντιθέσεις χαρακτήρα που οι Κορίνθιοι επισημαίνουν στους δυο αντιπάλους. Προσπαθήστε, όπου είναι δυνατό, να επινοείτε μονολεκτικούς χαρακτηρισμούς (π.χ. καινοτόμοι-συντηρητικοί) (§70).
Να κάμετε το ίδιο και στην παράγραφο 71
10. Πόσο αντικειμενικοί σας φαίνονται οι πιο πάνω χαρακτηρισμοί και γιατί; Να σχολιάσετε τα πιθανά κίνητρα των Κορινθίων γι' αυτού του είδους τις εκτιμήσεις (§70).

(Για να απαντήσετε τις ερωτήσεις 9 και 10, εκτός από το κείμενο, θα σας βοηθήσουν πολύ και τα σχετικά Σχόλια στις παραγράφους 70 και 71).

11. Διατυπώστε τις δικές σας κρίσεις πάνω στους αντίθετους χαρακτηρισμούς Αθηναίων και Λακεδαιμονίων σχετίζοντάς τους με το πολίτευμα της αντίστοιχης πόλης. Υπάρχουν ανάλογα παραδείγματα που προσφέρουν άλλες εποχές; (§70).
12. Ποιες απειλές διατυπώνουν έμμεσα οι Κορίνθιοι εναντίον των Σπαρτιατών; (§71).
13. Ποιοι λόγοι ώθησαν τους Αθηναίους να μιλήσουν στη συνέλευση των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους; (§72).
14. Οι Αθηναίοι πρέσβεις αισθάνονται την ανάγκη να διευκρινίσουν την ιδιότητα και τις προθέσεις με τις οποίες παρουσιάζονται στη συνέλευση των Σπαρτιατών. Ποια είναι αυτή η ιδιότητα και ποιες οι προθέσεις τους; (§73).
15. Ποιο είναι, κατά τη γνώμη σας, το σπουδαιότερο επιχείρημα που οι Αθηναίοι χρησιμοποιούν για να δικαιολογήσουν τη δύναμη και την ηγεμονική θέση που κατέχουν ανάμεσα στους Έλληνες; (§73).
16. Ποια ήταν, κατά τη γνώμη των Αθηναίων, τα τρία σπουδαιότερα πράγματα που η Αθήνα προσέφερε στους Έλληνες στη ναυμαχία της Σαλαμίνας; (§74).
17. Γιατί οι Αθηναίοι θεωρούν το Θεμιστοκλή ως τον καλύτερο στρατηγό; Να εξηγήσετε το στρατηγικό σχέδιο του Θεμιστοκλή στη Σαλαμίνα και να το συγκρίνετε με το σχέδιο που πρότειναν οι Σπαρτιάτες για να ναυμαχήσουν στον Ισθμό. Να επισημάνετε τα προτερήματα και τα ελαττώματα των δυο πολεμικών σχεδίων (§74).
(Για να απαντήσετε την ερώτηση αυτή μελετήστε πρώτα τα σχετικά Σχόλια στην παράγραφο 74.2 και, αν έχετε καιρό, την ιστορία του Ηρόδοτου 8.49, 56, 60-64, 71-72 και 74-75).
18. Τι είναι εκείνο που κατά τη γνώμη σας δικαιολογεί τους Αθηναίους να υπερηφανεύονται για τη μεγάλη τους τόλμη; (§74).
19. «ήρθατε να μας βοηθήσετε, όταν φοβηθήκατε για τους εαυτούς σας και όχι για μας». Πώς κρίνετε αυτά τα λόγια των Αθηναίων προς τους Σπαρτιάτες; (§74).
20. Πώς απέκτησαν οι Αθηναίοι την ηγεμονία τους και ποιοι λόγοι, κατά τη γνώμη τους, επέβαλλαν σ' αυτούς τη διατήρηση αυτής της ηγεμονίας; (§75).
21. Με ποιο τρόπο οι Αθηναίοι δικαιολογούν την αυστηρή επιβολή τους πάνω στους συμμάχους τους; (§75).

22. «από πάντα υπάρχει η αρχή ότι ο αδύνατος υπακούει στη θέληση του δυνατόν»: Να συζητήσετε τις επιπτώσεις αυτής της αντίληψης στο πολιτικό, κοινωνικό και ηθικό επίπεδο αντλώντας παραδείγματα από διάφορες πτυχές της σημερινής πραγματικότητας (§76).
23. «ενώ στην πραγματικότητα επιδιώκετε το συμφέρον σας, επικαλείστε αρχές δικαιοσύνης»: Μήπως ισχύει και στην εποχή μας μια τέτοια διαπίστωση; Να υποστηρίξετε τις απόψεις σας με επιχειρήματα βασισμένα πάνω στην πρόσφατη ιστορία του τόπου μας ή πάνω σε γεγονότα της παγκόσμιας επικαιρότητας (§76).
24. Με ποια ελαφρυντικά επιχειρήματα οι Αθηναίοι δικαιολογούν την άσκηση της ηγεμονίας τους; (§76).
25. Με ποια επιχειρήματα οι Αθηναίοι αντιμετωπίζουν την κατηγορία της φιλοδικίας; (§77).
26. «φαίνεται ότι οι άνθρωποι αγανακτούν περισσότερο, όταν αδικούνται, παρά όταν υποκύπτουν στη βία, γιατί την αδικία τη θεωρούν καταπάτηση δικαιώματος από ένα ισότιμό τους, ενώ τη βία τη δέχονται σαν υποταγή σ' ένα ανώτερό τους»: Συζητήστε την άποψη φέρνοντας επιχειρήματα και παραδείγματα (§77).
27. Να επισημάνετε δυο εισηγήσεις των Αθηναίων στο τέλος του λόγου τους, που κατά τη γνώμη σας δείχνουν τη φιλειρηνική τους διάθεση. (§78).
28. Ποια είναι, κατά τη γνώμη του Αρχίδαμου, τα μειονεκτήματα των Σπαρτιατών σ' έναν ενδεχόμενο πόλεμο με τους Αθηναίους και ποια είναι τα πλεονεκτήματα των τελευταίων: (§80).
29. Ποιο είναι το στοιχείο που κατά τη γνώμη σας δίνει βαρύτητα και εγκυρότητα στις απόψεις του Αρχίδαμου; (§80).
30. Ποιο φαίνεται να είναι το βασικότερο πλεονέκτημα των Αθηναίων και μειονέκτημα των Σπαρτιατών σ' έναν πόλεμο; (§81).
31. Από τα λόγια του Αρχίδαμου ποιος φαίνεται συνήθως να φέρει τη μεγαλύτερη ευθύνη για έναν πόλεμο; (§81).
32. Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί ο Αρχίδαμος να πείσει τους συμμάχους ν' αναβάλουν τον πόλεμο και ποιες ήταν οι εισηγήσεις του; (§82).
33. «κανείς δεν μπορεί να μας κατηγορήσει αν... επιδιώξουμε συμμαχίες όχι μόνο με Έλληνες, αλλά και με βαρβάρους»: Πώς κρίνετε την άποψη αυτή του Αρχίδαμου; Φέρτε παραδείγματα από την Ελληνική ιστορία που να ενισχύουν τις οποιεσδήποτε θέσεις ή απόψεις σας (§82).
34. Ποιο είναι για τον Αρχίδαμο το σπουδαιότερο μέσο διεξαγωγής ενός πολέ-

μου και πώς ήταν η πραγματική κατάσταση Αθηναίων και Σπαρτιατών σχετικά με αυτό; (§83)

(Για να απαντήσετε την ερώτηση αυτή να μελετήσετε επίσης τα **Σχόλια** στην παράγραφο 80. 6-7).

35. Με ποια επιχειρήματα αντικρούει ο Αρχίδαμος τις κατηγορίες εναντίον των Σπαρτιατών για βραδύτητα και αναβλητικότητα; (§84).
36. Να επισημάνετε μερικές από τις Σπαρτιατικές αρετές που εκθειάζει ο Αρχίδαμος στην παράγραφο 84.
37. «έχουμε ευνομία επειδή η ανατροφή μας δεν είναι εκλεπτυσμένη ώστε να μας οδηγεί στο να περιφρονούμε τους νόμους... Άριστος είν' εκείνος που ανατρέφεται σκληρά και με πειθαρχία»: Ο Περικλής όμως στον Επιτάφιο Λόγο του παρατηρεί: «Αγαπούμε το ωραίο χωρίς να απομακρυνόμαστε από την απλότητα και καλλιεργούμε τα γράμματα χωρίς να χάνουμε τη μαχητική μας ικανότητα». Αφού μελετήσετε επίσης τα **Σχόλια** στην παράγραφο 70.4-6 και 84.6, να συζητήσετε τις βασικές διαφορές στο σύστημα ανατροφής Σπαρτιατών και Αθηναίων και να υποστηρίξετε με επιχειρήματα τις οποιοσδήποτε θετικές ή αρνητικές απόψεις σας (§84).
38. Να προβείτε σε γενικό χαρακτηρισμό του Αρχίδαμου με βάση το περιεχόμενο του λόγου του και να δικαιολογήσετε τους οποιοσδήποτε χαρακτηρισμούς σας.
39. Με ποια επιχειρήματα ο Σθενελαΐδας προσπαθεί να επιτύχει την κήρυξη του πολέμου εναντίον της Αθήνας; (§86).
40. Πώς μπορείτε να χαρακτηρίσετε το Σθενελαΐδα από τα λόγια του; (§86).
41. Ποια χρονιά λήφθηκε η απόφαση για την κήρυξη του Πελοποννησιακού πολέμου; (§87).
42. Ποιες ήταν οι αφορμές και ποια η πραγματική αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου; (§88).

(Για να απαντήσετε την ερώτηση αυτή πρέπει να μελετήσετε τα **Σχόλια** στην παράγραφο 88).

43. Ποιους σκοπούς κατά τη γνώμη σας επιτυγχάνει ο Θουκυδίδης με το να παρουσιάζει στις δημηγορίες του τους αντιπάλους να εκθέτουν τις διάφορες απόψεις τους;
44. Στις παραγράφους 68-88 ο Θουκυδίδης μας έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσουμε δυο μεγάλες πολιτικοστρατιωτικές συμμαχίες της εποχής του, την Αθηναϊκή και την Πελοποννησιακή. Γνωρίσαμε σε γενικές γραμμές τα διαφορετικά πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά και εκπαιδευτικά συστήματα

τους, τις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά και τις σχέσεις της καθεμιάς από αυτές με τους συμμάχους της. Σήμερα δυο άλλες μεγάλες πολιτικοστρατιωτικές συμμαχίες κυβερνούν τον κόσμο. Μπορείτε να βρείτε οποιεσδήποτε ομοιότητες ή αναλογίες στην όλη οργάνωση, σχέση, συμπεριφορά και φιλοσοφία τους με αυτά που συνέβαιναν ανάμεσα στην Αθηναϊκή και Πελοποννησιακή συμμαχία τον 5ο αιώνα π.Χ.; Συζητήστε το θέμα με επιχειρήματα και παραδείγματα.

45. Με βάση τις διαπιστώσεις στις οποίες καταλήξατε στην πιο πάνω συζήτηση να σχολιάσετε μέχρι ποίου σημείου, κατά τη γνώμη σας, ο Θουκυδίδης είχε δίκαιο όταν έλεγε πως έγραφε την ιστορία του με σκοπό να γίνει «κτῆμα μάλλον αιώνιο παρά ανάγνωσμα για εφήμερη ακρόαση».
46. Νομίζετε πως αποκομίζουμε οποιαδήποτε ωφέλεια με το να μελετούμε τα παλιά γεγονότα; Δικαιολογήστε την άποψή σας.

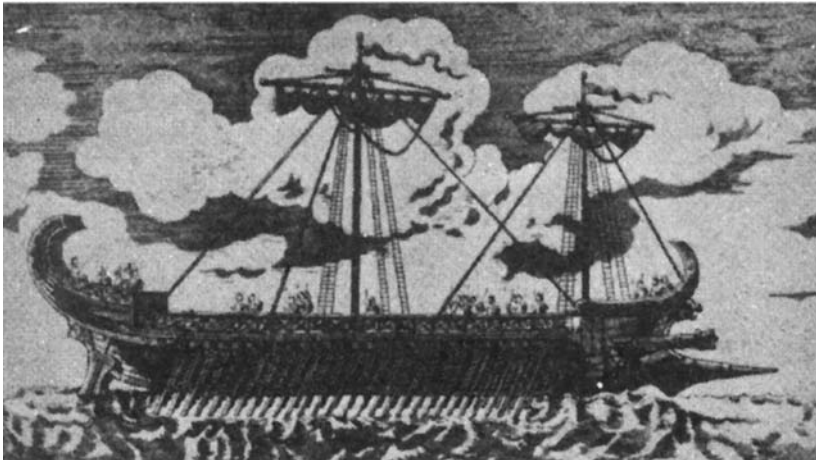
Αθηναϊκό τετράδραχμο με το κεφάλι της Αθηνάς στεφανωμένο με φύλλα ελιάς

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Διάλογος

Μηλίων και Αθηναίων

(Θουκ. 5. 84-113)

Η στρατηγική γεωγραφική θέση της Μήλου ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη, στη νοτιοδυτική άκρη του Αιγαίου πελάγους. Οι Μήλιοι, αν και ήταν άποικοι των Λακεδαιμονίων, ήθελαν να παραμείνουν ουδέτεροι στις διαμάχες του Πελοποννησιακού πολέμου.

Εικόνα προηγούμενης σελίδας: Αναπαράσταση από τριήρη, ταχύπλοο πολεμικό καράβι με τρεις σειρές κουπιά. Πρώτοι οι Κορινθιοί έφτιαξαν τριήρεις.

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Πολιτικό και φορολογικό καθεστώς της Μήλου

Ο Θουκυδίδης στο σύγγραμμά του αναφέρεται τρεις φορές στη Μήλο:

1. Στο 2.9.4 μας πληροφορεί πως όλα τα νησιά των Κυκλάδων εκτός από τη Μήλο και τη Θήρα ανήκαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία.
2. Στο 3.91. 1-3 μαθαίνουμε πως το 426 π.Χ. ο Νικίας εκστράτευσε εναντίον της νήσου και πως οι Μήλιοι, που ήταν νησιώτες, δεν ήθελαν να υπακούουν στους Αθηναίους ούτε και ν' ανήκουν στη συμμαχία τους. Η εκστρατεία του Νικία κατέληξε σ' αποτυχία.
3. Στο 5.84-116 γίνεται αναφορά στη δεύτερη εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον της Μήλου το 416 π.Χ. και παρατίθεται ο υποτιθέμενος διάλογος των διαπραγματεύσεων μεταξύ των Αθηναίων αντιπροσώπων και των Μηλίων πριν από την τελική καταστροφή της νήσου.

Απο το Διάλογο φαίνεται καθαρά πως οι Μήλιοι, αν και άποικοι των Λακεδαιμονίων, είχαν παραμείνει ουδέτεροι στη διαμάχη μεταξύ Αθηναίων και Πελοποννησίων. Κατόρθωσαν να διατηρήσουν συνεχώς την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους και δεν υπάρχει άλλος λόγος για την Αθηναϊκή εκστρατεία, παρά η πρόθεση των Αθηνών να επιβάλουν δια της βίας την αρχή τους πάνω στη Μήλο και να επεκτείνουν τη θαλασσοκρατορία τους σ' ένα στρατηγικό νησί του Νότιου Αιγαίου που ήταν συνάμα το πιο κοντινό στα παράλια της Λακωνίας.

Παρ' όλα αυτά το όνομα της Μήλου βρίσκεται σ' έναν επιγραφικό κατάλογο πόλεων που το 425 π.Χ. παρουσιάζονται ως φόρου υποτελείς στους Αθηναίους. Η μαρτυρία αυτή δημιουργεί διάφορα ερωτηματικά καθόσον μάλιστα η αποσπασματική φύση του καταλόγου δε μας επιτρέπει να γνωρίζουμε αν οι ενδιαφερόμενες πόλεις τελικά πλήρωσαν τον αναγραφόμενο φόρο. Έτσι οι διάφοροι μελετητές διερωτώνται:

1. Πώς συμβαίνει η Μήλος το 425 π.Χ. να παρουσιάζεται πάνω σ' ένα φορολογικό κατάλογο των Αθηναίων ένα μόλις χρόνο μετά την επιτυχή απόκρουση της Αθηναϊκής επίθεσης με αρχηγό το Νικία εναντίον της το 426 π.Χ;
2. Έπρεπε η Μήλος πράγματι να πληρώσει φόρο υποτελείας στους Αθηναίους και αν ναι, ήταν αυτή μέλος της Αθηναϊκής συμμαχίας;

3. Αν η Μήλος ήταν πράγματι μέλος της Αθηναϊκής συμμαχίας γιατί ο Θουκυδίδης δεν το αναφέρει, αλλά αντίθετα επιμένει στο γεγονός ότι η Μήλος ήταν ουδέτερη, ανεξάρτητη και ελεύθερη;
4. Κατά συνέπεια, μήπως ο Θουκυδίδης στο Διάλογο διαστρέφει την αλήθεια και μήπως οι Αθηναίοι, όταν επιτέθηκαν για δεύτερη φορά εναντίον της Μήλου το 416 π.Χ. είχαν κάποιο δικαίωμα να ζητήσουν την καταβολή φόρου;

Μια προσεκτική εξέταση του φορολογικού καταλόγου δείχνει πως πάνω σ' αυτόν παράλληλα με τ' όνομα της Μήλου εμφανίζονται επίσης και τα ονόματα άλλων νήσων των Νότιων Κυκλάδων (Σίκινος, Φολέγανδρος, Κίμωλος), πολλές πόλεις των παραλίων της Μικράς Ασίας που βρίσκονται απέναντι από τη Λέσβο, στον Ελλήσποντο, στον Εύξεινο Πόντο, στη Χαλκιδική, ακόμη και τα ονόματα μερικών θαρβαρικών πόλεων σε μακρινές περιοχές, όπως η Παμφυλία και η Κιλικία, που ήταν έξω από την πολιτική επιρροή του Ελληνικού κόσμου.

Οι περισσότερες απ' αυτές τις πόλεις εμφανίζονται στο φορολογικό κατάλογο για πρώτη φορά κι' άλλες, όπως η Άκανθος στη Χαλκιδική, είχαν αποστατήσει προ καιρού από τους Αθηναίους και δεν ανήκαν πια στην Αθηναϊκή συμμαχία.

Μερικοί μελετητές (Treu, Raubitschek) με βάση το φορολογικό αυτό κατάλογο, υποστηρίζουν πως η Μήλος ανήκε στην Αθηναϊκή συμμαχία, αποστάτησε όμως και τιμωρήθηκε, αλλά ο Θουκυδίδης παρέλειψε ν' αναφέρει το γεγονός αυτό για να δημιουργήσει μια ιδανική ατμόσφαιρα που να εξυπηρετεί τους σκοπούς για τους οποίους γράφει το Διάλογό του.

Άλλοι όμως μελετητές (Eberhardt, Buchner) εξετάζοντας πιο προσεκτικά τις επιγραφικές και φιλολογικές πηγές αποδεικνύουν πως η αλήθεια του Θουκυδίδη στο Διάλογο παραμένει αδιάσειστη, και δεν υπάρχει αμφιβολία πως η Μήλος μέχρι το 416 π.Χ. ήταν ανεξάρτητη (Θουκ. 5.84, 92, 97, 99, 104), ουδέτερη (Θουκ. 5.89, 94, 98) και ελεύθερη (Θουκ. 5.100, 112).

Με άλλα λόγια, η Μήλος και πολλές άλλες πόλεις βρέθηκαν πάνω στο φορολογικό κατάλογο του 425 π.Χ. χωρίς τη συγκατάθεσή τους και γι' αυτό ποτέ δεν πλήρωσαν το φόρο. Η Αθήνα, το έτος αυτό, έθεσε αυθαίρετα μια παράλογη φορολογία και προσπάθησε να επιτύχει ανέφικτους πολιτικούς στόχους. Η παράλογη αυτή ενέργεια συνδέεται με τη μεγάλη πολιτική και στρατιωτική αυτοπεποίθηση που απέκτησε η Αθήνα μετά από την εντυπωσιακή επιτυχία της στην Πύλο και στη Σφακτηρία, καθώς επίσης και με την παρουσία στο πολιτικό προσκήνιο του περίφημου δημαγωγού Κλέωνα με τη γνωστή συναισθηματική κι εκκεντρική του φυσιογνωμία. Ο Κλέωνας πίστεψε πως εύκολα θα πραγματοποιούσε τους παράλογους πολιτικούς του οραματισμούς με το να τοποθετήσει πολλές πόλεις πάνω στο φορολογικό κατάλογο χωρίς τη συγκατάθεσή τους και απαιτώντας ύστερα με την πειθώ ή με τη δύναμή του την καταβολή του φόρου.

Έτσι με βάση τις μέχρι τώρα επιγραφικές και φιλολογικές μαρτυρίες θεωρείται βέβαιο πως κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου οι Μήλιοι, αν και συμπαθούσαν τους Λακεδαιμονίους, παρέμειναν ουσιαστικά ουδέτεροι. Όταν οι Αθηναίοι τους επιτέθηκαν για πρώτη φορά, χωρίς επιτυχία, το 426 π.Χ. οι Μήλιοι δεν είχαν καμιά διάθεση ούτε και τη δύναμη να συνεχίσουν τον πόλεμο. Οι Αθηναίοι όμως μετά την αποτυχία τους θα ζητούσαν κάθε ευκαιρία να επανακτήσουν το κύρος τους για πολιτικούς και στρατιωτικούς λόγους. Έτσι προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα τετελεσμένο γεγονός τοποθετώντας τη Μήλο πάνω στο φορολογικό κατάλογο του 425 π.Χ. Η Μήλος όμως δε δέχτηκε ποτέ την απαίτηση. Στο μεταξύ όμως η Νικίεια Ειρήνη (421 π.Χ.) και η χαλάρωση της έντασης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη χαλάρωσε επίσης την ένταση ανάμεσα στην Αθήνα και τη Μήλο. Στην πραγματικότητα όμως πάντοτε διατηρήθηκε η αντίθεση ανάμεσα σ' ένα μικρό νησί που ήθελε να διατηρήσει την ανεξαρτησία και την ουδετερότητά του και μια μεγάλη δύναμη που ήθελε να της επιβάλλει τη θέληση και την εξουσία της. Η εκστρατεία του 416 π.Χ. ήταν το τελευταίο και πιο αποφασιστικό βήμα μιας συνεχούς προσπάθειας των Αθηναίων να στερήσουν τους Μηλίους από την ελευθερία και την ουδετερότητά τους, η παραβίαση των οποίων το 426 π.Χ. μόνο προσωρινά αναβλήθηκε από τους Αθηναίους. Αυτή η υποδόσκουσα εχθρική διάθεση μεταξύ Αθηνών και Μήλου και η αποφασιστικότητα ενός μικρού νησιού να διαφυλάξει την ελευθερία και την ουδετερότητά του από τη βουλιμία μιας μεγάλης δύναμης είναι το κύριο θέμα που διαπραγματεύεται ο Θουκυδίδης στο Διάλογο των Μηλίων.

2. Φύση και χρονολογία σύνθεσης του Διαλόγου

Όπως είδαμε και στη γενική Εισαγωγή (σελίδες 16-17) ο Θουκυδίδης στην αρχή της Ιστορίας του (1.22) μας εκθέτει τον τρόπο συγγραφής του έργου του. Συγκρίνει τον εαυτό του με τους παλαιότερους ποιητές και λογογράφους που έγραψαν χωρίς να επιμένουν πολύ στην εξακρίβωση της ιστορικής αλήθειας και αναφέρεται στην επίμονη προσπάθεια που ο ίδιος κατέβαλε για να γράψει όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά την αλήθεια γύρω από τα γεγονότα που περιγράφει. Ιδιαίτερα για τους λόγους (δημηγορίες) που αντάλλαξαν οι διάφοροι ομιλητές της ιστορίας του, ο συγγραφέας μας πληροφορεί πως ήταν δύσκολο να διατηρήσει στη μνήμη του τους λόγους όπως ακριβώς ειπώθηκαν από τους ομιλητές. Έτσι τους διατύπωσε ο ίδιος όπως νόμιζε πως θα τους έλεγε ο κάθε ομιλητής ανάλογα με την περίπτωση, προσπαθώντας μόνο να μείνει όσο το δυνατό πιο πιστός στο γενικό νόημα των λόγων που πραγματικά λέχθηκαν. Στόχος του δεν ήταν μια τερπνή, αλλά μια ωφέλιμη ιστορία, ιδιαίτερα για κείνους που θέλουν να γνωρίζουν την αλήθεια για τα παλιά γεγονότα και με βάση αυτά να κρίνουν τα μέλλοντα. Γιατί κατά τη γνώμη του είναι ανθρώπινος νόμος πολλά από τα μέλλοντα να συμβαίνουν με τον ίδιο ή παρόμοιο τρόπο που συνέβηκαν και τα προηγούμενα γεγονότα. Το έργο του το έγραψε με στόχο να γίνει περισσότερο κτήμα αιώνιο (*κτῆμα ἐς αἰεί*) παρά ανάγνωσμα για εφήμερη ακρόαση.

Έτσι κι ο διάλογος των Μηλίων, αν και αναφέρεται σ' ένα ουσιαστικά ασήμαντο επεισόδιο που δεν έπαιξε μεγάλο ρόλο στην έκβαση του Πελοποννησια-

κού πολέμου, αποκτά μια ευρύτερη σημασία: μέσα από την ειδική επιχειρηματολογία των προσώπων και την εξέταση των επί μέρους λεπτομερειών προβάλλει ένα σύστημα καθολικών αξιών. Με τη διατήρηση της ανωνυμίας των προσώπων και το ψηλό επίπεδο της έντεχνης επιχειρηματολογίας ο διάλογος των Μηλίων αίρεται πάνω από το συγκεκριμένο επεισόδιο της Μήλου και γίνεται αιώνια κατακραυγή ενάντια όχι μόνο στην Αθηναϊκή αλλά και στην οποιαδήποτε επεκτατική πολιτική, και σθεναρή διακήρυξη του δικαιώματος ενός μικρού νησιού να διατηρήσει την ελευθερία, την ανεξαρτησία και την ουδετερότητά του.

Μια τέτοια γενική καταδίκη ενάντια στην Αθηναϊκή πολιτική σε συνδυασμό με μια σειρά από προβλέψεις γεγονότων που σημάδεψαν το τέλος του πολέμου δημιουργεί τη σοβαρή πιθανότητα ο διάλογος να έχει συντεθεί μετά το 404 π.Χ. Γιατί είναι ακριβώς μετά την ήττα της Αθήνας και την άνοδο της Σπάρτης που γίνεται μια ανοικτή κριτική της επεκτατικής πολιτικής της Αθήνας και η Μήλος αποκτά ολοένα μεγαλύτερη συμβολική σημασία. Μερικές βέβαια από αυτές τις προβλέψεις δεν ήταν απίθανο να γίνουν και πριν από τη λήξη του πολέμου, η περίεργη όμως συγκέντρωσή τους σ' αυτό το διάλογο δημιουργεί έντονη την υποψία πως ο Θουκυδίδης έγραψε αυτό το μέρος της ιστορίας του μετά το 404 π.Χ. και βάζει στο στόμα των ομιλητών του γεγονότα γνωστά. Τέτοιες προβλέψεις είναι:

1. Οι Μήλιοι φαίνονται να γνωρίζουν ότι οι ουδέτερες πόλεις θα στραφούν εναντίον των Αθηναίων. Αυτό πράγματι συνέβη πριν από το τέλος του πολέμου (§98).
2. Η Αθήνα ενδέχεται να ηττηθεί (§90). Η πρόβλεψη αυτή είναι εκπληκτική και περίεργη συνάμα, γιατί γίνεται σε μια εποχή που η Αθήνα βρίσκεται στο απόγειο της δύναμής της, η Σπάρτη προσωρινά έχει αδρανήσει και οι ίδιοι οι Μήλιοι *οε* λίγο πρόκειται να συντριβούν από τους Αθηναίους.
3. Διατυπώνουν την απειλή για μια νέα Σπαρτιατική εκστρατεία για προσεταιρισμό συμμάχων των Αθηναίων, όπως εκείνη που έκαμε προηγουμένως μετά την κατάληψη της Αμφίπολης ο Βρασιδίας. Πράγματι οι Σπαρτιάτες επιχειρούν κάτι ανάλογο μετά την αποτυχία της Σικελικής εκστρατείας (§110).
4. Οι ομιλητές φαίνονται να γνωρίζουν πως η Αθήνα μετά την ήττα της θα σωθεί μόνο από τους ίδιους τους αντιπάλους της. Αντιμετωπίζοντας μια ενδεχόμενη κατάλυση της ηγεμονίας τους οι Αθηναίοι δηλώνουν πως αυτό δεν τους τρομάζει γιατί δεν είναι κυρίαρχες πόλεις, όπως η Σπάρτη, που είναι επικίνδυνες στους αντιπάλους τους, αλλά πρώην υπήκοοι που μπορούν να ξεσηκωθούν και να υποτάξουν τους κυρίους τους (§91). Πραγματικά, όπως αναφέρει ο Ξενοφώντας στα **Έλληνικά** του (2.2.19), η Αθήνα σώθηκε από την καταστροφή χάρη στη γενναιοφροσύνη των Σπαρτιατών παρά τις αντίθετες υποδείξεις των συμμάχων τους Θηβαίων και Κορινθίων.

Το γεγονός αυτό θα επιβεβαιώσει αργότερα και ο Ισοκράτης στο λόγο του **Περι Ειρήνης** (78).

3. Ανάλυση του Διαλόγου

Ο Διάλογος των Μηλίων μπορεί να διαιρεθεί σε τρία μέρη:

1. §§ 85-91: Είναι το προκαταρκτικό μέρος που περιέχει το ηθικό πρόβλημα ανάμεσα στη δικαιοσύνη και τη βία. Οι Αθηναίοι εξηγούν την πολιτική τους θέση πως είναι συμφέρον και για τα δυο μέρη οι Μήλιοι να παραδοθούν χωρίς αγώνα.
2. §§ 92-100: Οι Αθηναίοι προσπαθούν ν' αποδείξουν παρά τις αντιρρήσεις των Μηλίων πως πρέπει να επιτύχουν την υποταγή του νησιού.
3. §§ 101-112: Οι Μήλιοι δεν μπορούν να έχουν ελπίδα για επιτυχία. Αν οι Αθηναίοι προηγουμένως προσπάθησαν ν' αποδείξουν πως έπρεπε να υποτάξουν τη Μήλο, τώρα τονίζουν πως μπορούν να το κάνουν.

Το πρώτο μέρος είναι και το πιο σημαντικό γιατί σ' αυτό διατυπώνεται η αρχή πάνω στην οποία κινείται ο Διάλογος, και που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η θεωρία της δύναμης και της βίας ως φυσικός κανόνας ρύθμισης των ανθρώπινων σχέσεων. Μπροστά της παραμερίζεται κάθε άλλη έννοια δικαιοσύνης και ισχύει μονάχα το δίκαιο του ισχυροτέρου. Η αντίληψη αυτή διατυπώνεται και σε άλλα μέρη της ιστορίας του Θουκυδίδη (1.76.2, 4.61.5), αναπτύσσεται δε καθαρά στην παράγραφο 89 του Διαλόγου: στις ανθρώπινες σχέσεις τα νομικά επιχειρήματα έχουν αξία, όταν εκείνοι που τα επικαλούνται είναι περίπου ισόπαλοι σε δύναμη και πως, αντίθετα, ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύνατος υποχωρεί όσο του το επιβάλλει η αδυναμία του. Η αντίληψη αυτή πηγάζει μέσα από την ωμή πολιτική πραγματικότητα του πέμπτου αιώνα, βρίσκει τη συγκεκριμένη διατύπωσή της στη σοφιστική αντίθεση φύση-νόμος, όπως αυτή διατυπώνεται από τον Καλλικλή στο **Γοργία** (483) και το **Θρασύμαχο** στην **Πολιτεία** (338) του Πλάτωνα και αντανakλάται στα λόγια μερικών χαρακτήρων στα έργα του Ευριπίδη (**Φοίνισσαι** 525, **Αποσπάσματα** 263 και 288) και στο έργο **Νεφέλαι** (1039) του Αριστοφάνη.

Η δικαιολογία των Αθηναίων για την υιοθέτηση αυτής της αρχής βασίζεται πάνω σε μια ιδέα, το φόβο που έχουν για την εχθρότητα των υπηκόων τους. Η Αθήνα για να κρατεί πειθαρχικούς τους υπηκόους της πρέπει να δείξει τη δύναμή της, και για να το κάμει αυτό δεν μπορεί ν' αφήσει κανένα να περιφρονεί την εξουσία της. Έτσι η κατάκτηση γίνεται μέτρο γι' ασφάλεια. Στην πραγματικότητα όμως η πολιτική αυτή γίνεται επίφοβη γιατί δημιουργεί εχθρούς και στο τέλος γίνεται επικίνδυνη για τον ίδιο τον κατακτητή που αισθάνεται ν' απειλείται κάτω από το βάρος των δικών του κατακτήσεων που αναγκάζεται συνεχώς να διατηρεί και να επεκτείνει για δική του ασφάλεια. Έτσι δημιουργείται ένας πολιτικός φαύλος κύκλος.

Το επιχείρημα της ασφάλειας επανέρχεται σ' όλες τις ομιλίες των Αθηναίων στο Θουκυδίδη (1.76.2) και παίρνει διάφορες μορφές στο στόμα του Περικλή (2.63), του Κλέωνα (3.37,39) και του Αλκιβιάδη (6.18.3), ο δε φόβος των υπηκόων επαναλαμβάνεται συχνά ως επιχείρημα τόσο στην αρχή όσο και στο τέλος του Διαλόγου. Έτσι στην παράγραφο 91 οι Αθηναίοι πρέσβεις υπογραμμίζουν τον κίνδυνο που περιέχει μια ενδεχόμενη επανάσταση των υπηκόων τους, στην παράγραφο 95 θεωρούν την υποταγή της Μήλου ένδειξη δύναμης γι' αυτούς, στην παράγραφο 97 υπαινίσσονται πως η αρχή τους είναι μισητή και στην παράγραφο 99 δηλώνουν καθαρά πως οι πιο επικίνδυνοι εχθροί τους είναι οι νησιώτες που θέλουν να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους κι όλοι οι άλλοι που από δυσπαρέσκεια θα ήθελαν να αποβάλουν τα δεσμά της εξουσίας τους.

Έτσι στο πρώτο μέρος του Διαλόγου με εισήγηση των Αθηναίων παραμερίζονται οι αρχές του δικαίου, κι η συζήτηση διεξάγεται με βάση τις υπαγορευσεις του κοινού συμφέροντος και τη λογική των ωμών πολιτικών περιστάσεων.

Στο δεύτερο μέρος του Διαλόγου (§§92-100) οι Αθηναίοι προσπαθούν να πείσουν τους Μηλίους για την αναγκαιότητα της υποταγής τους. Η συζήτηση γίνεται με βάση την αντίληψη του κοινού συμφέροντος που ο καθένας όμως αντιλαμβάνεται διαφορετικά. Για τους Αθηναίους κοινό συμφέρον σημαίνει τη χωρίς προσπάθεια και αντίσταση υποταγή των Μηλίων πράγμα που θα ερμηνευόταν ως τρανή απόδειξη της δύναμής τους, για τους Μηλίους όμως το κοινό συμφέρον φαίνεται να ταυτίζεται με το σεβασμό της ελευθερίας και της ουδετερότητάς τους πράγμα που κατά τη γνώμη τους θα γινόταν σύμβολο της Αθηναϊκής καλής θέλησης προς όλους.

Στο τρίτο μέρος του Διαλόγου (§§101-112) οι Αθηναίοι αφήνουν να νοηθεί πως έχουν τη δύναμη να επιτύχουν το σκοπό τους και προτρέπουν τους Μηλίους να πάρουν μια φρόνιμη απόφαση και να μη στηρίζουν τον αγώνα τους πάνω σε ασταθείς κι αβέβαιους παράγοντες όπως είναι η τύχη, η ελπίδα, η εύνοια των θεών, το αίσθημα τιμής ή οι αβέβαιοι φίλοι. Βλέπουμε από τη μια την ψυχρή λογική του δυνατού κι από την άλλη τη θαρραλέα στάση του αδύνατου που με μόνο όπλο του την ηθική δύναμη που πηγάζει από το δίκαιο του αγώνα του καταφεύγει σε συναισθηματικούς υπολογισμούς γι' αντίβαρο στην υλική του αδυναμία. Στο πολιτικό επίπεδο η έκβαση των γεγονότων δικαίωσε τον κυνικό ορθολογισμό των Αθηναίων, δεν υπάρχει όμως αμφιβολία πως η συμπάθεια του Θουκυδίδη ήταν με τους Μηλίους και πως προβάλλοντας σθεναρά και επίμονα τη θαρραλέα και δίκαιη φωνή τους μέσα από την περίτεχνη υφή του Διαλόγου του θέλησε να μας δώσει ένα αιώνιο παράδειγμα ηθικής αντίστασης ενός μικρού κι αδύνατου νησιού που θέλησε να διατηρήσει την ελευθερία και την ανεξαρτησία του ενάντια στην ωμή βία και στη θέληση του δυνατού.

Απόσπασμα από τον Αθηναϊκό «φορολογικό κατάλογο», στο οποίο αναγράφονται οι πόλεις του Ελλησπόντου και της Θράκης μαζί με το φόρο που έπρεπε να καταβάλει η καθεμία τους στους Αθηναίους.

B. ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

§84

Το επόμενο καλοκαίρι ο Αλκιβιάδης πήγε στο Άργος με είκοσι καράβια κι έπιασε όσους Αργείους ήταν ακόμη ύποπτοι ότι είναι φίλοι των Λακεδαιμονίων. Ήταν τριακόσιοι και οι Αθηναίοι τους εγκατέστησαν στα κοντινά νησιά, από εκείνα που εξουσίαζαν. Οι Αθηναίοι έκαναν εκστρατεία εναντίον της Μήλου με τριάντα δικά τους καράβια, έξι καράβια από τη Χίο και δυο από τη Λέσβο. Ήταν και Αθηναίοι οπλίτες χίλιοι διακόσιοι, τριακόσιοι τοξότες και είκοσι ιπποτοξότες. Από τους συμμάχους και τους νησιώτες ήταν περίπου χίλιοι πεντακόσιοι οπλίτες. Οι κάτοικοι της Μήλου ήταν άποικοι των Λακεδαιμονίων και είχαν αρνηθεί να γίνουν υποτακτικοί των Αθηναίων, σαν τα άλλα νησιά. Στην αρχή είχαν μείνει ουδέτεροι, αλλά όταν οι Αθηναίοι είχαν μεταχειριστεί βία και είχαν ρημάξει τη γη τους, βρέθηκαν σε κατάσταση ανοιχτού πολέμου. Οι στρατηγοί Κλεομήδης του Λυκομήδους και Τεισίας του Τεισιμάχου στρατοπέδευσαν με τις δυνάμεις αυτές στο έδαφος των Μηλίων και πριν αρχίσουν να το καταστρέφουν, έστειλαν πρέσβεις για ν' αρχίσουν διαπραγματεύσεις. Οι Μηλιόι δεν τους παρουσίασαν στη συνέλευση του λαού και τους ζήτησαν να εκθέσουν το σκοπό της αποστολής τους στους άρχοντες και τους ταγούς της πολιτείας. Οι Αθηναίοι πρέσβεις είπαν, περίπου, τα εξής:

§85

«Επειδή δεν πρόκειται να μιλήσουμε προς το λαό για να μην παρασυρθεί το πλήθος από τα πειστικά επιχειρήματα που θα εκθέταμε σε μια συνεχή αγόρευση και τα οποία δε θα μπορούσαν να ελέγξουν - γιατί καταλαβαίνουμε πολύ καλά ότι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο μας φέρατε να μιλήσουμε μπροστά σε λίγους - μπορείτε σεις, που είστε συγκεντρωμένοι εδώ, ν' ακολουθήσετε μια μέθοδο ακόμη πιο ασφαλή. Μη μας απαντήσετε σημείο προς σημείο με μια μόνο αγόρευση, αλλά να μας απαντάτε αμέσως σε κάθε επιχείρημα με το οποίο δε συμφωνείτε, ώστε έτσι να μορφώσετε την κρίση σας. Και πρώτ' απ' όλα αποκριθείτε μας αν συμφωνείτε με την πρότασή μας αυτή.»

§86

Οι αντιπρόσωποι των Μηλίων αποκρίθηκαν: «Η πρότασή σας να συζητήσουμε με ηρεμία είναι πολύ καλή και δεν έχουμε καμιά αντίρρηση, αλλά εκείνο που έρχεται σε αντίφαση με την πρότασή σας είναι η πολεμική προετοιμασία σας με την οποία τώρα, ευθύς, μας απειλείτε. Βλέπουμε ότι έρχεστε σαν δικαστές που θα κρίνουν όσα θα ειπωθούν και ότι, αν τα νομικά επιχειρήματά μας είναι ισχυρότερα από τα δικά σας, τότε η έκβαση της συζήτησης θα μας οδηγήσει σε πόλεμο αν δεν ενδώσουμε, ενώ εάν μας πείσετε, θα μας οδηγήσει στη δουλεία.»

§87

ΑΘΗΝ. Αν ήρθατε εδώ με σκοπό να εξερευνήσετε, με συλλογισμούς βασισμέ-

νους σε υποψίες, τί μέλλει να συμβεί ή αν έχετε τίποτε άλλο κατά νου αντί να έχετε μόνο υπόψη σας την παρούσα κατάσταση για να σκεφθείτε πώς να σώσετε την πολιτεία σας, καλύτερα να σταματήσουμε τη συζήτηση. Αλλιώς ας εξακολουθήσουμε.

§88

ΜΗΛ. Στη θέση που βρισκόμαστε, είναι φυσικό και συγγνωστό να καταφεύγουμε σε πολλά επιχειρήματα και να διατυπώνουμε πολλές σκέψεις. Η συνάντηση αυτή έγινε, βέβαια, για να σώσουμε την πολιτεία μας. Δεχόμαστε, λοιπόν, να διεξαχθεί η συζήτηση με τον τρόπο που προτείνετε, αν το νομίζετε σωστό.

§89

ΑΘΗΝ. Λοιπόν κι εμείς δε θα πούμε μεγάλα λόγια ούτε μακριές φράσεις για ν' αποδείξουμε ότι η νίκη μας επάνω στους Μήδους μας έδωσε το δικαίωμα ν' ασκούμε την ηγεμονία μας ή ότι εκστρατεύσαμε τώρα εναντίον σας επειδή μας αδικήσατε. Αυτά δε θα σας έπειθαν. Αλλά και από σας ζητούμε να μην προσπαθήσετε να μας πείσετε λέγοντάς μας ότι, αν και άποικοι των Λακεδαιμονίων, δεν είσατε σύμμαχοί τους ή ότι δε μας βλάψατε ποτέ. Ας συζητήσουμε, όμως, για το τι είναι δυνατό να γίνει έχοντας υπόψη τους πραγματικούς σκοπούς του καθενός και ξέροντας ότι, στις ανθρώπινες σχέσεις, τα νομικά επιχειρήματα έχουν αξία όταν εκείνοι που τα επικαλούνται είναι περίπου ισόπαλοι σε δύναμη και ότι, αντίθετα, ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύνατος υποχωρεί όσο του το επιβάλλει η αδυναμία του.

§90

ΜΗΛ. Εμείς, όμως, νομίζουμε ότι είναι χρήσιμο - και είναι ανάγκη να το πούμε αφού θέσατε βάση της συζήτησής μας το συμφέρον και όχι το δίκαιο - να μην παραβλεφθεί ένα στοιχείο που είναι κοινό αγαθό, δηλαδή το να μπορεί πάντα εκείνος που βρίσκεται σε κίνδυνο, να επικαλείται τα ορθά και τα δίκαια και να ωφελείται πείθοντας τον αντίπαλό του με επιχειρήματα πέρα από τα αυστηρά πλαίσια του δικαίου. Αυτό, άλλωστε, σας συμφέρει όσο και μας, γιατί αν χάσετε τον πόλεμο, θα σας επιβάλουν, για παραδειγματισμό, τη μεγαλύτερη τιμωρία.

§91

ΑΘΗΝ. Εμείς δεν ανησυχούμε για τις συνέπειες που θα είχε μια ενδεχόμενη κατάλυση της ηγεμονίας μας και τούτο επειδή για τους νικημένους δεν είναι τόσο επικίνδυνοι όσοι, σαν τους Λακεδαιμονίους, ασκούν ηγεμονία επάνω σε άλλους (άλλωστε δε συζητούμε τώρα με Λακεδαιμονίους) όσο είναι επικίνδυνοι οι υπήκοοι μιας πολιτείας όταν επαναστατήσουν εναντίον της και υπερिशύσουν. Η αντιμετώπιση, λοιπόν, ενός τέτοιου κινδύνου είναι δική μας υπόθεση. Εκείνο που τώρα θέλουμε να σας πούμε είναι ότι ήρθαμε εδώ για το συμφέρον της ηγεμονίας μας και ότι τα όσα θα σας αναπτύξουμε έχουν σκοπό τη σωτηρία της πολιτείας σας. Θέλουμε να σας υποτάξουμε χωρίς να υποβληθούμε σε κόπο και χωρίς να σας καταστρέψουμε, πράγμα που είναι κοινό μας συμφέρον.

§92

ΜΗΛ. Πώς είναι δυνατό να έχουμε εμείς το ίδιο συμφέρον να γίνουμε δούλοι σας όσο εσείς έχετε συμφέρον να μας υποτάξετε;

§93

ΑΘΗΝ. Επειδή εσείς, αν υποταχθείτε, θ' αποφύγετε την έσχατη καταστροφή κι εμείς θα έχουμε κέρδος αν δε σας καταστρέψουμε.

§94

ΜΗΛ. Όστε δε θα δεχόσαστε να είμαστε φίλοι σας αντί εχθροί σας, να ζούμε ειρηνικά και να μείνουμε ουδέτεροι;

§95

ΑΘΗΝ. Δε μας θλάπτει τόσο η έχθρα σας όσο η φιλία σας που θα ερμηνευόταν σαν τεκμήριο αδυναμίας μας, ενώ το μίσος σας είναι, για τους όσους εξουσιάζουμε, απόδειξη της δύναμής μας.

§96

ΜΗΛ. Τέτοια αντίληψη του δικαίου έχουν, λοιπόν, οι υπήκοοί σας, ώστε να βάζουν σε ίση μοίρα εκείνους που δεν έχουν μαζί σας κανένα φυλετικό δεσμό και εκείνους που είναι άποικοί σας, όπως συμβαίνει με τους περισσότερους, που μερικοί μάλιστα απ' αυτούς επαναστάτησαν και τους υποτάξατε;

§97

ΑΘΗΝ. Όσο για τα δικαιώματά τους κανείς από τους συμμάχους μας δε νομίζει ότι υστερεί, αλλά πιστεύουν ότι, όσοι διατηρούν την αυτονομία τους το χρωστούν στη δύναμή τους και ότι ο φόβος μας συγκρατεί και δεν εκστρατεύουμε εναντίον τους. Αν, λοιπόν, υποταχθείτε, όχι μόνο θ' αυξανόταν ο αριθμός των υπηκόων μας, αλλά και θ' αποδεικνυόταν ότι σεις, νησιώτες και ασθενέστεροι από άλλους, δεν μπορούσατε να μας αντισταθείτε εμάς που είμαστε θαλασσοκράτορες.

§98

ΜΗΛ. Και νομίζετε ότι οι προτάσεις μας δε σας παρέχουν ασφάλεια; Πρέπει και εδώ, όπως εσείς δε μας επιτρέπετε να επικαλεσθούμε το δίκαιο και μας καλείτε να υποταχθούμε στο συμφέρον σας, να σας εξηγήσουμε και εμείς ποιο είναι το συμφέρον μας και να προσπαθήσουμε να σας πείσουμε ότι συμβιβάζεται με το δικό σας. Πώς είναι δυνατό να μη μεταβάλετε σε εχθρούς σας όσους έως τώρα έμειναν ουδέτεροι, όταν δουν τι θα έχετε κάνει εδώ και θα περιμένουν ότι κάποτε θα στραφείτε και εναντίον τους; Και με αυτό τι άλλο θα κάνετε παρά να ενισχύσετε όσους είναι εχθροί σας και να στρέψετε εναντίον σας, παρά τη θέλησή τους, όσους δεν είχαν κανένα σκοπό να το επιχειρήσουν;

§99

ΑΘΗΝ. Καθόλου! Επικίνδυνοι εχθροί μας δεν είναι όσοι κατοικούν τη στεριά και είναι ελεύθεροι. Επικίνδυνοι είναι οι νησιώτες εκείνοι που σαν και σας έχουν μείνει ανεξάρτητοι και εκείνοι που είναι δυσαρεστημένοι από τους καταναγκασμούς που τους επιβάλλει η ηγεμονία μας. Αυτοί υπάρχει πιθανότητα να ενεργήσουν αλόγιστα και να περιπλέξουν σε προφανείς κινδύνους και τους σ'αυτούς τους και εμάς.

§100

ΜΗΛ. Αν όμως σεις, για να μη χάσετε την ηγεμονία σας, και οι υπήκοοί σας, για ν' απαλλαγούν απ' αυτήν, είσαστε έτοιμοι να αντιμετωπίσετε τόσους κινδύνους, εμείς που είμαστε ελεύθεροι θα δείχναμε μεγάλη ευτέλεια και ανανδρία, αν δε δοκιμάζαμε τα πάντα για να μη γίνουμε δούλοι.

§101

ΑΘΗΝ. Όχι, αν πάρετε φρόνιμη απόφαση. Δεν αγωνίζεστε σαν ίσοι προς ίσους, ώστε να ντροπιαστείτε αν δε δείξετε ανδρεία. Πρόκειται να σωθείτε μη προβάλλοντας αντίσταση σε πολύ ισχυρότερους.

§102

ΜΗΛ. Ξέρουμε, όμως, ότι καμιά φορά οι τύχες του πολέμου δημιουργούν περισσότερη ισορροπία μεταξύ των αντιπάλων από ό,τι θα περίμενε κανείς από τη διάφορά της δύναμής τους. Αν ενδώσουμε ευθύς, θα χάσουμε αμέσως κάθε ελπίδα, ενώ, όσο αντιστεκόμαστε, θα έχουμε ακόμα κάποια ελπίδα.

§103

ΑΘΗΝ. Στην ώρα του κινδύνου η ελπίδα είναι παρηγοριά, και όσους στηρίζονται σ' αυτήν -όταν έχουν και περίσσια δύναμη- μπορεί να τους βλάψει, αλλά δεν τους καταστρέφει. Όποιος, όμως, εμπιστεύεται σ' αυτήν για να τα παίξει όλα για όλα - η φύση της ελπίδας είναι πάντα τέτοια, ώστε να παρασύρει - τότε μόνο αντιλαμβάνεται ποια είναι η πραγματική ουσία της, όταν έχει πια καταστραφεί και δεν έχει κανέναν τρόπο να φυλαχτεί απ' αυτήν αφού τη γνωρίσει. Μη θελήσετε, λοιπόν, να το πάθετε σεις που είσαστε αδύναμοι και βρίσκεστε στο χείλος της καταστροφής και μη θελήσετε να μοιάσετε στους πολλούς οι οποίοι, ενώ μπορούν ακόμα να σωθούν με ανθρώπινα μέσα, όταν βρεθούν μπροστά στην καταστροφή και τους εγκαταλείψουν εύλογες ελπίδες, καταφεύγουν σε φανταστικά σχήματα, στη μαντική και τους χρησμούς και όσα άλλα τέτοια τρέφουν τις προσδοκίες που οδηγούν στην καταστροφή.

§104

ΜΗΛ. Ξέρετε καλά ότι κι εμείς θεωρούμε πως είναι εξαιρετικά δύσκολο ν' αγωνιστούμε εναντίον σας που έχετε τόση δύναμη και σας ευνοεί η τύχη, εάν δεν έχουμε ανάλογες δυνάμεις. Αλλά πιστεύουμε ότι, όσο για την τύχη δε θα μας τη στερήσουν οι θεοί, γιατί είμαστε δίκαιοι και αντιμετωπίζουμε αδίκους.

Όσο για την ανεπάρκεια της δύναμής μας, θα μας βοηθήσουν οι σύμμαχοί μας οι Λακεδαιμόνιοι που είναι αναγκασμένοι να το κάνουν, αν όχι για άλλο λόγο, αλλά επειδή είμαστε φυλετικά συγγενείς τους και από αίσθημα τιμής. Το θάρρος μας, λοιπόν, δεν είναι τόσο παράλογο όσο φαίνεται.

§105

ΑΘΗΝ. Αλλά κι εμείς νομίζουμε ότι δε θα μας λείψει η εύνοια των θεών, γιατί ούτε οι αξιώσεις μας ούτε οι πράξεις μας απομακρύνονται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων ή από τις αρχές που εφαρμόζουν στις μεταξύ τους σχέσεις. Από ό,τι μπορεί κανείς να εικάσει για τους θεούς και από ό,τι είναι βέβαιο για τους ανθρώπους, πιστεύουμε ότι και οι θεοί και οι άνθρωποι ακολουθούν πάντα έναν απόλυτο νόμο της φύσης, να επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους αν έχουν τη δύναμη να το επιτύχουν. Το νόμο αυτό ούτε τον θεσπίσαμε, ούτε τον εφαρμόσαμε εμείς πρώτοι. Τον βρήκαμε να ισχύει και τον ακολουθούμε, όπως θα τον ακολουθούν αιώνια όσοι μας διαδεχθούν και ξέρουμε καλά ότι κι εσείς και οποιοσδήποτε άλλοι θα κάνατε τα ίδια αν είχατε τη δύναμή μας. Όσο, λοιπόν, για την εύνοια των θεών, δεν έχουμε κανένα λόγο να φοβούμαστε ότι θα υστερήσουμε. Όσο για την προσδοκία σας ότι οι Λακεδαιμόνιοι από αίσθημα τιμής θα έρθουν να σας βοηθήσουν, σας μακαρίζουμε για την απλοϊκότητά σας, αλλά δε ζηλεύουμε την ανοησία σας. Οι Λακεδαιμόνιοι δείχνουν πραγματικά μεγάλες αρετές στις μεταξύ τους σχέσεις και απέναντι των θεσμών τους, αλλά θα είχε πολλά να πει κανείς για τη συμπεριφορά τους προς τους ξένους. Για να τους χαρακτηρίσουμε με μια λέξη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, από όλους τους άλλους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί είναι που δείχνουν φανερά ότι θεωρούν έντιμο το ευχάριστο και δίκαιο το συμφέρον. Και οι αντιλήψεις τους αυτές δεν ταιριάζουν καθόλου με τις δικές σας τωρινές, παράλογες ελπίδες.

§106

ΜΗΛ. Ακριθώς γι' αυτό το λόγο πιστεύουμε κυρίως ότι οι Λακεδαιμόνιοι, για το δικό τους συμφέρον, δε θα θελήσουν να προδώσουν τους Μηλίους που είναι άποικοί τους, γιατί θα έχαναν την εμπιστοσύνη των Ελλήνων εκείνων που είναι φίλοι τους, και θα εξυπηρετούσαν τους εχθρούς τους.

§107

ΑΘΗΝ. Δε νομίζετε ότι, όταν επιδιώκει κανείς το συμφέρον του αποφεύγει τους κινδύνους, ενώ όταν κάνει το καθήκον του και ό,τι υπαγορεύει η τιμή πρέπει ν' αντιμετωπίζει κινδύνους; Αλλά οι Λακεδαιμόνιοι αυτό ακριθώς αποφεύγουν όσο μπορούν!

§108

ΜΗΛ. Πιστεύουμε ότι για χάρη μας θ' αναλάβουν πρόθυμα τους κινδύνους και θα θεωρήσουν ότι το εγχείρημα είναι ασφαλέστερο μαζί μας παρά με άλλους, γιατί και κοντά στην Πελοπόννησο είμαστε, ώστε να είναι εύκολες γι' αυτούς οι επιχειρήσεις και τους εμπνέουμε περισσότερη εμπιστοσύνη από άλλους, αφού είμαστε ομόφυλοί τους.

§109

ΑΘΗΝ. Εγγύηση για εκείνον που καλείται να συμπολεμήσει με κάποιον, δεν είναι τα φιλικά αισθήματα αυτών που τον καλούν, αλλά η υπεροχή σε υλικά μέσα και αυτό εφαρμόζουν, περισσότερο από κάθε άλλον, οι Λακεδαιμόνιοι, οι οποίοι έχουν τόσο λίγη εμπιστοσύνη στις ίδιές τους δυνάμεις, ώστε μόνο με πολλούς συμμάχους εκστρατεύουν εναντίον των γειτόνων τους. Δε φαίνεται, επομένως, πιθανό να στείλουν στρατό σ' ένα νησί, ενώ εμείς κυριαρχούμε στη θάλασσα.

§110

ΜΗΛ. Έχουν, όμως, συμμάχους οι οποίοι θα μπορέσουν να μας στείλουν βοήθεια. Το κρητικό πέλαγος είναι μεγάλο και είναι πολύ δύσκολο για εκείνον που κυριαρχεί στη θάλασσα, να ασκεί έλεγχο, ενώ είναι πιο εύκολο να του διαφύγουν όσοι το επιχειρήσουν. Αλλά και αν αποτύχαιναν σ' αυτό, θα μπορούσαν οπωσδήποτε να στραφούν εναντίον του εδάφους σας και εναντίον εκείνων από τους συμμάχους σας στους οποίους δεν πήγε ο Βρασιίδας. Και τότε θα πρέπει να πολεμήσετε όχι πια για να κυριέψετε ένα μέρος που δε σας ανήκει, αλλά για να προστατέψετε τη συμμαχία σας και τη δική σας γη.

§111

ΑΘΗΝ. Έχουμε πείρα απ' αυτά αν το επιχειρήσουν, αλλά και σεις θα ξέρετε ότι ποτέ Αθηναίοι δεν έλυσαν μια πολιορκία από φόβο άλλου αντιπάλου. Διαπιστώνουμε, όμως, ότι ενώ παραδεχτήκατε πως θα συζητούσαμε για τη σωτηρία της πολιτείας σας, δεν προτείνατε τίποτε σ' όλη αυτή τη μακριά συζήτηση, από το οποίο φρόνιμοι άνθρωποι θα μπορούσαν να ελπίζουν ότι θα σωθούν. Οι δικές σας ελπίδες στηρίζονται, κυρίως, στο μέλλον, ενώ τα μέσα που έχετε τώρα, συγκρινόμενα με τη δύναμη που αντιμετωπίζετε, είναι εντελώς ανεπαρκή. Και θα κάνετε μεγάλη ανοησία αν, αφού αποσυρθούμε εμείς, δεν πάρετε, όσο είναι ακόμα καιρός, μια λογικότερη απόφαση. Δεν πρέπει να παρασυρθείτε από το αίσθημα της τιμής το οποίο οδηγεί τους ανθρώπους σε καταστροφή, όταν αντιμετωπίζουν ταπεινωτικές καταστάσεις και βέβαιους κινδύνους. Πολλοί, αν και μπορούν ακόμα ν' αντιληφθούν τι τους περιμένει, παρασύρθηκαν από την ωραία λέξη τιμή. Νικημένοι από μια λέξη, παθαίνουν εκούσια, ανήκουστες συμφορές και ταπείνωση που είναι ακόμα πιο ατιμωτική αφού δεν είναι αποτέλεσμα της τύχης, αλλά της ανοησίας. Σεις θα το αποφύγετε αυτό αν φανείτε λογικοί και αν δε θεωρήσετε ντροπή να υποκύψετε στην ισχυρότερη ελληνική πολιτεία που σας προτείνει μετριοπαθείς όρους, δηλαδή να γίνετε σύμμαχοί της υποτελείς, διατηρώντας το έδαφός σας. Σας προσφέρεται η εκλογή μεταξύ του πολέμου και της σωτηρίας. Μη διαλέξετε, από πείσμα, το χειρότερο. Ακολουθούν την πιο σωστή πολιτική όσοι απέναντι των ίσων δεν υποχωρούν, απέναντι των ισχυρότερων συμπεριφέρονται με φρόνηση και απέναντι των κατωτέρων είναι μετριοπαθείς. Όταν θα έχουμε αποσυρθεί σκεφθείτε πάλι καλά και μη λησμονείτε ότι θ' αποφασίσετε για την τύχη της πατρίδας σας, ότι δεν έχετε άλλη και ότι από την απόφασή σας αυτή θα εξαρτηθεί η σωτηρία της ή η καταστροφή της.

§112

Οι Αθηναίοι αντιπρόσωποι αποχώρησαν από τη σύσκεψη. Οι Μήλιοι συσκέφθηκαν μόνοι τους και αποφάσισαν να επιμείνουν στα όσα είχαν πει. Αποκρίθηκαν τα ακόλουθα: «Ούτε την αρχική μας απόφαση θα αλλάξουμε, Αθηναίοι, ούτε θα στερήσουμε, μέσα σε λίγες στιγμές, από την ελευθερία της μια πολιτεία που ζει ελεύθερη εδώ και επτακόσια χρόνια. Στηριζόμενοι στην εύνοια των θεών, που μας προστάτεψαν έως τώρα, και στη βοήθεια των ανθρώπων και ιδίως των Λακεδαιμονίων, θα προσπαθήσουμε να σωθούμε. Σας προτείνουμε όμως να γίνουμε φίλοι σας, να μείνουμε ουδέτεροι και να φύγετε από το έδαφός μας αφού κάνουμε σπονδές που θα εξυπηρετούν τα συμφέροντα και των δυο μας.»

§113

Αυτά τα λίγα αποκρίθηκαν οι Μήλιοι και οι Αθηναίοι αποχωρώντας οριστικά από τη σύσκεψη είπαν: «Από την απόφασή σας αυτή, μας φαίνεται ότι είσαστε οι μόνοι άνθρωποι που κρίνετε λαμβάνοντας υπόψη περισσότερο τα μελλοντικά γεγονότα παρά την κατάσταση που έχετε μπροστά σας και νομίζετε ότι, μόνο και μόνο επειδή τα επιθυμείτε, πράγματα μελλοντικά και αόριστα έχουν κίελας συμβεί. Στηρίξατε τα πάντα στους Λακεδαιμονίους, στην τύχη και στις ελπίδες σας και θα χάσετε τα πάντα.»

Προτομή του Αλκιβιάδη.

Γ. ΣΧΟΛΙΑ

§84

- 1. Το επόμενο καλοκαίρι:** Πρόκειται για το καλοκαίρι του 416 π.Χ. Η έννοια του θέρους, όπως την εννοεί ο Θουκυδίδης, έχει ευρύτερη έκταση από το δικό μας θέρος και περιλαμβάνει περίπου την περίοδο από τις αρχές Μαρτίου μέχρι το τέλος Οκτωβρίου. Αυτή ήταν και η περίοδος των πολεμικών επιχειρήσεων, ενώ ο χειμώνας ήταν συνήθως αφιερωμένος στις πολεμικές προετοιμασίες. Βρισκόμαστε στο 16ο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου. Η επιχείρηση του Αλκιβιάδη στο Άργος και η εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον της Μήλου αποτελούν τα σπουδαιότερα γεγονότα του έτους αυτού.
- 2. Ο Αλκιβιάδης πήγε στο Άργος:** Το 417 π.Χ. ο Αλκιβιάδης και ο Νικίας εκλέγονται στρατηγοί και αυτοί ουσιαστικά κατευθύνουν την πολιτική της Αθήνας.
- 3. όσους Αργείους ήταν ακόμη ύποπτοι:** Ο Θουκυδίδης (5.82.2) αναφέρει πως στο Άργος οι δημοκρατικοί επαναστάστησαν εναντίον των ολιγαρχικών και αφού επικράτησαν, άλλους σκότωσαν και άλλους εξόρισαν. Μερικοί ολιγαρχικοί που έμειναν στην πόλη ή κατόρθωσαν να διαφύγουν, ήρθαν σε μυστική συνεννόηση με τους Λακεδαιμονίους. Οι δημοκρατικοί μπροστά στο Σπαρτιατικό κίνδυνο κάλεσαν σε βοήθεια τους Αθηναίους που έφτασαν στο Άργος δια θαλάσσης με αρχηγό τον Αλκιβιάδη. Αυτός συνέλαβε και τα τελευταία υπολείμματα των Λακωνοφίλων κι εδραίωσε τη θέση των δημοκρατικών στην πόλη. Τους ολιγαρχικούς αυτούς ομήρους οι Αθηναίοι αργότερα παρέδωσαν στους δημοκρατικούς Αργείους για να τους θανατώσουν (6.61.3).
- 4. είκοσι ιπποτοξότες:** Ο ρόλος των ιπποτοξοτών θα ήταν ίσως η επιδρομή και λεηλασία μικρών και απομονωμένων αγροτικών οικισμών και εγκαταστάσεων.
- 5. από τους συμμάχους και τους νησιώτες:** Η λέξη «συμμάχους» πρέπει ν' αναφέρεται στη λέξη «νησιώτες» και ν' αποτελεί μια έννοια μ' αυτή. Μερικοί υποστηρίζουν πως οι σύμμαχοι πρέπει να είναι διαφθρετικοί από τους νησιώτες, πρέπει δηλαδή να είναι Αργείοι, Θεσσαλοί και άλλοι. Αυτό όμως είναι πολύ απίθανο κι ο Θουκυδίδης δεν κάνει πουθενά νύξη για τέτοια συμμετοχή. Απλώς ο ιστορικός υπογραμμίζει το γεγονός πως οπλίτες από τα συμμαχικά νησιά του Αιγαίου έλαβαν μέρος σ' αυτή την εκστρατεία και μάλιστα σε αριθμό μεγαλύτερο από τον αριθμό των Αθηναίων οπλιτών.
- 6. είναι άποικοι των Λακεδαιμονίων:** Ο Ηρόδοτος (8.48) λέει πως οι Μήλιοι κατάγονται από τη Λακεδαίμονα (γένος έόντες από Λακεδαίμονος).

- 7. είχαν αρνηθεί να γίνουν υποτακτικοί των Αθηναίων:** Ο Θουκυδίδης στο 2.9.4. αναφέρει πως όλες οι Κυκλάδες, με εξαίρεση τη Μήλο και τη Θήρα, ανήκαν στη συμμαχία των Αθηναίων. Επίσης στο 3.91.1 οι Αθηναίοι έκαμαν μια προσπάθεια να εξαναγκάσουν τη Μήλο να προσχωρήσει με το μέρος τους (426 π.Χ.). Συγκεκριμένα έστειλαν εναντίον τους εξήντα πλοία και δυο χιλιάδες οπλίτες με αρχηγό το Νικία γιατί κατά τη φράση του Θουκυδίδη οι Μήλιοι «δεν ήθελαν ούτε υπήκοοί τους να γίνουν, ούτε στη συμμαχία τους να προσχωρήσουν αν και ήταν νησιώτες». Επειδή όμως οι Μήλιοι παρά τη λεηλασία της χώρας τους δεν προσχωρούσαν στους Αθηναίους, οι τελευταίοι έφυγαν.
- 8. στην αρχή είχαν μείνει ουδέτεροι:** Πρέπει ν' αναφέρεται στα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου πριν από το 427 π.Χ. Πάντως παρά την ουδετερότητά τους οι συμπάθειες των Μηλίων ήταν με τους Λακεδαιμονίους.
- Β. Σε μια επιγραφή [IG V (1) 1=(Tod, αρ. 62)]** που πιθανότατα χρονολογείται το 427 π.Χ. αναφέρεται πως η Μήλος, αν και ουδέτερη, υποστήριξε δυο φορές τις στρατιωτικές προετοιμασίες της Σπάρτης προσφέροντας χρήματα «για τον πόλεμο». Μερικοί υποστηρίζουν πως η εισφορά συνδέεται με την εκστρατεία του Σπαρτιάτη ναύαρχου Αλκίδα εναντίον της Λέσβου (3.26-33) το 427 π.Χ. Η εκστρατεία απέτυχε, αλλά ο Αλκίδας στο ταξίδι του φαίνεται ότι πέρασε δυο φορές από τη Μήλο και πήρε τα χρήματα. Αν η θεωρία αυτή είναι ορθή, τότε η εκστρατεία του Νικία εναντίον της Μήλου το 426 π.Χ. πρέπει να θεωρηθεί ως απάντηση σ' αυτό το επεισόδιο που για τους Αθηναίους τουλάχιστον έθετε υπό αμφισβήτηση την επίσημη ουδετερότητα της Μήλου. Υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος σε μια δεδομένη στιγμή ο Σπαρτιατικός στόλος να καταλάβει το νησί και να το χρησιμοποιήσει ως προπύργιο των Λακεδαιμονίων εναντίον των Αθηναϊκών συμφερόντων στο Αιγαίο πέλαγος. Επομένως από πολιτική και στρατιωτική άποψη οι Αθηναίοι έτρεφαν κάποιο δικαιολογημένο φόβο για τη Μήλο. Είναι όμως υπερβολικό να θεωρήσουμε την απλή συνεισφορά χρημάτων ως σοβαρή παραβίαση της ουδετερότητας της Μήλου, τη στιγμή μάλιστα που δεν ξέρουμε αν η συνεισφορά έγινε θεληματικά ή από φόβο λόγω της παρουσίας του Σπαρτιατικού στόλου.
- 9. όταν οι Αθηναίοι είχαν μεταχειριστεί θία και είχαν ρημάξει τη γη τους:** Αυτό αναφέρεται στην εκστρατεία του Νικία το 426 π.Χ. (3.91.3).
- 10. βρέθηκαν σε κατάσταση ανοικτού πολέμου:** Μετά την επίθεση του Νικία το 426 π.Χ. Ενδεχόμενα να ακολούθησαν κι άλλες επιδρομές μικρότερης σημασίας που να μην τις αναφέρει ο Θουκυδίδης.
- 11. Κλεομήδης του Λυκομήδους και Τεισίας του Τεισιμάχου:** Τα ονόματα αυτών των στρατηγών αναφέρονται για πρώτη και τελευταία φορά σ' αυτό το χωρίο από το Θουκυδίδη, αν και επιγραφικά επιβεβαιώνεται η παρουσία τους πάνω σ' ένα κατάλογο δαπανών για την εκστρατεία της Μήλου [IG 1².302 (=ML 77. 29-33)].

12. στους άρχοντες και τους ταγούς της πολιτείας: Με τη λέξη «άρχοντες» πρέπει να εννοεί το συμβούλιο των αρχόντων που ασκούσε την εκτελεστική εξουσία, ενώ «ταγοί» (ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τη λέξη «δλίγοι») πρέπει να είναι οι λίγοι που είχαν το δικαίωμα να ψηφίζουν. Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως η Μήλος ως Δωρική αποικία, είχε ολιγαρχικό πολίτευμα κι έτσι οι αποφάσεις παίρνονταν όχι από το σύνολο του λαού, αλλά από τους ολίγους. Ο λαός (το πλήθος) συνεκαλείτο σπάνια και σε έκτακτες μόνο περιπτώσεις κατά τη βούληση και κρίση των ολίγων. Στην προκειμένη περίπτωση η τύχη της Μήλου θα ήταν ίσως διαφορετική αν οι άρχοντες και οι ταγοί άφηναν τους Αθηναίους πρέσβεις να μιλήσουν απευθείας στο λαό. Εδώ μας έρχεται στο νου το παράδειγμα του Σπαρτιάτη Βρασίδα που κατόρθωσε με πειστικά λόγια (κι έμμεσες απειλές) να κάνει τους κατοίκους της Ακάνθου να εγκαταλείψουν τους Αθηναίους και να προσχωρήσουν στη συμμαχία του (4.84,88).

§85

πειστικά επιχειρήματα: Η φράση «πειστικά επιχειρήματα» («έπαγωγά και ανέλεγκτα» κατά το Θουκυδίδη) εξυπακούει αναληθή επιχειρήματα. Αυτό όμως δε σημαίνει πως οι ίδιοι οι Αθηναίοι παραδέχονται εδώ πως αυτά που θα πουν στη συνέλευση είναι παραπλανητικά ή αναληθή, αλλά μάλλον κάτι τέτοιο θα σκέφτονταν ίσως οι Μήλιοι αρχηγοί (οι ολίγοι) για τα λόγια των Αθηναίων.

Ιδιαίτερα η λέξη «έπαγωγά» που χρησιμοποιεί ο Θουκυδίδης σχετίζεται με την πειστική δύναμη του λόγου, όπως την είχε αναπτύξει ο σοφιστής Γοργίας που δήλωσε πως ο «λόγος δυνάστης μέγας έστί» (DK 82 B 11.8.17).

§86

εκείνο που έρχεται σε αντίφαση με την πρότασή σας είναι η πολεμική προετοιμασία σας: Οι αντιπρόσωποι των Μηλίων ορθώς παρατηρούν πως, παρά τη φαινομενική δημοκρατική διαδικασία στη συζήτηση, στην πραγματικότητα οι διαπραγματεύσεις γίνονται κάτω από το βάρος της ισχυρής στρατιωτικής παρουσίας των Αθηναίων στο νησί τους. Οι Αθηναίοι άσχετα με το δίκαιο ή άδικο των επιχειρημάτων των Μηλίων ουσιαστικά ενδιαφέρονται μόνο για την υποταγή τους. Αυτό φαίνεται καθαρά και από την απάντηση των Αθηναίων στην επόμενη παράγραφο.

§87

- 1. αντί να έχετε μόνο υπόψη σας την παρούσα κατάσταση:** Οι Αθηναίοι έμμεσα παροτρύνουν τους Μηλίους να αντιμετωπίσουν την κατάσταση με διαφορετικό τρόπο, να εγκαταλείψουν δηλαδή την οποιαδήποτε επιχειρηματολογία τους που στηρίζεται πάνω στις αρχές της δικαιοσύνης, και να λάβουν υπόψη τους τη συντριπτική δύναμη των Αθηναίων που είναι και το ουσιαστικό υπόβαθρο της όλης συζήτησης.
- 2. πώς να σώσετε την πολιτεία σας:** Ουσιαστικά οι Αθηναίοι με κυνικότητα απαι-

τούν από τους Μηλίους ν' απαντήσουν μ' ένα ναι ή ένα όχι στις προτάσεις τους. Ασφαλώς για τους Αθηναίους σωτηρία των Μηλίων σήμαινε ένα και μόνο πράγμα: τη χωρίς όρους υποταγή των κατοίκων της Μήλου στις Αθηναϊκές απαιτήσεις με αντάλλαγμα την υλική τους μονάχα σωτηρία (ζωή, σπίτια, σπαρτά, κτλ.).

§88

1. **πολλές σκέψεις:** Αναφέρεται στη λέξη «υποψίες» που χρησιμοποίησαν πιο πάνω οι Αθηναίοι.
2. **για να σώσουμε την πολιτεία μας:** Οι Μηλιοί υιοθετούν το ίδιο επιχείρημα με τους Αθηναίους, μόνο που το αντιλαμβάνονται διαφορετικά: γι' αυτούς σωτηρία είναι η διατήρηση της ελευθερίας τους.

Η μέθοδος να απαντά κανείς σημείο προς σημείο στα λόγια του αντιπάλου του χρησιμοποιώντας το ίδιο επιχείρημα από διαφορετική σκοπιά είναι σοφιστική και θυμίζει το απόσπασμα από το σύγγραμμα **Τέχνη Ἐριστικῶν** του σοφιστή Πρωταγόρα που υποστηρίζει πως για κάθε πράγμα υπάρχουν δυο αντίθετοι λόγοι (επιχειρήματα): δύο λόγους είναι περί παντός πράγματος ἀντικειμένους ἀλλήλοις (DK 80 B 6a).

§89

1. **δε θα πούμε μεγάλα λόγια... ηγεμονία:** Οι Αθηναίοι ήταν περήφανοι για το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν για τη σωτηρία της Ελλάδας στους Περσικούς πολέμους. Το γεγονός αυτό γινόταν συχνά αντικείμενο πολιτικής και ρητορικής εκμετάλλευσης εκ μέρους τους προς δικαιολόγηση της ηγεμονίας τους (1.73.4). Στο σημείο αυτό του διαλόγου οι Αθηναίοι αντιπρόσωποι δεν αποποιούνται, ως αρχή, το δικαίωμα που έχουν λόγω της συμβολής τους στους Περσικούς πολέμους, αλλ' απλώς το αφήνουν κατά μέρος στην παρούσα συζήτηση και ζητούν από τους Μηλίους ν' αφήσουν από δικής τους πλευράς κατά μέρος το επιχείρημα πως, αν και άποικοι των Λακεδαιμονίων, δεν εκστράτευσαν ποτέ εναντίον των Αθηναίων.
2. **ούτε μακριές φράσεις:** Ήταν συνηθισμένο να σχετίζεται η συντομία του λόγου με την ειλικρίνεια («ἀπλοῦς ὁ λόγος τῆς ἀληθείας ἔφυ»: Ευριπ. **Φοίνισσαι** 469, **Απόσπ.** 253), τα δε πολλά και περίτεχνα λόγια θεωρούνται σημάδι πονηρίας και αδικίας. Πολλοί χαρακτήρες των έργων του Ευριπίδη επαινούν τη συντομία και απλότητα στα λόγια και καταδικάζουν τη φλύαρη κομπόχτη που οδηγεί στην απάτη (**Φοίνισσαι** 469-472, **Μήδεια** 580-587, **Ἐκάθη** 1188-1194, **Βάκχαι** 266-271, **Ἰππόλυτος** 490-502). Ένας πολύ μεγάλος λόγος είναι λιγότερο πειστικός ή πιστευτός, ενώ ο σύντομος λόγος προδίνει ευθύτητα και ειλικρίνεια στο χαρακτήρα (**Ρήσος** 422-423).
3. **τα νομικά επιχειρήματα:** (Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τη λέξη «δίκαια»). Οι Αθηναίοι υποστηρίζουν πως η επιχειρηματολογία με βάση τη δικαιοσύνη έχει θέση μόνο όταν οι αντίπαλοι συνομιλητές συζητούν με ίσους όρους ή υπό-

κείνται σε ισοδύναμες εξωτερικές πιέσεις. Η στρατιωτική υπεροχή των Αθηναίων είναι πρόδηλη και οι Αθηναίοι πρέσβεις ανοικτά υποδεικνύουν πως ο ισχυρός έχει το δικαίωμα να επιβάλλει τη γνώμη του, ο δε αδύνατος πρέπει να υποχωρεί. Με άλλα λόγια υποστηρίζουν την αρχή «το δίκαιο του ισχυροτέρου».

- B.** Η πιο πάνω στάση είναι κυνική και η επιχειρηματολογία που θέτει στο στόμα τους ο Θουκυδίδης είναι καθαρά σοφιστική κι απηχεί το πνεύμα των σοφιστικών συζητήσεων στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ. Το δίκαιο του ισχυροτέρου υποστηρίζουν επίσης ο Καλλικλής στο **Γοργία** (483d-484c) και ο Θρασύμαχος στο πρώτο βιβλίο της **Πολιτείας** (338c-339a) του Πλάτωνα. Έτσι ο Καλλικλής τονίζει πως η ίδια η φύση δηλώνει πως ο δυνατότερος πρέπει να εξουσιάζει τον πιο αδύνατο και να έχει περισσότερα από αυτόν, καταφέρεται δε εναντίον των νόμων που κατά τη γνώμη του αποτελούν επιπόνηση των αδυνάτων για να επιβάλλουν τη θέλησή τους πάνω στους δυνατούς. Ο Θρασύμαχος επίσης διακηρύττει πως «δικαιοσύνη δεν είναι τίποτε άλλο παρά το συμφέρον του πιο ισχυρού».

§90

- 1. το συμφέρον και όχι το δίκαιο:** Οι Μήλιοι δέχονται την Αθηναϊκή εισήγηση να συζητήσουν με βάση την αρχή του συμφέροντος παραμερίζοντας αφηρημένους υπολογισμούς της δικαιοσύνης, αλλά κατά την άψιψή τους το κοινό συμφέρον (κοινό αγαθό) απαιτεί ακριβώς το σεβασμό μέχρις ορισμένου βαθμού των αρχών του δικαίου.
- 2. κοινό αγαθό:** Ασφαλώς το κοινό αγαθό προϋποθέτει την αρχή της ισότητας και της λογικής αντιμετώπισης της κατάστασης. Αυτό όμως δεν έχει καμιά πρακτική σημασία για μια ισχυρή πολιτεία εφ' όσον αυτή η πολιτεία εξακολουθεί να διατηρεί τη δύναμή της. Γι' αυτό οι Μήλιοι προχωρούν ένα ακόμη βήμα υπενθυμίζοντας στους Αθηναίους τις συνέπειες που θα είχε γι' αυτούς μια πιθανή μελλοντική απώλεια της τότε δύναμης και αυτοκρατορίας τους.
- 3. τα ορθά και τα δίκαια:** Δεν υπάρχει αντίφαση με τα προηγούμενα. Οι Μήλιοι δέχτηκαν με διαμαρτυρία πως δε θα στηριχτούν στο δίκαιο ως αφηρημένη αρχή, αλλά ζητούν ν' αλλάξουν την Αθηναϊκή στάση υποστηρίζοντας πως η τήρηση της συμβατικής δικαιοσύνης αποβλέπει πράγματι στο κοινό συμφέρον.
- 4. πείθοντας τον αντίπαλό του με επιχειρήματα πέρα από τα αυστηρά πλαίσια του δικαίου:** Το δίκαιο δεν παραγνωρίζεται εντελώς, αλλά ικανοποιείται σε σχετικό βαθμό. Για μια πόλη δυνατή όπως η Αθήνα δίκαιο θα ήταν να χρησιμοποιήσει τη δυσανάλογη δύναμή της σκληρά και ανελέητα για να επιτύχει το σκοπό της. Η εγκατάλειψη των αυστηρών πλαισίων του δικαίου οδηγεί σε κάποια μετριοπάθεια και συμβιβασμό που μια μεγάλη δύναμη κανονικά δεν αισθανόταν υποχρεωμένη να κάνει. Οι ίδιοι οι Αθηναίοι στο συνέδριο στη

Σπάρτη δικαιολογούν την ηγεμονία τους και εκθειάζουν τη μετριοπάθειά τους που τους επιτρέπει να συμπεριφέρονται με τρόπο δικαιότερο απ' όσο η δύναμή τους θα το επέτρεπε (1.76.3). Κι είναι ακριβώς αυτή η μετριοπάθειά τους που αφήνει περιθώρια κριτικής εναντίον της ηγεμονίας τους, ενώ μια πιο αυστηρή και απόλυτη εξουσία δε θα ανεχόταν οποιαδήποτε κριτική εναντίον της. Γιατί όπως παρατηρούν πιο κάτω «φαίνεται πως τους ανθρώπους εξοργίζει περισσότερο η αδικία παρά ο ζυγός της βίας» (1.77.4).

5. αν χάσετε τον πόλεμο... τη μεγαλύτερη τιμωρία: Τα λόγια αυτά φέρνουν στο νου μας την τελική ήττα των Αθηναίων στον Πελοποννησιακό πόλεμο και την αγωνιώδη ατμόσφαιρα στην Αθήνα μετά τη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς, που τόσο παραστατικά περιγράφει ο Ξενοφώντας στο δεύτερο βιβλίο των **Ἑλληνικῶν** του.

B. Περιγραφή από τον Ξενοφώντα της ατμόσφαιρας στην Αθήνα μετά τη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς: «Στην Αθήνα έγινε γνωστή η συμφορά τη νύκτα, όταν έφτασε η Πάραλος, και ο θρήνος από τον Πειραιά έφτανε στην πόλη δια μέσου των Μακρών Τειχών, καθώς ο ένας την ανάγγελλε στον άλλο: ώστε τη νύκτα εκείνη κανένας δεν κοιμήθηκε, και θρηνούσαν όχι μόνο τους νεκρούς, αλλά πολύ περισσότερο τους εαυτούς τους, γιατί νόμιζαν πως θα πάθαιναν τα ίδια που αυτοί έκαμαν στους Μηλίους που ήταν άποικοι των Λακεδαιμονίων, όταν τους υπέταξαν με πολιορκία, και στους κατοίκους της Ιστιαίας και της Σκιώνης και της Τορώνης και της Αίγινας και σε πολλούς άλλους Έλληνες (2.2.3)... Νόμιζαν δε, ότι τίποτε δε θα τους έσωζε ώστε να μην πάθουν όσα κακά οι ίδιοι έκαμαν, όχι από εκδίκηση, αλλά αδικώντας ανθρώπους μικρών πόλεων με μόνη δικαιολογία πως ήταν σύμμαχοι των Λακεδαιμονίων» (2.2.10). Τελικά όμως οι Σπαρτιάτες παρά τις αντίθετες υποδείξεις των συμμάχων τους, ιδιαίτερα των Κορινθίων και των Θηβαίων, τήρησαν μεγαλόψυχη στάση προς τους Αθηναίους και στη συνέλευση που έκαμαν για την τύχη της Αθήνας είπαν «πως δε θα εξανδραπόδιζαν μια πόλη Ελληνική που πρόσφερε μέγιστες υπηρεσίες σε στιγμές πολύ δύσκολες για την Ελλάδα» (2.2.20).

Δεν πρέπει όμως να δώσουμε προφητική σημασία στα λόγια των Μηλίων. Το πιθανότερο είναι πως ο Θουκυδίδης έγραψε το Διάλογο των Μηλίων μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου. Έτσι θέτει εκ των υστέρων στο στόμα τους υπαινιγμούς για γεγονότα ήδη γνωστά. Οι υπαινιγμοί όμως αυτοί αποκτούν λειτουργικό ρόλο μέσα στο διάλογο γιατί προκαλούν την εγωϊστική απάντηση των Αθηναίων και δίνουν διαφορετική στροφή στη συζήτηση.

§91

- 1. μια ενδεχόμενη κατάλυση της ηγεμονίας μας:** Το μέρος αυτό του διαλόγου από μερικούς μελετητές θεωρήθηκε μεταγενέστερο γιατί περιέχει προφητικούς υπαινιγμούς για τη μελλοντική τύχη της Αθήνας το 404 π.Χ. και προφανώς γράφτηκε εν γνώσει των γεγονότων αυτών.
- 2. όσοι σαν τους Λακεδαιμονίους ασκούν ηγεμονία πάνω σε άλλους:** Πράγματι

κατά τον Ξενοφώντα (Έλληνικά 2.2.11) η γενναιοφροσύνη της Σπάρτης έσωσε την Αθήνα από την ολοκληρωτική καταστροφή που ζητούσαν άλλοι μικρότεροι σύμμαχοί τους (Βλέπε Σχόλια §90.5,Β). Επίσης ο ρήτορας Ισοκράτης στο λόγο του **Περί Ειρήνης** (78) αναγνωρίζει το γεγονός πως οι Λακεδαιμόνιοι τελικά φάνηκαν πιο φιλικοί και ουσιαστικά έσωσαν τους Αθηναίους από το μίσος των συμμάχων τους.

- 3. όσο είναι επικίνδυνοι οι υπήκοοι μιας πολιτείας όταν επαναστατήσουν:** Τα λόγια αυτά δείχνουν καθαρά πως η σχέση των Αθηναίων προς τους συμμάχους τους είχε τελικά καταστεί σχέση κυριών προς δούλους. Πολλοί από τους Έλληνες που στην αρχή με ενθουσιασμό προσχώρησαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία με σκοπό την ομόθυμη αντιμετώπιση του κοινού εχθρού των Ελλήνων, δηλαδή των Περσών, είδαν σιγά-σιγά τους εαυτούς τους να υποβιβάζονται σε καθεστώς υποτελών με δυσβάσταχτες πολλές φορές οικονομικές επιβαρύνσεις προς όφελος της Αθηναϊκής ηγεμονίας. Γι' αυτό ήταν πρόθυμοι ν' αποστατήσουν, αν όχι και να προσχωρήσουν από αντίδραση στο αντίθετο στρατόπεδο. Αυτό όμως θα έθετε σε άμεσο κίνδυνο τα συμφέροντα και την ασφάλεια των Αθηναίων που γι' αυτό ήταν έτοιμοι ν' αντιμετωπίσουν τέτοιες περιπτώσεις με αμείλικτη αυστηρότητα.
- Β. Η αποστασία των Μυτιληναίων και η σχετική αγόρευση του δημαγωγού Κλέωνα στην Εκκλησία του Δήμου είναι ενδεικτικά της πιο πάνω νοοτροπίας** (Θουκ. 3.39. 7-8): «Σκεφτείτε τώρα τούτο: αν στους συμμάχους που αποστατούν, είτε γιατί τους ανάγκασαν οι εχθροί είτε γιατί το αποφάσισαν με τη θέλησή τους, επιβάλλετε τις ίδιες τιμωρίες, νομίζετε πως θα βρεθεί κανένας που να μην αποστατήσει με την παραμικρή αιτία, αφού, αν μεν πετύχει θα κερδίσει την ελευθερία του, αν δε αποτύχει, δε θα πάθει τίποτε αθεράπευτο; ... κι αν μεν καταπνίξουμε την αποστασία, θα παραλάβουμε μια πόλη καταστραμμένη και θα χάσουμε από αυτή στο μέλλον τις προσόδους, πάνω στις οποίες στηρίζουμε τη δύναμή μας. Αν δε αποτύχουμε, θ' αποκτήσουμε καινούργιους εχθρούς επιπρόσθετα μ' αυτούς που έχουμε, κι ενώ είμαστε υποχρεωμένοι ν' αντιμετωπίζουμε τους δηλωμένους τώρα εχθρούς μας, θα πολεμήσουμε εναντίον των δικών μας συμμάχων». Και παρακάτω ο Κλέωνας προσθέτει (3.40.2-5): «εγώ λοιπόν και τότε και τώρα αγωνίζομαι να σας πείσω, πως δεν πρέπει ν' ανακαλέσετε την προηγούμενη απόφασή σας ούτε να περιπέσετε σε τρία σφάλματα ιδιαίτερα ασύμφορα σε μια ηγεμονία, δηλαδή στον οίκτο, στην απόλαυση των λόγων (πειστική ρητορεία) και στην επιείκεια... Γιατί, αν μεν αυτοί δίκαια αποστάτησαν, σεις δε θά 'πρεπε να ηγεμονεύετε. Αν όμως έχετε την αξίωση να διατηρείτε την ηγεμονία σας παρά το πρόπον, πρέπει επίσης να τους τιμωρήσετε παρά το πρόπον, διαφορετικά να εγκταλείψετε την ηγεμονία σας και ν' ασκείτε τη φιλανθρωπία χωρίς κίνδυνο».

Τελικά όμως στην περίπτωση της Μυτιλήνης επικράτησε η μετριοπαθής εισήγηση του Διόδοτου που αντίθετα με τον Κλέωνα παρατήρησε (3.46.4-6): «Όποτε δεν πρέπει προς δική μας βλάβη να γίνουμε αυστηροί δικαστές αυτών που εγκληματούν, αλλά να φροντίζουμε πώς στο μέλλον τιμωρώντας με

επιείκεια τις πόλεις θα τις έχουμε στη διάθεσή μας εύρωστες οικονομικά. Και να επιζητούμε τη φύλαξή τους όχι με την αυστηρότητα των νόμων, αλλά με την προσεκτική παρακολούθηση των πραγμάτων. Τώρα όμως κάνουμε το αντίθετο, κι ένα λαό που είναι ελεύθερος και παραμένει με τη βία κάτω από την ηγεμονία μας, αν, αφού αποστατήσει εύλογα για την απόκτηση της ελευθερίας του, τον υποτάξουμε, νομίζουμε πως πρέπει να τον τιμωρήσουμε σκληρά. Πρέπει όμως τους ελεύθερους, όταν αποστατούν να μην τους τιμωρούμε αυστηρά, αλλά να τους προσέχουμε πολύ προτού αποστατήσουν και να φροντίζουμε εκ των προτέρων ώστε ούτε καν να το σκεφτούν αυτό. Όταν δε νικήσουμε, να επιβάλουμε τιμωρία σε όσο το δυνατό λιγότερους».

4. **για το συμφέρον της ηγεμονίας....το κοινό μας συμφέρον:** Οι Αθηναίοι δηλώνουν κυνικά τις προθέσεις τους και δίνουν τη δική τους αντίληψη για το κοινό συμφέρον, που γι' αυτούς δεν είναι τίποτε άλλο παρά η χωρίς όρους παράδοση της Μήλου. Έτσι οι μεν Αθηναίοι θ' αποκτούσαν αυτό που ήθελαν χωρίς κόπο και έξοδα, οι δε Μήλιοι θα απέφευγαν την καταστροφή τους και θα κέρδιζαν τη σωτηρία της πατρίδας τους με κόστος βέβαια την ελευθερία τους.

§92

Οι Μήλιοι αντιλαμβάνονται το παράδοξο του Αθηναϊκού επιχειρήματος και με την απορία τους υπαινίσσονται πως στην πραγματικότητα το κοινό συμφέρον Αθηναίων και Μηλίων είναι η αποφυγή του πολέμου που στους μεν πρώτους θα επιφέρει ταλαιπωρίες και έξοδα, στους δε δεύτερους καταστροφή και υποδούλωση.

§93

Οι Αθηναίοι θέτουν έμφαση στο υλικό κέρδος που θα προκύψει και για τις δυο πλευρές, αν οι Μήλιοι υποταγούν χωρίς αντίσταση. Οι Μήλιοι όμως θεωρούν ως πολυτιμότερο αγαθό τη διατήρηση της ελευθερίας και της ουδετερότητάς τους.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η ευημερία των υποτελών ωφελεί τους ηγεμόνες. Τα υπέρογκα έξοδα της πόλεως των Αθηνών πληρώνονταν από το συμμαχικό ταμείο. Το επιχείρημα αυτό διατυπώθηκε επίσης από τον Κλέωνα (3.39.8) και το Διόδοτο (3.46.3) (βλέπε **Σχόλια** §91.3,Β).

§94

Οι Μήλιοι αντιπροτείνουν φιλική ουδετερότητα.

§95

η έχθρα σας: Αν οι Αθηναίοι σέβονταν την ουδετερότητα των Μηλίων, οι υπόλοιποι υπήκοοί τους θα νόμιζαν πως οι Αθηναίοι σεβάστηκαν την ανεξαρτησία των Μηλίων για λόγους αδυναμίας. Αντίθετα η υποταγή και το μίσος των Μηλίων θα ήταν για τους άλλους απόδειξη της δύναμης των Αθηναίων.

- B.** Παρόμοια σκέψη για την έχθρα εκφράζει και ο Περικλής (2.63.5): «Αλλά το να μισούνται και να προκαλούν προσωρινή δυσaréσκεια είναι γνώρισμα όλων που είχαν την αξίωση να υποτάξουν άλλους στην εξουσία τους. Και βέβαια όποιος προκαλεί το φθόνο των άλλων για πολύ σπουδαία ζητήματα, ορθά σκέφτεται. Γιατί το μίσος δε διαρκεί πολύ, η δε λαμπρότητα του παρόντος και η δόξα του μέλλοντος αφήνουν μνήμη αθάνατη». Επίσης ο Κλέωνας (3.39.5) υποστηρίζοντας την τιμωρία των Μυτιληναίων παρατηρεί: «ο άνθρωπος γενικά είναι εκ φύσεως τέτοιος ώστε να περιφρονεί μεν αυτούς που τον περιποιούνται, να θαυμάζει δ' αυτούς που δεν υποκύπτουν σ' αυτόν» (σεβασμός της δύναμης).

§96

- 1. τέτοια αντίληψη του δικαίου:** Ο καθένας αντιλαμβάνεται το δικαίο με το δικό του τρόπο και ανάλογα με το δικό του συμφέρον. Μια τέτοια σχετική αντίληψη του δικαίου είναι σοφιστική και θυμίζει τη ρήση του Πρωταγόρα « πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος » (DK 80 B1).
- 2. εκείνους που δεν έχουν μαζί σας κανένα φυλετικό δεσμό:** Οι Μήλιοι ήταν άποικοι των Λακεδαιμονίων κι επομένως Δωριείς.
- 3. εκείνους που είναι άποικοί σας όπως συμβαίνει με τους περισσότερους:** Εννοεί τους κατοίκους των περισσότερων νήσων του Αιγαίου Πελάγους και τους Ίωνες που κατοικούσαν στα παράλια της Μικράς Ασίας. Κατά το Θουκυδίδη (1.12.4) «οι μεν Ίωνες και οι περισσότεροι νησιώτες ήταν άποικοι των Αθηναίων, οι δε κάτοικοι [των Ελληνικών πόλεων] της Ιταλίας και της Σικελίας ήταν ως επί το πλείστον άποικοι των Πελοποννησίων και μερικών πόλεων της άλλης Ελλάδας. Όλες αυτές οι αποικίες ιδρύθηκαν μετά τον Τρωικό πόλεμο».

Οι Μήλιοι σ' αυτή την παράγραφο υποστηρίζουν την άποψη πως δεν πρέπει να κατατάσσονται στην ίδια κατηγορία οι άποικοι με τους ξένους, και αυτοί που δεν έβλαψαν καθόλου με τους αποστάτες. Πρέπει δηλαδή να λαμβάνονται υπόψη δυο παράγοντες: η φυλετική συγγένεια και η ίδια η στάση των μικρών προς τους μεγάλους. Στην προκειμένη περίπτωση: οι Μήλιοι είναι Δωριείς και δεν έβλαψαν καθόλου τους Αθηναίους.

§97

δεν μπορέσατε να μας αντισταθείτε εμάς που είμαστε θαλασσοκράτορες: Οι Αθηναίοι υποστηρίζουν πως αν οι Μήλιοι διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους, άλλοι ισχυρότεροι από αυτούς νησιώτες, όπως π.χ. οι Σάμιοι ή οι Μυτιληναίοι, θα παρακινηθούν σε αποστασία από το παράδειγμά τους. Το επιχείρημα όμως αυτό δεν είναι ιδιαίτερα πειστικό γιατί οι Μήλιοι ποτέ δε διατέλεσαν υπήκοοι των Αθηναίων. Πρέπει όμως να έχουμε υπόψη μας πως η Μήλος 1) μαζί με τη Θήρα ήταν το μόνο νησί των Κυκλάδων που δεν υποστήριξε τους Αθηναίους κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο 2) ίσως υποστήριξε οικονομικά την εκστρατεία του Αλκίδα το 427 π.Χ. 3) αντιστάθηκε γενναία στην πρώτη εκστρατεία των Αθηναίων υπό την αρχηγία του

Νικία το 426 π.Χ. 4) αγνόησε την αυθαίρετη επιβολή φορολογίας από τους Αθηναίους το 425 π.Χ. και 5) ίσως έκανε κάτι στο πρόσφατο παρελθόν που οι Αθηναίοι θεώρησαν πρόκληση, αλλά ο Θουκυδίδης για άγνωστους λόγους παρέλειψε ν' αναφέρει.

§98

1. δε μας επιτρέπετε να επικαλεσθούμε το δίκαιο: Οι Αθηναίοι, ως γνωστό, πρότειναν προηγουμένως τον παραμερισμό επιχειρημάτων που στηρίζονταν στο δίκαιο και υποστήριξαν τη λύση της διαφοράς τους με τους Μηλίους με βάση το κοινό συμφέρον. Οι δυο όμως πλευρές έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το τι συμφέρει την καθεμιά στην προκείμενη περίπτωση. Οι Αθηναίοι θεωρούν ως ουσιαστικό συμφέρον τους την υποταγή της Μήλου γιατί θα συμβάλει στην αύξηση της δύναμής τους και θα χρησιμεύσει ως παράδειγμα πιστής υπακοής στους συμμάχους τους. Απεναντίας οι Μήλιοι βλέπουν στην ενδεχόμενη υποταγή τους αρνητικές επιπτώσεις για τους Αθηναίους: θα μεταβάλουν σε εχθρούς τους όλους τους μέχρι τώρα ουδέτερους και ουσιαστικά θα μειώσουν αντί ν' αυξήσουν τη δύναμή τους.

Η συζήτηση ακολουθεί την ίδια σοφιστική γραμμή που είδαμε στις παραγράφους 88, 91, 92, 93, 95 και 96. Θυμίζει και πάλι την άποψη του Πρωταγόρα πως σε κάθε ζήτημα υπάρχουν δυο αντίθετες απόψεις και πως μέτρο κρίσης για κάθε άποψη είναι ο ίδιος ο άνθρωπος που υιοθετεί κατά το δοκούν και το συμφέρον τη μια ή την άλλη άποψη.

2. να επικαλεσθούμε το δίκαιο: Οι Μήλιοι επιμένουν στη θέση για την οποία γίνεται υπαινιγμός στην παράγραφο 89, πως δηλαδή δεν έκαμαν τίποτε για να προκαλέσουν τους Αθηναίους.

§99

1. επικίνδυνοι εχθροί μας... ηγεμονία μας: Εδώ οι Αθηναίοι διακρίνουν τρεις κατηγορίες αντιπάλων:

1. τους ηπειρώτες που είναι ελεύθεροι
2. τους ανεξάρτητους νησιώτες
3. τους νησιώτες που είναι δυσαρεστημένοι υπήκοοί τους.

Οι πρώτοι προφανώς αναβάλλουν να λάβουν μέτρα προφύλαξης εναντίον των Αθηναίων γιατί οι Αθηναίοι δε θεωρούνται επίφοβοι στην ξηρά. Χωρίς βέβαια να παραμελούν το πεζικό, οι Αθηναίοι ήταν ιδιαίτερα ισχυροί στο ναυτικό και η αρχή τους στηριζόταν στη θαλασσοκρατία. Μια τέτοια αρχή είναι οπωσδήποτε περισσότερο ενοχλητική για τους νησιώτες, που είναι συνάμα εκ φύσεως πιο ενεργητικοί και δραστήριοι από τους ηπειρώτες.

2. αυτοί υπάρχει πιθανότης να ενεργήσουν αλόγιστα: Αλόγιστη χαρακτηρίζεται από τους Αθηναίους η προσπάθεια των νησιωτών να διατηρήσουν ή να επα-

νακτήσουν την ελευθερία τους με οποιοδήποτε αγώνα.

§100

Αν οι Αθηναίοι είναι έτοιμοι να υποστούν το παν για τη διατήρηση της ηγεμονίας τους, οι δε υπήκοοί τους για την αποτίναξη της δουλείας, τότε εξυπακούεται πως για τους Μηλίους είναι βασικό θέμα τιμής η προσπάθεια διατήρησης της ελευθερίας τους. Οι Μηλίοι εγκαταλείπουν και πάλιν τα τόσο γρηστά στους Αθηναίους επιχειρήματα του συμφέροντος κι επαναφέρουν στο προσκήνιο θέματα ηθικής αρχής.

§101

- B. όχι, αν πάρετε φρόνιμη απόφαση:** Οι Αθηναίοι προσπαθούν να πείσουν τους Μηλίους ν' αφήσουν κατά μέρος το αίσθημα τιμής και να κοιτάξουν τι απαιτεί η σύνεση να πράξουν. Η τιμή κι η ανδρεία κατά τους Αθηναίους έχουν θέση μόνο όπου οι δυνάμεις είναι ισόπαλες, όπου όμως ο ένας από τους αντιπάλους είναι ανώτερος, είναι θέμα σωφροσύνης ο αδύνατος να υποχωρεί και να επιδιώκει κυρίως τη σωτηρία του. Μια τέτοια αντίληψη σωφροσύνης προβάλλεται συχνά από τους στρατιωτικά και οικονομικά ισχυρότερους προς τους πιο αδύνατους ή προς τους πολιτικά καταπιεσμένους. Σωφροσύνη δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση σημαίνει να δέχονται οι κατώτεροι αδιαμαρτύρητα τη μοίρα τους και να «συμπεριφέρονται καλά» για να περνούν καλά και οι άρχοντες και οι αρχόμενοι.
- B.** Μια παρόμοια αντίληψη βρίσκουμε στα λόγια του Οδυσσέα προς την αιχμάλωτη Εκάθη όταν απαιτεί την παράδοση στους Αχαιούς της κόρης της Πολυξένης για να θυσιαστεί προς τιμή του Αχιλλέα. Αποτρέπει την Εκάθη ν' αντιδράσει βίαια στην απόσπαση της Πολυξένης, της συνιστά να αντιληφθεί τη δύσκολή της θέση και τη συμβουλεύει να επιδείξει την ανάλογη σύνεση ('Εκάθη 225-8). Επίσης ο ρήτορας Λυσίας στον 'Υπερ 'Αδυνάτου λόγο του (24.17) παρατηρεί πως οι μεν πλούσιοι εξαγοράζουν τους κινδύνους με χρήματα, αλλά οι φτωχοί εξαναγκάζονται από τη φτώχεια τους να επιδεικνύουν σωφροσύνη.
- B.** Η σωφροσύνη στα πιο πάνω παραδείγματα αποκτά πρακτική και ωφελιμιστική παρά ηθική σημασία. Χαρακτηριστικό όμως είναι πως οι Αθηναίοι, ενώ προτείνουν στους Μηλίους μια συνετή υποταγή, δε θεωρούν για τους ίδιους τους εαυτούς τους έντιμη πράξη την υποχωρητικότητα και αδράνεια, αλλά τη συνεχή αγωνιστικότητα για τη διατήρηση της ελευθερίας' και την αποφυγή της δουλείας. Αυτό φαίνεται καθαρά από τον τελευταίο λόγο του Περικλή προς τους Αθηναίους που ανάμεσα στ' άλλα τονίζει (2.63): «Η ησυχία δε διατηρείται, αν δε συνοδεύεται με δραστηριότητα, ούτε συμφέρει σε πόλη ηγεμονεύουσα, αλλά σε υποταγμένη ν' αποφεύγει τους κινδύνους και να παραμένει υπόδουλη». Οι Αθηναίοι επομένως στις πιο πάνω περιπτώσεις παρουσιάζονται να εφαρμόζουν δυο μέτρα και δυο σταθμά, ένα για τον εαυτό τους κι ένα για τους άλλους.

- B.** Η σύγκριση μεταξύ της ωφελμιστικής και ηθικής στάσης απέναντι στα πράγματα είναι καθαρά τραγική όπως φαίνεται στην περίπτωση των Μηλίων ή στην περίπτωση της Εκάβης και της Πολυξένης στην **Έκάθη** του Ευριπίδη. Σε τέτοιες κρίσιμες στιγμές διαφαίνεται όλο το ηθικό ανάστημα ή η ηθική αδυναμία του ανθρώπου ανάλογα με την εκλογή που κάνει.

§102

- B.** **οι τύχες του πολέμου δημιουργούν περισσότερη ισορροπία μεταξύ των αντιπάλων:** Ο Θουκυδίδης αναφέρεται συχνά στην απροσδόκητη τύχη και στο παράλογο στοιχείο του πολέμου σύμφωνα με το οποίο πολλές φορές ο πιο αδύνατος μπορεί να νικήσει τον πιο δυνατό. Άλλωστε ζωηρή ήταν η ανάμνηση των Ελλήνων από τους Περσικούς πολέμους κατά τους οποίους οι ολιγάριθμοι και αδύνατοι σχετικά Έλληνες κατόρθωσαν να νικήσουν την πανίσχυρη Περσική αυτοκρατορία. Αλλά και τα πρόσφατα παραδείγματα του Πελοποννησιακού πολέμου έδειξαν καθαρά πως η απρόοπτη έκβαση του πολέμου μπορεί να είναι κοινή και για τους δυο αντιπάλους και να ευνοεί τότε το ένα και τότε το άλλο στρατόπεδο. Ακόμα και οι Μήλιοι παρά την τραγική θέση που βρίσκονταν, στην πολιορκία που επακολούθησε είχαν δυο απρόβλεπτες επιτυχίες (5.115.4, 116.2).
- B.** Η αντίληψη για το απροσδόκητο του πολέμου έγινε κοινός τόπος που συχνά οι ρήτορες εκμεταλλεύονταν για να υποστηρίξουν κάθε φορά την άποψη που ήθελαν ανάλογα με την περίπτωση. Ο Θουκυδίδης αναφέρεται συχνά σ' αυτό είτε ο ίδιος προσωπικά είτε τοποθετώντας παρόμοιες σκέψεις στο στόμα των προσώπων της ιστορίας του. Έτσι οι Αθηναίοι πρέσβεις μιλώντας στο κοινό των Λακεδαιμονίων πριν από την έναρξη του πολέμου προειδοποιούν τους Σπαρτιάτες (1.73.2): «Σκεφθείτε πόσα είναι τα απρόοπτα του πολέμου (ό παράλογος του πολέμου) προτού εμπλακείτε σ' αυτόν. Γιατί ο πόλεμος όταν παρατείνεται, καταντά συνήθως μια σειρά από περιπέτειες, από τις οποίες απέχουμε κι οι δυο εξίσου, η δε καλή ή κακή έκβασή του είναι άδηλη και αμφίβολη». Αργότερα ο Περικλής μιλώντας στους Αθηναίους για το ίδιο θέμα τονίζει (1.140.1): «Γιατί είναι ενδεχόμενο οι εκβάσεις των επιχειρήσεων να λάβουν τροπή περισσότερο απροσδόκητη απ' όσο τα σχέδια των ανθρώπων. Γι' αυτό δε ακριβώς συνηθίζουμε να κατηγορούμε την τύχη για όσα συμβαίνουν αντίθετα με τους υπολογισμούς μας». Επίσης ο Διόδωτος προσπαθώντας να εξηγήσει στους Αθηναίους τους λόγους που οδήγησαν τους Μυτιληναίους σε αποστασία ανάμεσα στ' άλλα αναφέρει (3.45.6): «Εκτός απ' αυτά συντελεί όχι λιγότερο στην παρόρμηση των ανθρώπων και η τύχη. Γιατί πολλές φορές βοηθεί απροσδόκητα και παρακινεί τον άνθρωπο να ριφθεί στον κίνδυνο με λιγότερα μέσα απ' όσα χρειάζονται· ιδιαίτερα δε παρακινεί τις πόλεις, επειδή αυτές αγωνίζονται για τα πιο σπουδαία πράγματα, δηλαδή για την ελευθερία τους ή για την υποταγή άλλων κι επειδή το κάθε άτομο, όταν αναλαμβάνει έναν αγώνα μαζί με όλους τους άλλους υπερτιμά απερίσκεπτα τις δυνάμεις του». σελ 118

- Β.** Σ' άλλη πάλι περίπτωση ο Θουκυδίδης (2.11.4) τοποθετεί στο στόμα του Αρχίδαμου τη φράση «ἄδηλα γὰρ τὰ τῶν πολέμων» κι ο Σπαρτιάτης στρατηγός στη συνέχεια παρατηρεί: «πολλές φορές δε το μικρότερο πλήθος, επειδή κατείχετο από φόβο, απέκρουσε καλύτερα τους περισσότερους που βρέθηκαν απάρασκευοι γιατί περιφρονούσαν τους αντιπάλους τους».

Χάλκινο αγαλματάκι Σπαρτιάτη πολεμιστή του 6ου αιώνα π.Χ. (Μουσείο Βερολίνου).

- 1. Στην ώρα του κινδύνου η ελπίδα είναι παρηγοριά... καταστρέφει:** Τα λόγια αυτά των Αθηναίων αποκτούν ειρωνική για τους ίδιους σημασία, αν ληφθεί υπόψη πως μια παρόμοια ελπίδα με τραγικές για την Αθήνα συνέπειες τους οδήγησε τον επόμενο χρόνο στη γνωστή εκστρατεία εναντίον της Σικελίας. Δεν αποκλείεται μάλιστα το μέρος αυτό του Διαλόγου να γράφτηκε μετά το 413 π.Χ., όταν τα αποτελέσματα της εκστρατείας ήταν ήδη γνωστά.

Πάντως οι Αθηναίοι κάνουν διάκριση μεταξύ της ελπίδας που στηρίζεται στην προετοιμασία και συνοδεύεται από ανάλογη δύναμη και της ελπίδας που δε στηρίζεται σε κανένα υπόβαθρο. Η πρώτη μπορεί ν' αποδειχτεί απλώς βλαβερή, η δεύτερη όμως ολέθρια.

- B.** Το ριψοκίνδυνο της ελπίδας τονίζεται επίσης από το Διόδοτο στο γνωστό του λόγο για τους Μυτιληναίους (3.45.5): «Επίσης κι η ελπίδα κι η επιθυμία σε κάθε περίπτωση, η μεν επιθυμία με το να προηγείται, η δε ελπίδα με το να ακολουθεί, και η μεν πρώτη με το να επινοεί το σχέδιο της δράσης, η δε δεύτερη με το να υποβάλλει την εύνοια της τύχης, προξενούν πλείστες συμφορές. Μ' αν και είναι αφανείς έχουν μεγαλύτερη δύναμη από τους φανερούς κινδύνους». Επίσης ο Περικλής τονίζει ότι η ορθή εκτίμηση της πραγματικότητας οδηγεί σ' ένα μέλλον ασφαλέστερο παρά η ελπίδα που η δύναμή της στηρίζεται στην αμηχανία (2.65.5).

- 2. με ανθρώπινα μέσα:** Δηλαδή με δικές τους προσπάθειες· τέτοιες όμως προσπάθειες θα σήμαιναν για τους Μηλίους υποταγή χωρίς αγώνα. Σ' ένα μεταφορικό επίπεδο η φράση με «ανθρώπινα μέσα» μπορούσε ν' αποδοθεί με τη λέξη «λογικά», παίρνοντας δηλαδή οι Μήλιοι μέτρα που οι άνθρωποι ως άνθρωποι μπορούσαν να πάρουν.

Αντίθετα, το να ενεργούν με τέτοιο τρόπο που μόνο ένα θαύμα μπορεί να τους σώσει, ισοδυναμεί με υπέρβαση των ορίων που η ανθρώπινη φύση τους επιβάλλει. Μια τέτοια όμως «λογική» αντιμετώπιση εκ των πραγμάτων θα ισοδυναμούσε και πάλι με τη χωρίς όρους υποταγή των Μηλίων στους Αθηναίους.

- 3. καταφεύγουν στη μαντική και στους χρησμούς:** Στο Διάλογο δεν αναφέρεται πουθενά πως οι Μήλιοι σκέφτονταν να καταφύγουν στους χρησμούς ή στη βοήθεια των μάντεων. Τα λόγια αυτά στο στόμα των Αθηναίων πρέσβων απηχούν μάλλον το ορθολογιστικό πνεύμα της εποχής γενικότερα και του Θουκυδίδη ειδικότερα που και σε άλλες περιπτώσεις παίρνει σκεπτικιστική στάση απέναντι στους χρησμούς.

- B.** Έτσι ο Θουκυδίδης στο 2.54.3, σχετικά με το χρησμό για το λοιμό, υπαινίσσεται πως οι άνθρωποι ερμηνεύουν τους χρησμούς ανάλογα μ' αυτά που υποφέρουν. Στο 5.26.3 παρατηρεί πως για πρώτη φορά επαλήθευσαν εκείνοι που ισχυρίστηκαν διάφορα πράγματα στηριζόμενοι στους χρησμούς. Επίσης στο 8.1.1. περιγράφει την αγανάκτηση των Αθηναίων εναντίον «των χρησμο-

λόγων και των μάντεων κι όλων των άλλων, όσοι με προφητείες είχαν κάμει να ελπίζουν ότι θα κυριεύσουν τη Σικελία». Δεν αποκλείεται η περίπτωση αυτή της Σικελίας να δέσποζε στο νου του Θουκυδίδη όταν έγραφε την παράγραφο αυτή του Διαλόγου.

Εναντίον των χρησμών καταφέρεται από τους προσωκρατικούς ο Ξενοφάνης, από τους σοφιστές ο Αντιφώντας που διατύπωσε την άποψη πως μαντική είναι η γνώμη του φρονίμου ανδρός (DK89A9), και από τους τραγικούς ο Ευριπίδης που ανάμεσα στις πολλές επικρίσεις του για τους χρησμούς διακήρυξε πως την καλύτερη μαντική συνιστά η γνώμη και η ευβουλία του ατόμου ('Ελένη 757).

Όλες αυτές βέβαια οι διακηρύξεις απηχούν το ορθολογιστικό πνεύμα του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. που είναι διάχυτο στο έργο του Θουκυδίδη και του Ευριπίδη. Ο ορθολογισμός αυτός απορρίπτει την ιδέα μιας θείας πρόνοιας που έρχεται να βοηθήσει τους δίκαιους και τους ευσεβείς μέσω της τύχης.

Η θεώρηση της ιστορίας παύει πια να είναι θεοκεντρική, όπως στον Ηρόδοτο, και γίνεται ανθρωποκεντρική, δηλαδή ο ίδιος ο άνθρωπος παίρνει τώρα στα χέρια του την τύχη του και καθορίζει ο ίδιος με τη σκέψη του και με τις ενέργειές του το μέλλον του (ήθος ανθρώπων δαίμων).

§104

- 1. γιατί είμαστε δίκαιοι και αντιμετωπίζουμε αδίκοις:** Οι Μήλιοι δηλώνουν καθαρά πως έχουν το δίκαιο με το μέρος τους και πως οι Αθηναίοι είναι άδικοι. Πάνω σ' αυτό το δίκαιο στηρίζουν την ελπίδα τους για βοήθεια εκ μέρους των θεών.

Οι Αθηναίοι ήδη υποστήριξαν πως το δίκαιο δε θα τους απασχολούσε στην παρούσα συζήτηση (§89), και πιο κάτω (§105) θα υποστηρίξουν πως κι οι θεοί ακόμη αποδέχονται το δίκαιο του ισχυροτέρου. Αξίζει όμως να παρατηρήσει κανείς πως πουθενά οι Αθηναίοι δεν αντικρούουν τον ισχυρισμό των Μηλίων πως έχουν το δίκαιο με το μέρος τους και πως οι Αθηναίοι είναι άδικοι. Το γεγονός πως ο Θουκυδίδης αφήνει αυτή τη διαπίστωση των Μηλίων αναπάντητη εκ μέρους των Αθηναίων δημιουργεί χωρίς αμφιβολία ένα επιζήμιο κλίμα σε βάρος των τελευταίων. Από την άλλη όμως μεριά, το γεγονός πως οι Αθηναίοι πρέσβεις αλλάζουν θέμα δε σημαίνει αναγκαστικά πως σχετική απάντηση δεν ήταν δυνατή.

- 2. Οι σύμμαχοί μας οι Λακεδαιμόνιοι:** Η λέξη σύμμαχοι μπορεί να οδηγήσει σε διάφορες εκδοχές: 1) Οι Μήλιοι ήταν μέλη της Πελοποννησιακής συμμαχίας και επομένως τους κάλυπταν οι όροι της Νικίειας Ειρήνης (421 π.Χ.). Σε μια τέτοια περίπτωση είναι άξιο απορίας το γεγονός πως οι Μήλιοι δε διαμαρτύρονται για παραβίαση των σχετικών όρων από τους Αθηναίους 2) Οι Μήλιοι είχαν μια ξεχωριστή συμμαχία με τους Αθηναίους έξω από τα πλαίσια της Πελοποννησιακής συμμαχίας και 3) δεν υπήρχε καμιά επίσημη συμμαχία

μεταξύ Μηλίων και Σπαρτιατών, αλλά οι πρώτοι ήλπιζαν στη Σπαρτιατική βοήθεια γιατί ήταν άποικοι και φίλοι των Λακεδαιμονίων που ανέμεναν να τους υποστηρίξουν, αν μη τι άλλο, καθαρά για λόγους τιμής. Αυτή η εκδοχή φαίνεται να είναι η επικρατέστερη. Πάντως ο Θουκυδίδης αφήνει ανεξήγητες τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ Μήλου και Σπάρτης, όπως ανεξήγητες άφησε και τις σχέσεις μεταξύ Μήλου και Αθήνας.

§105

- 1. και οι θεοί και οι άνθρωποι ακολουθούν έναν απόλυτο νόμο της φύσης:** Οι Έλληνες πίστευαν πως οι θεοί στη δύναμη είναι πάνω από τους ανθρώπους (υπεράνθρωποι), όχι όμως πάνω από τους νόμους της φύσης (υπερφυσικοί). Θεοί και άνθρωποι είναι υποταγμένοι στους φυσικούς νόμους και κατάγονται από κοινή μητέρα τη γη: «ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνεόμεν μητρὸς ἀμφότεροι» (Πίνδαρος **Νεμεόνικοι** 6.1). Το ερώτημα όμως παραμένει κατά πόσο οι θεοί ανήκουν στο νόμο της φύσης που επικαλούνται οι Αθηναίοι ή στο νόμο της Δίκης που επικαλούνται οι Μήλιοι στην παράγραφο 104.
 - B.** Οι θεοί του Ομήρου και της Ελληνικής μυθολογίας παρουσιάζονται πολλές φορές να είναι «ανήθικοι» με ανθρώπινα ελαττώματα. Παρ' όλα αυτά υπήρχε πάντοτε η αντίληψη για τη σχέση ανάμεσα στην ηθική και τη θρησκεία και θεωρούσαν την προσωποποιημένη Δίκη ως έναν παράγοντα συνοχής στην Ελληνική κοινωνία. Η πίστη πως οι θεοί ήταν προστάτες του δικαίου συνυπήρχε με την πίστη στα διάφορα ελαττώματά τους.
 - 2. απόλυτο νόμο της φύσης... αν έχουν τη δύναμη να το επιτύχουν:** Η φράση μας θυμίζει τη σοφιστική αντίθεση νόμος-φύση και την αντίληψη πως πρέπει να επικρατεί ο νόμος του φυσικά ισχυρότερου. Μ' αυτό τον τρόπο οι Αθηναίοι προσπαθούν να δικαιολογήσουν τη δεσποτική τους στάση απέναντι στους συμμάχους τους. Η στάση αυτή τους δημιούργησε πολλές αντιπάθειες κι ανάγκασε πολλές ελληνικές πόλεις να στραφούν με το μέρος των Σπαρτιατών κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Οι ίδιοι όμως οι Σπαρτιάτες πολλές φορές συμπεριφέρθηκαν μ' ανάλογο τρόπο στους άλλους Έλληνες κι ιδιαίτερα στους Μεσσηνίους.
- Οι Αθηναίοι πρέσβεις στη Σπάρτη αναφέρθηκαν ήδη στο νόμο της υποταγής του ασθενέστερου στον ισχυρότερο κι υπέδειξαν στους Σπαρτιάτες πως κι αυτοί στο παρελθόν ακολούθησαν παρόμοια συμπεριφορά προς τους συμμάχους τους (1.76). Παρόμοιες σκέψεις για την Αθηναϊκή αρχή εκφράζονται και σ' άλλα χωρία του Θουκυδίδη (4.61.5, 6.18.3 και 6.83.4).
- 3. σας μακαρίζουμε για την απλοϊκότητά σας:** Η φράση περιέχει μια δόση ειρωνείας. Πραγματικά οι Σπαρτιάτες το 425 π.Χ. ήταν έτοιμοι να προδώσουν τις πόλεις που υποσχέθηκαν να ελευθερώσουν και τις πρόδωσαν το 421 π.Χ. με τη Νικία Ειρήνη (5.18. 5-8).

Οι Αθηναίοι στο Διάλογο επανειλημμένα επανέρχονται στην εγωϊστική και συμφεροντολογική στάση της Σπάρτης. Έτσι στην παράγραφο 105 οι Σπαρ-

τιάτες παρουσιάζονται να ταυτίζουν το έντιμο με το ευχάριστο και το δίκαιο με το συμφέρον. Στην παράγραφο 107 οι Σπαρτιάτες αποφεύγουν τους κινδύνους για χάρη των συμμάχων τους και στην παράγραφο 109 παρουσιάζονται ως ψυχροί υπολογιστές που βοηθούν μόνο εκείνους από τους συμμάχους τους που τους υπολογίζουν όχι για τα φιλικά τους αισθήματα, αλλά για τη δύναμη που έχουν και που τους χρειάζεται επίσης για τη δική τους ασφάλεια.

- B.** Ο εγωϊσμός και η υποκρισία είναι συνηθισμένες κατηγορίες για τους Σπαρτιάτες στο υπόλοιπο έργο του Θουκυδίδη (αλλά και σ' άλλους συγγραφείς του 5ου και του 4ου π.Χ. αιώνα). Στο πρώτο βιβλίο οι Αθηναίοι τους κατηγορούν πως κατά τη διάρκεια των Μηδικών πολέμων βοήθησαν τους άλλους Έλληνες μόνο γιατί φοβήθηκαν για τη δική τους ασφάλεια (1.74.3), στο τρίτο βιβλίο παρουσιάζονται διστακτικοί να βοηθήσουν τις πόλεις που αποστάτησαν από τους Αθηναίους (3.13.7), αλλά φάνηκαν αδιστακτοι στη χρησιμοποίηση ύπουλων μεθόδων για ν' απαλλαγούν από τους Είλωτες (4.80.3-4). Κατηγορούνται επίσης για τη σκληρή και υποκριτική συμπεριφορά τους εναντίοντης Πλάταιας (3.56.3) και για την εγκατάλειψη των συμμάχων τους με τη Νικίεια Ειρήνη (5.28.2), πως αποθλέπουν όχι στο να προστατεύσουν τους Πελοποννησίους, αλλά να τους υποδουλώσουν (5.27.2) και πως δε θα διστάσουν σε μια δεδομένη στιγμή να συμμαχήσουν με την Αθήνα ενάντια στους πρώην συμμάχους τους (5.29.3).

Αλλά και ο Ηρόδοτος τους κατηγορεί πως άλλα σκέφτονται κι άλλα λένε (9.54), ο Ευριπίδης στις *Ίκέτιδες* (187) πως είναι ωμοί και ασταθείς στη συμπεριφορά τους και στην *Άνδρομάχη* (445) πως είναι δόλιοι και αρχηγοί στο ψέμα και μηχανορράφοι. Ο Ισοκράτης στον *Πανηγυρικό* του (122) διαπιστώνει πως οι Λακεδαιμόνιοι στην αρχή δήλωσαν πως άρχισαν τον πόλεμο για να ελευθερώσουν τους Έλληνες, στο τέλος όμως τους εξαπάτησαν και τους οδήγησαν στην υποδούλωση. Παρόμοια κατηγορία διατυπώνει κι ο Ξενοφώντας με το στόμα των Θηβαίων στα *Έλληνικά* του (3.5. 12-13).

§106

Οι Μήλιοι συζητούν και πάλι με βάση το συμφέρον προσπαθώντας ν' αποδείξουν τα στρατιωτικά και πολιτικά ωφελήματα για τους Λακεδαιμόνιους σε περίπτωση που θα βοηθούσαν τους Μηλίους, όπως προηγουμένως προσπάθησαν ν' αποδείξουν κάτι ανάλογο για τους Αθηναίους σε περίπτωση που οι τελευταίοι θα εγκατέλειπαν τα κατακτητικά τους σχέδια (§98).

§107

αλλά οι Λακεδαιμόνιοι αυτό αποφεύγουν όσο μπορούν: Αυτό δεν είναι αλήθεια, γιατί οι Λακεδαιμόνιοι ρίχνονταν στους κινδύνους, αλλά με σύνεση και περίσκεψη, και, παρά τη στρατιωτική τους υπεροχή κι ανδρεία, προτιμούσαν πολλές φορές την ειρηνική επίλυση των διαφορών τους.

§108

και κοντά στην Πελοπόννησο είμαστε: Η Μήλος δεν είναι πολύ κοντά στη Λακωνία. Στην πραγματικότητα είναι κάπως πιο κοντά στο Σούνιο παρά σε οποιοδήποτε σημείο της Λακωνίας. Είναι όμως το πιο κοντινό νησί στην Πελοπόννησο σε σχέση με τις άλλες Κυκλάδες κι έτσι είχε κάποια στρατιωτική σημασία για τους Σπαρτιάτες κάθε φορά που ήθελαν να διασχίσουν το Αιγαίο. Η γεωγραφική της όμως θέση την καθιστούσε στρατιωτικά σημαντική και για τους Αθηναίους. Η στρατιωτική σημασία της Μήλου για τους Σπαρτιάτες φάνηκε έμπρακτα το 427 π.Χ., όταν ο ναύαρχος Αλκίδαας έκαμε την εκστρατεία στη Λέσβο (βλέπε **Σχόλια §84.8,Β**).

§109

μόνο με πολλούς συμμάχους εκστρατεύουν: Τη γνώμη αυτή εξέφρασε και ο Περικλής (2.39.2) κάνοντας συνάμα μια γενικότερη σύγκριση της στρατιωτικής τακτικής των Σπαρτιατών και Αθηναίων.

- Β.** Απόσπασμα από τον Επιτάφιο Λόγο του Περικλή (2.39): «Έχουμε την πόλη μας ανοικτή σ' όλους κι ουδέποτε κάνουμε ξενηλασία για να εμποδίσουμε κάποιον να μάθει ή να δει κάτι, που αν δεν αποκρυβόταν, θα μπορούσε να το δει κάποιος εχθρός και να ωφεληθεί, επειδή στηρίζουμε την πεποίθησή μας όχι τόσο στις υλικές προπαρασκευές κι απάτες, όσο στην ευψυχία που επιδεικνύουμε εμείς οι ίδιοι την ώρα των έργων. Επίσης κι η εκπαίδευσή μας είναι διαφορετική, γιατί εκείνοι μεν (= οι Σπαρτιάτες) επιδιώκουν την απόκτηση ανδρείας με επίπονη σκληραγωγία από την παιδική τους ακόμη ηλικία, εμείς δε ζούμε μ' όλες τις ανέσεις κι εν τούτοις ριχνόμαστε στους ισοδύναμους κινδύνους με ορμή που δεν είναι κατώτερη από την ορμή των αντιπάλων μας. Απόδειξη δε τούτου είναι η εξής: οι Λακεδαιμόνιοι δεν εκστρατεύουν στη χώρα μας μόνοι, αλλά μ' όλους τους συμμάχους τους, ενώ εμείς κάθε φορά που θα επιτεθούμε μόνοι εναντίον της χώρας άλλων, τις περισσότερες φορές νικούμε χωρίς δυσκολία αυτούς που υπερασπίζονται την ίδια την πατρίδα τους. Εκτός δε τούτου κανένας εχθρός μέχρι τώρα δεν αντιμετώπισε ολόκληρη τη δύναμή μας, γιατί εμείς ταυτόχρονα και με το ναυτικό ασχολούμαστε και στην ξηρά κάνουμε πολλές εκστρατείες εμείς οι ίδιοι. Όταν δε οι εχθροί συγκρουστούν κάπου με κάποιο μέρος του στρατού μας και νικήσουν μερικούς από μας, καυχώνται ότι μας νίκησαν όλους, αν πάλι νικηθούν, δικαιολογούνται ότι νικήθηκαν από όλους. Επομένως με το να θέλουμε να κινδυνεύουμε χωρίς να χάσουμε τις ανέσεις μας κι όχι με επίπονη σκληραγωγία, κι υπακούοντας όχι στην επιβολή των νόμων, αλλά στην έμφυτη ανδρεία του χαρακτήρα μας, έχουμε το πλεονέκτημα ότι δεν καταπονούμε εκ των προτέρων με τις μελλοντικές ταλαιπωρίες, κι όταν θρεθούμε σ' αυτές δε φαινόμαστε πιο άτολμοι απ' αυτούς που συνεχώς μοχθούν. Αξίζει λοιπόν να θαυμάζεται η πόλη μας και γι' αυτά και γι' άλλα ακόμη».

§110

1. πολύ δε το Κρητικό πέλαγος: Πράγματι η ανοικτή θάλασσα του Κρητικού

πελάγους παρείχε τη δυνατότητα εύκολης διαφυγής για κάποιον που ήθελε να το διασχίσει, όπως απέδειξε και το παράδειγμα του Σπαρτιάτη Αλκίδα το 427 π.Χ. που κατόρθωσε να ξεφύγει από την παρακολούθηση του Αθηναϊκού στόλου (3.33-34).

- 2. στους οποίους δεν πήγε ο Βρασιδας:** Μετά την κατάληψη της Αμφίπολης ο Βρασιδας κατέλαβε με τη βία ή προσεταιρίστηκε με την πειθώ πολλές πόλεις των παραλίων της Χαλκιδικής που ανήκαν στην Αθηναϊκή συμμαχία. Άλλες όμως πόλεις στα Θρακικά παράλια, όπως η Μαρώνεια και τα Άβδηρα, απέφυγε να καταλάβει, αν και ο δρόμος ήταν ανοικτός σ' αυτόν κι αν και υπήρχαν στις πόλεις αυτές άνθρωποι με ολιγαρχικά φρονήματα έτοιμοι να τον υποδεχτούν. Ασφαλώς όμως την εποχή του Διαλόγου (416 π.Χ.) δεν υπήρχε καμιά άμεση πιθανότητα για επανάληψη των Σπαρτιατικών κατορθωμάτων στα Θρακικά παράλια, οι Μήλιοι όμως για ρητορικούς λόγους υπενθυμίζουν στους Αθηναίους την παλιά τους ήττα και τους επισύρουν τον ενδεχόμενο κίνδυνο για καινούργιες απώλειες και κινδύνους που αφορούν όχι μόνο τους συμμάχους, αλλά και την ίδια την πόλη των Αθηνών.

§111

- 1. ποτέ οι Αθηναίοι δεν έλυσαν μια πολιορκία από φόβο άλλου αντιπάλου:** Πράγματι, στην περίπτωση της Αίγινας η Αθηναϊκή πολιορκητική δύναμη παρέμεινε στο νησί παρά τον τελικά ανεπιτυχή αντιπερισπασμό και την πίεση των Κορινθίων και των συμμάχων τους στα Μέγαρα (1.105)· στην περίπτωση της Ποτίδαιας και ιδιαίτερα στην περίπτωση της αποστασίας της Μυτιλήνης, όταν οι Αθηναίοι παρά τον επικείμενο κίνδυνο από τους Λακεδαιμονίους και τους συμμάχους τους όχι μόνο δεν ανακάλεσαν το στόλο που έστειλαν στη Μυτιλήνη, αλλά και κατόρθωσαν με τις ναυτικές δυνάμεις που είχαν, να κάμουν μια εντυπωσιακή παρουσία στον Ισθμό και στα παράλια της Πελοποννήσου που ανάγκασε τους Λακεδαιμονίους και τους συμμάχους τους ν' αλλάξουν τα σχέδιά τους για επίθεση στην Αττική (3.16). Επίσης πολύ πιο αξιοθαύμαστη ήταν η αποφασιστικότητα των Αθηναίων να συνεχίσουν την πολιορκία των Συρακουσών παρά το γεγονός ότι ο Σπαρτιατικός στρατός κατείχε τη Δεκέλεια κι αποτελούσε άμεση απειλή για την ίδια την πόλη των Αθηνών (7.28).
- 2. δεν πρέπει να παρασυρθείτε από το αίσθημα τιμής:** Τέτοια είναι η κακώς νοούμενη ντροπή που οδηγεί τους ανθρώπους σε μια ανόητη αντίσταση· κατά την άποψη των Αθηναίων οι Μήλιοι έπρεπε να σταθμίσουν τις δυνατότητες επιτυχίας της αντίστασής τους προτού αποφασίσουν κάτι που θα κατέληγε -όπως κι έγινε- σε ολοκληρωτική καταστροφή. Τέτοια σωφροσύνη έδειξε ο ναύαρχος Φρύνιχος όταν σε κάποια κρίσιμη στιγμή συμβούλευσε τους Αθηναίους να μην εμπλακούν παράλογα σε ναυμαχία απλώς και μόνο από αίσθημα τιμής, λέγοντάς τους πως μια ολοκληρωτική ήττα θ' αποτελούσε μεγαλύτερη ντροπή από μια έγκαιρη αποχώρηση (8.27. 2-3).
- 3. ανοησία:** Είναι αντίθετη προς τη σωφροσύνη. Είναι το ίδιο πράγμα που οι

Αθηναίοι υπέδειξαν επίσης στην παράγραφο 101 και που συνίσταται στην αντίσταση σε κάποια φανερά ανώτερη δύναμη. Αντίθετα προς τους Μηλίους, οι Χίοι φαίνεται πως σε μια ανάλογη περίπτωση επέδειξαν σωφροσύνη γιατί αντιστάθηκαν μεν, αλλ' η αντίστασή τους στηριζόταν σε ορισμένους υπολογισμούς που έδιναν βάσιμες ελπίδες νίκης, έστω κι αν τελικά οι υπολογισμοί τους απέτυχαν (8.24. 4-5).

- 4. που σας προτείνει μετριοπαθείς όρους:** Ίσως δεν πρέπει κανείς ν' αμφιβάλει για την ειλικρίνεια των Αθηναίων όταν συμβουλευθούν τους Μηλίους να φανούν λογικοί, να εκμεταλλευτούν την τελευταία ευκαιρία που τους προσφέρεται και να υποταγούν. Το πρόβλημα όμως είναι τι ακριβώς περιλάμβαναν οι μετριοπαθείς κατά τη γνώμη των Αθηναίων όροι, κι αυτό δεν είμαστε σε θέση να το ξέρουμε. Αν ζητούσαν από τους Μηλίους να υπαχθούν στο καθεστώς της φορολογικής υποτέλειας, τότε ίσως μπορούσαν να μιλούν για μετριοπάθεια. Αν όμως απαίτησή τους ήταν να υποταγεί σ' αυτούς η Μήλος χωρίς όρους, μια τέτοια απαίτηση θα ήταν παράλογο να ονομαστεί μετριοπάθεια.

§112

- 1. ζει ελεύθερη εδώ κι επτακόσια χρόνια:** Η φράση «επτακόσια χρόνια» δεν πρέπει να ληφθεί στην κυριολεξία. Φαίνεται πως αποτελούσε ένα συμβατικό τρόπο του λέγειν. Ο Ισοκράτης (6.12) παρουσιάζει τον Αρχίδαμο να μιλά γύρω στα 360 π.Χ. για επτακόσια χρόνια Σπαρτιατικής δόξας, κι ο ιστορικός Έφορος αναφέρει πως η κάθοδος των Ηρακλειδών έγινε επτακόσια χρόνια πριν από τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.).

Η πολιορκία κι άλωση της Μήλου έγινε το 416 π.Χ. Αν οι Μήλιοι έζησαν πράγματι επτακόσια χρόνια ελεύθερου βίου, αυτό σημαίνει πως ο Δωρικός εποικισμός της Μήλου πρέπει να έγινε το 1116 π.Χ. Σύμφωνα όμως με το Θουκυδίδη (1.12.3) η κάθοδος των Δωριέων στην Πελοπόννησο έγινε ογδόντα χρόνια μετά τον Τρωικό πόλεμο δηλαδή γύρω στο 1100 π.Χ. Εφ' όσον δε οι Δωριείς της Μήλου είναι άποικοι της Σπάρτης πρέπει κανονικά ο Δωρικός εποικισμός της Μήλου να έγινε μετά το 1100 π.Χ.

- 2. Θα προσπαθήσουμε να σωθούμε:** Η απόφαση των Μηλίων για αντίσταση τη στιγμή που μια λογική εξέταση των δεδομένων δεν άφηνε καθόλου περιθώρια επιτυχίας φαίνεται δύσκολο να εξηγηθεί. Μάλιστα τα προηγούμενα παραδείγματα των Πλαταιών και της Σκιώνης δεν έπρεπε να τους αφήσουν οποιοσδήποτε ψευδαισθήσεις για την τύχη της πόλης τους σε περίπτωση μιας πιθανής αποτυχίας. Έτσι είναι δύσκολο να θγάλουμε οποιοδήποτε συμπέρασμα για τα πιθανά κίνητρα που τους έκαναν να τηρήσουν αυτή την άκαμπτη στάση απέναντι στους Αθηναίους. Πιθανώς όμως 1) οι Μήλιοι να πίστευαν πως κάποια απρόβλεπτη πολιτική κρίση θα έστρεφε σ' άλλο μέρος την προσοχή των Αθηναίων 2) να έθεσαν ίσως υπερβολικές ελπίδες στη βοήθεια των Σπαρτιατών, όπως έκαναν παλαιότερα κι οι Έλληνες των παραλίων της Μικράς Ασίας (Ηρόδοτος 5.49) πριν από τους Περσικούς πολέμους στην προσπάθειά τους ν' απαλλαγούν από τον Περσικό ζυγό 3) ίσως για λόγους

αρχής να πίστευαν πως οποιαδήποτε τύχη και να τους περίμενε δε θα ήταν χειρότερη από τη δουλική υποταγή τους στον Αθηναϊκό ζυγό.

§113

- 1. οι άνθρωποι που...συμβεί:** Και σ' άλλες περιπτώσεις ο Θουκυδίδης θεωρεί σφάλμα τη συνήθεια των ανθρώπων να παραμερίζουν τη λογική και να στηρίζουν τα πάντα στην απερίσκεπτη ελπίδα (4.108.4). Στο ίδιο σφάλμα υπέπεσαν κι οι ίδιοι οι Αθηναίοι στην περίπτωση της Μυτιλήνης (3.3.1). Όμως στο Επιτάφιο Λόγο του Περικλέους η ελπίδα ως μέσο πραγματοποίησης του αβέβαιου σε συνδυασμό με την οργανωμένη αυτοπεποίθηση για την επίτευξη του βέβαιου επαινείται ως αρετή (2.42.4).

Επίσης ο Κλέωνας (3.39.3) αφήνει να νοηθεί πως το παράλογο θάρρος για το μέλλον, όταν δε συνοδεύεται από την ανάλογη δύναμη και θέληση οδηγεί στην καταστροφή.

(Βλέπε επίσης **Σχόλια** στην παράγραφο 102 για την τύχη).

- 2. την κατάσταση που έχετε μπροστά σας:** Το εκστρατευτικό σώμα της Αθήνας που βρισκόταν έξω και γύρω από την πόλη.
- 3. στηρίξατε τα πάντα στους Λακεδαιμονίους, στην τύχη και στις ελπίδες σας:** Είναι ορθή η παρατήρηση πως οι Μήλιοι αγνόησαν εντελώς την ωμή πραγματικότητα και στήριξαν την ευδωση του αγώνα τους πάνω σε ασταθείς και αβέβαιους παράγοντες. Τα λόγια όμως αυτά στο στόμα των Αθηναίων πρέσβων καταντούν ειρωνικά αν σκεφτούμε πως μια παρόμοια παράλογη ελπίδα οδήγησε τους Αθηναίους τον επόμενο χρόνο (415 π.Χ.) στη μακρινή και άτυχη εκστρατεία της Σικελίας, έστω κι αν οι ίδιοι στηρίχτηκαν στις δικές τους δυνάμεις και με την καλή τους οργάνωση προσπάθησαν να μειώσουν όσο το δυνατό περισσότερο τον απρόβλεπτο παράγοντα της τύχης.
- 4. μόνο και μόνο επειδή τα επιθυμείτε, πράγματα μελλοντικά και αόριστα έχουν κιάλας συμβεί:** Εύστοχη ψυχολογική παρατήρηση του Θουκυδίδα που δηλώνει την τάση ορισμένων ανθρώπων να γίνονται φαντασιόπληκτοι και να ταυτίζουν τις έντονές τους επιθυμίες με την πραγματικότητα. Παρόμοιες κρίσεις κάνει ο Θουκυδίδης για τις πόλεις των παραλίων της Θράκης που υποτιμώντας την Αθηναϊκή δύναμη, ήθελαν ν' αποστατήσουν από τους Αθηναίους και να προσχωρήσουν στο Βρυσίδα (4.108.4): «Θεωρούσαν, λανθασμένα, την Αθηναϊκή δύναμη όχι τόσο μεγάλη, όσο αποδείχτηκε αργότερα, κι η κρίση τους βασιζόταν περισσότερο στην τυφλή τους επιθυμία παρά στις ασφαλείς προβλέψεις. Γιατί οι άνθρωποι συνηθίζουν εκείνο που επιθυμούν, να το εμπιστεύονται στην απερίσκεπτη ελπίδα, κι εκείνο πάλι που δε θέλουν να τους συμβεί, να το παραμερίζουν μ' αυθαίρετη κρίση».

§§114-116: Περίληψη

Μετά από την άκαμπτη απόφαση των Μηλίων, οι Αθηναίοι πρέσβεις γύρισαν στο στρατόπεδό τους και σε λίγο άρχισαν οι εχθροπραξίες. Έζωσαν κυκλικά την πόλη της Μήλου με τείχος, άφησαν μια φρουρά από δικούς τους και σύμμαχους στρατιώτες να την πολιορκούν στη στεριά και στη θάλασσα, κι οι ίδιοι αποχώρησαν με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού τους.

Οι Μήλιοι όμως με τον καιρό πήραν θάρρος κι αφού έκαναν νυκτερινό αιφνιδιασμό κυριέψαν ένα μέρος του τείχους, εκεί που βρισκόταν η αγορά των Αθηναίων, σκότωσαν πολλούς φρουρούς και μετέφεραν σιτάρι κι άλλα χρήσιμα πράγματα στην πόλη τους. Ήταν φανερό πως οι Αθηναίοι προεπαθούσαν να τους εξαναγκάσουν να παραδοθούν από πείνα. Αυτά συνέβηκαν το καλοκαίρι. Μέσα στο χειμώνα οι Μήλιοι κυριέψαν ένα άλλο μέρος του τείχους που τους περιέζωνε, τελικά όμως έφθασε στο νησί περισσότερος Αθηναϊκός στρατός με αρχηγό το Φιλοκράτη του Δημέα. Ο πολιορκητικός κλοιός έγινε πιο στενός κι οι Μήλιοι καθώς φαίνεται από πείνα κι από κάποια προδοσία αναγκάστηκαν να παραδοθούν με μοναδικό όρο ν' αποφασίσουν οι Αθηναίοι για την τύχη τους. Οι τελευταίοι σκότωσαν όλους τους ενήλικες Μηλίου (κάπου πεντακόσιους) που μπορούσαν να φέρουν όπλα κι έκαναν δούλους τα παιδιά και τις γυναίκες (κάπου τρεις χιλιάδες). Αργότερα έστειλαν στο νησί πεντακόσιους Αθηναίους αποίκους.

Η εντύπωση από την καταστροφή της Μήλου

Η καταστροφή της Μήλου κι η σφαγή και ο εξανδραποδισμός των κατοίκων της έκαναν μεγάλη αίσθηση σ' όλους τους Έλληνες κι έγιναν στους μετέπειτα χρόνους σύμβολο σκληρής κι απάνθρωπης μεταχείρισης, και ντροπή για την Αθήνα, τη στιγμή μάλιστα που οι Μήλιοι καθώς φαίνεται δεν έδωσαν καμιά αφορμή στους Αθηναίους, αλλά ήταν απλώς ένα μικρό νησί που ήθελε να ζήσει ελεύθερο, ανεξάρτητο και ουδέτερο.

Ο Αριστοφάνης στους **Ώρνιθές** του (186) που ανέβασε το 414 π.Χ. αναφέρεται στο «Μήλιο λιμό», ο δε Ισοκράτης πλέκοντας αρκετά χρόνια αργότερα το εγκώμιο της πόλης των Αθηνών δεν παραλείπει ν' αναφέρει την κακή εντύπωση που έκαμε σ' όλους τους Έλληνες η τιμωρία της Μήλου κι η προηγούμενη εξόντωση των κατοίκων της Σκιώνης (**Πανηγυρικός** 100). Ο Ψευδο-Ανδοκίδης (**Κατά Άλκιβιάδου** 22-23) αναφέρει πως εισηγητής της τιμωρίας ήταν ο Αλκιβιάδης, ο Πλούταρχος όμως (**Άλκιβιάδης** 16) αφήνει να νοηθεί πως ο Αλκιβιάδης απλώς την υποστήριξε. Όποιος όμως και να εισηγήθηκε τον τρόπο της τιμωρίας, η απόφαση για την απάνθρωπη αυτή πράξη λήφθηκε από την ίδια την πόλη της Αθήνας που εύκολα τότε παρασυρόταν από τους δημαγωγούς, όπως έδειξε προηγουμένως κι η απόφαση για την τιμωρία των Μυτιληναίων. Έτσι οι συνέπειες της απόφασης βάραιναν τη συνείδηση όλων των Αθηναίων κι ο Ξενοφώντας στα **Έλληνικά** του (2.2.3) παραστατικά περιγράφει την αγωνία και το φόβο των Αθηναίων μετά την καταστροφή στους Αιγός Ποταμούς. Τελικά όμως οι Σπαρτιάτες τους φέρθηκαν με γενναιοφροσύνη, κι ο Λύσανδρος επανέφερε πίσω στη Μήλο όλους τους κατοίκους που επέζησαν μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (2.11.9).

**Αθηναίοι οπλίτες. Λεπτομέρεια από Αττικό ανάγλυφο στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).**

Δ. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοι νομίζετε πως ήταν οι πιθανοί λόγοι εκστρατείας των Αθηναίων εναντίον της Μήλου; (§84).
2. Για ποιους κατά τη γνώμη σας λόγους οι Μήλιοι αρνήθηκαν να παρουσιάσουν τους Αθηναίους πρέσβεις στη σύνοδο του λαού; (§§84-85).
3. Δυο παράγοντες που προσδιορίζουν τη διεξαγωγή μιας καλής συζήτησης είναι η μέθοδος κι η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία διεξάγεται αυτή η συζήτηση. Με βάση τις παραγράφους 85 και 86 να προσδιορίσετε αυτούς τους δυο παράγοντες στην περίπτωση του Διαλόγου των Μηλίων και να εκφράσετε τις προσωπικές σας απόψεις γι' αυτούς.
4. Τι πρότειναν οι Αθηναίοι ως βάση συζήτησης στις παραγράφους 87 και 89, και πώς μπορείτε να χαρακτηρίσετε αυτές τις προτάσεις; Να δικαιολογήσετε τους χαρακτηρισμούς σας.
5. «Ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του κι ο αδύνατος υποχρεεί όσο του το επιβάλλει η αδυναμία του»: Πώς κρίνετε αυτή την αντίληψη ως κανόνα συμπεριφοράς στις σχέσεις μεταξύ των κρατών; Μπορείτε να φέρετε ανάλογα παραδείγματα από τη σύγχρονη ιστορία;
6. Στην παράγραφο 90 να εντοπίσετε λέξεις ή φράσεις που προδίνουν σοφιστική σκέψη και πίστη στις σχετικές παρά στις απόλυτες αξίες της ζωής.
7. Πώς αντιλαμβάνονται οι Αθηναίοι το «κοινό συμφέρον» στις παραγράφους 91 και 93 και πώς οι Μήλιοι στις παραγράφους 92 και 94;
8. Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιούν οι Αθηναίοι στις παραγράφους 95 και 97 για να δικαιολογήσουν την επιμονή τους στην υποταγή της Μήλου και με ποια επιχειρήματα οι Μήλιοι αντικρούουν αυτή την επιμονή στις παραγράφους 96 και 98;
9. Με βάση το περιεχόμενο των παραγράφων 99 και 100 να σχολιάσετε την πραγματική σχέση των Αθηναίων με τους συμμάχους τους και το χαρακτήρα που είχε πάρει τελικά η ηγεμονία τους.
10. Τι εννοούν οι Αθηναίοι με τη φράση «φρόνιμη απόφαση»; Πώς κρίνετε το περιεχόμενο αυτής της φράσης από πολιτική και ηθική άποψη; (§101).
11. Πάνω σε ποιους παράγοντες θέλουν να στηρίξουν οι Μήλιοι τη σωτηρία τους; Πώς μπορείτε να χαρακτηρίσετε τη στάση τους αυτή και γιατί; (§§102-104).
12. Με βάση τις παραγράφους 103 και 105 πώς κρίνετε τη στάση των Αθηναίων και γιατί;

13. Ποιο από τα επιχειρήματα των Αθηναίων στην παράγραφο 105 σας έκαμε μεγαλύτερη εντύπωση και γιατί;
14. Πώς χαρακτηρίζουν οι Αθηναίοι τους Λακεδαιμονίους στις παραγράφους 105, 107 και 109; Μήπως μπορείτε ν' αναφέρετε συγκεκριμένα παραδείγματα από τη συμπεριφορά των Λακεδαιμονίων που να επαληθεύουν ή να διαψεύδουν αυτούς τους χαρακτηρισμούς;
15. Για ποιους λόγους οι Μήλιοι ήθελαν να ελπίζουν ιδιαίτερα στη βοήθεια των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους; (§§108 και 110).
16. Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιούν οι Αθηναίοι στην παράγραφο 111 για να πείσουν τους Μηλίους, και πώς μπορείτε να χαρακτηρίσετε την όλη τους στάση;
17. Ποια τελική απάντηση έδωσαν οι Μήλιοι στους Αθηναίους και πώς μπορείτε να τους χαρακτηρίσετε με βάση την απάντησή τους αυτή; (§112).
18. Να αναλύσετε με συντομία το πολιτικό και ηθικό περιεχόμενο του Διαλόγου.
19. Έχει παρατηρηθεί πως ο Διάλογος των Μηλίων ακολουθεί σοφιστική μέθοδο και επιχειρηματολογία. Τι ακριβώς εννοούμε μ' αυτό; Να βρείτε μέσα στο Διάλογο στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την πιο πάνω παρατήρηση.
20. Μήπως οι περιστάσεις και το περιεχόμενο του Διαλόγου των Μηλίων παρουσιάζουν οποιεσδήποτε ομοιότητες με την πολιτική πραγματικότητα στη χώρα μας ή με άλλα γεγονότα της σύγχρονης διεθνούς επικαιρότητας; Να σχολιάσετε τις απόψεις σας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βλάχος, Άγγελος, *Θουκυδίδου 'Ιστορίας Α' και Ε',* μετάφραση, Εκδόσεις Γαλαξία (Αθήνα 1967).
- Γεωργοπαπαδάκος, Α., *Θουκυδίδη 'Ιστορία,* τόμοι Ι & ΙΙ (Θεσσαλονίκη 1982).
- Ζαχαρόπουλος, Ι., εκδότης, *Θουκυδίδης: Πελοποννησιακός Πόλεμος,* τόμοι Ι - ΙV (Αθήνα 1939 - 1954).
- Ζηκίδης, Γεώργιος, *Θουκυδίδου 'Ιστορία: Βιβλίον Πρώτον,* Εκδόσεις Παπαδήμα (Αθήνα 1972).
- Κουμανταράκης, Λυσίας, *Θουκυδίδου Πελοποννησιακός Πόλεμος* (Αθήνα 1963).
- Παππάς, Φ., *Θουκυδίδου 'Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου: Βιβλίον Ε',* Εκδόσεις Παπύρου (Αθήνα 1950).
- Buchner, E., «Die Aristophanes-Scholien und die Frage der Tributpflicht von Melos,» *Chiron* 4 (1974) 91-99.
- Eberhardt, W., «Der Melierdialog und die Inschriften ATLA 9 (IG 1²63⁺) und IG 1²97⁺,» *Historia* 8 (1959) 284-314.
- Finley, John H., *Thucydides* (Cambridge Mass. 1942, επανέκδοση Oxford 1947).
- , *Three Essays on Thucydides,* Harvard University Press (Cambridge, Mass. 1967).
- Gomme, A.W., *A Historical Commentary on Thucydides,* vol. I (Oxford 1945).
- Gomme, Andrews, Dover, *A Historical Commentary on Thucydides,* vol. IV (Oxford 1970).
- Graves, C.E., *The Fifth Book of Thucydides* (Cambridge 1949).
- Marchant, E.C., *Thucydides: Book 1* (London 1954).
- Meiggs R., Lewis D., *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* (Oxford 1969).
- Meritt, Wade-Gery, MacGregor, *The Athenian Tribute Lists,* vol. I (Cambridge, Mass. 1939), vols. II-III (Princeton, New Jersey, 1949-1950).
- Raubitschek, A.E., «War Melos tributpflichtig?,» *Historia* 12 (1963) 78-82
- de Romilly, Jacq, *Thucydides and Athenian Imperialism* , μετάφραση από Philip Thody (Oxford 1963).
- Tod, M.N., *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* (Oxford 1946).
- Treu, Max, «Athen und Melos und der Melierdialog des Thucydides,» *Historia* 2 (1953) 252-273.
- , «Nachtrag,» *Historia* 3 (1954) 58-59.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Γεωργοπαπαδάκος, Α., *Θουκυδίδη Ίστορία*, τόμοι I & II (Θεσσαλονίκη 1982).
- Καλογεροπούλου, Αθηνά, *Ίστορία τῶν Ἀρχαίων Χρόνων ὡς τὰ 148 π.Χ.*, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων (Αθήνα 1978).
- Λαμπρίδη, Ἐλλη, *Θουκυδίδη Ίστορία*, μετάφραση, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων (Αθήνα 1980).
- Μπέγγκτσον, Χέρμαν, *Ίστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος*, Εκδοτικός Οἶκος «Μέλισσα» (Αθήνα 1979).
- Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ και Επιστημῶν, *Αθήνα: Προΐστορία και Αρχαιότητα*, «Αθήνα, πολιτιστική πρωτεύουσα τῆς Ευρώπης 1985» (Αθήνα 1985).
- American School of Classical Studies at Athens, ed., *The Athenian Agora: A Short Guide* (Athens 1983).
- Andrewes, Antony, *Greek Society*, Penguin Books (Middlesex, England 1967, repr. 1971).
- Bury, J.B., Meiggs, R., *A History of Greece* (London, 4th edition 1975, reprinted 1978).
- Hazan, Fernand, ed., *A Dictionary of Ancient Greek Civilisation* (Paris 1966). Αγγλική Ἴκδοση ἀπὸ Methuen & Co Ltd. (London 1967).
- Roebuck, Carl, *The World of Ancient Times* (New York 1966).
- Starr, C.G., *The Ancient Greeks*, Oxford University Press (London-Toronto-New York 1971).

